T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDHEM RUHİ (BALKAN)

ve

BALKAN GAZETESİ (1907-1908)

Mustafa Kemal SİNCER

2501131149

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL

İSTANBUL 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	MUSTAFA KEMAL SİNCER	**Numarası**	:	2501131149
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI	**Danışmanı**	:	DR.ÖĞR. ÜYESİ ÖMER KUL
Tez Savunma Tarihi	:	15.05.2018	**Saati**	:	14:00
Tez Başlığı	:	"EDHEM RUHİ (BALKAN)VE BALKAN GAZETESİ (1907-1908)"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR.ÖĞR. ÜYESİ ÖMER KUL		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ. ESRA ÖZSÜER		KABUL
3-DR. ÖĞR. ÜYESİ. BÜLENT YILDIRIM		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR. HASAN DEMİROĞLU		
2-DR. ÖĞR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN		

ÖZ

EDHEM RUHİ (BALKAN)

ve

BALKAN GAZETESİ (1907-1908)

MUSTAFA KEMAL SİNCER

Bu çalışma, bütün ömrünü Osmanlı Devleti'nin meşruti bir idare ile yönetilmesi ve içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtularak, dünya devletler arenasında eski güçlü günlerine dönebilmesi için mücadele ile geçiren ve bu mücadele sırasında, yurtdışındaki sürgün hayatının bir bölümünü yaşadığı Bulgaristan'daki Türklerin haklarını korumak için çabalayan Edhem Ruhi Balkan'ın hayat hikayesini ve onun yayımladığı, Bulgaristan'daki Türklerin sesi haline gelen *Balkan* gazetesinin 1907-1908 yıllarındaki sayılarını incelemektedir.

Çalışmada çoğunlukla birinci el kaynaklar kullanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yapılan araştırmalar sonucunda alınan konu ile ilgili belgeler ve *Balkan* gazetesinden makale ve haberler tezin ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Konu ile ilgili ikinci el kaynaklar ile çerçevenin çizilmesi ve birinci el kaynaklardan elde edilen bilgilerin desteklenmesini sağlamıştır.

Çalışma ile 20. yüzyılın başında, ömrü hayatı Türk milletinin ilerlemesi için mücadele ile geçmiş bir Jön Türk'ün gözünden Bulgaristan'daki Türklerin durumu, Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu, dünyadaki gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edhem Ruhi Balkan, *Balkan* gazetesi, Bulgaristan, Filibe, Osmanlı Devleti, Jön Türk.

ABSTRACT

EDHEM RUHI (BALKAN)

and

***BALKAN* NEWSPAPER [1907-1908)**

MUSTAFA KEMAL SİNCER

This work in focusing on the life story of Edhem Ruhi Balkan, who spent all his life to establish a constitutional monarchy regime for solving the problems of the Ottoman Empire and made it a world power again, and on *Balkan* newspaper that the issues of the years 1907-1908, which was published by him during his exile in Bulgaria to defend the rights of Turkish minority in Bulgaria.

Primary sources were mostly used in this thesis. The archival documents taken from the Ottoman Archives and the articles and news from the *Balkan* newspaper are the main sources of this thesis. Secondary sources related with the topic were used to support the information taken from the primary sources.

With this thesis, it is tried to figure out the situation of the Turkish minority in Bulgaria, political situation of the Ottoman Empire and the political developments in the world from the point of view of a Young Turk who spent all his life for the progress of Turkish nation.

Keywords: Edhem Ruhi Balkan, *Balkan* newspaper, Bulgaria, Plovdiv, Ottoman Empire, Young Turks.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, bütün hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin daha iyi bir şekilde yönetilmesi ve Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için çaba harcayan Edhem Ruhi Balkan'ın hayatını ve onun Bulgaristan'da bulunduğu süre içerinde, bu uğurda mücadele etmek için çıkardığı *Balkan* gazetesini derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalif eylemlerde bulunduğu için yurtdışına kaçarak Jön Türklere katılan ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde fırtınalı bir mücadele hayatı geçiren Edhem Ruhi Balkan, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne kağıt üzerinde bağlı bir prenslik haline dönüşen Bulgaristan'a yerleştikten sonra, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin iç problemlerini çözüp yeniden güçlenerek dünya siyaset arenasında sözünü dinletebilmesi için milletin de Padişah'ın yanında, yönetimde söz sahibi olduğu meşrutiyet sistemine geçilmesi için çaba gösterirken bir taraftan da Bulgaristan'daki Türklerin haklarını korumaya gayret etmiştir. Edhem Ruhi Balkan, bu minvaldeki fikirlerini çıkarmış olduğu *Balkan* gazetesi yoluyla kamuoyu ile paylaşmış ve *Balkan* gazetesi kısa zamanda Bulgaristan'daki Türklerin sesi durumuna gelmiştir. Çalışmamız, tüm hayatını milletinin daha iyi yaşayabilmesi uğruna, kendi bildiği yolda mücadele ederek geçiren bir aksiyon adamının ve onun bu çabaları sırasında en büyük gücü olan gazetesinin hikayesini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma, giriş ve sonuç kısımlarının haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı fethinden 20. yüzyılın başına kadar geçen sürecin tarihsel arka planı teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır.

Birinci bölüm, Edhem Ruhi Balkan'ın hayatı ve eserleri başlığını taşımaktadır. Bölümün ilk kısmında Edhem Ruhi Balkan'ın öğrencilik yılları, muhalif harekete katılışı, yakalanıp Fizan'a sürgün edilmesi, sürgün günleri, Avrupa'ya kaçarak Jön Türk hareketine katılması ve daha sonraki Bulgaristan günleri detaylı bir biçimde incelenmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise Edhem Ruhi Bey'in kaleme aldığı eserler tanıtılmıştır.

İkinci bölümde; Osmanlı Devleti'nde basın yayın hayatı, *Balkan* gazetesinin şekilsel ve içerik özellikleri başlığı altında, önce Osmanlı topraklarında basın yayın

faaliyetlerinin gelişimi ele alındıktan sonra Bulgaristan'daki Türk basınından bahsedilmiştir. Ardından Bulgaristan'daki Türk basınının öncülerinden olan *Balkan* gazetesi şekil ve içerik bakımından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Üçüncü bölümde ise *Balkan* gazetesi perspektifinden Bulgaristan'daki Türklerin durumu, Osmanlı Devleti'ndeki ve dünyadaki gelişmeler aktarılmaya çalışılmıştır. Bulgaristan'daki Türklerin siyasi ve sosyal durumunun incelendiği ilk kısımda, Türkler için kronik sorun haline gelen eğitim ve müftüler meselelerine değinilmiştir. İkinci kısımda ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve Makedonya meselesini, *Balkan* gazetesindeki makale ve haberleriyle gözler önüne seren Edhem Ruhi Balkan'ın ortaya koyduğu çözüm yolları incelenmiştir. Üçüncü bölümün son kısmında ise *Balkan* gazetesinin dünyadaki gelişmeler hakkındaki yorumları ve bu gelişmelerin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'daki Türkler üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise, Edhem Ruhi Balkan'ın yaşam öyküsü ve *Balkan* gazetesi hakkında genel bir yorumda bulunulmuş, çalışma ile ortaya çıkan bilgiler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağı *Balkan* gazetesinin 1907-1908 yılları arasında yayınlanan sayılarıdır. İlk olarak, bu sayılar tek tek incelenerek çalışmaya katkı yapacak makaleler ve haberler belirlenmiştir. Ardından belirlenen bu makale ve haberler, Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Böylece çalışmanın ana omurgasını oluşturan bilgiler elde edilmiştir. Ardından Edhem Ruhi Balkan ve *Balkan* gazetesi hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan vesikalar araştırılmış ve bu vesikalar da günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Arşiv belgeleri sayesinde Edhem Ruhi Balkan'ın biyografisi hakkında detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu birinci el kaynakların araştırılıp bulunması ve günümüz Türkçesine aktarılmasının ardından konu ve dönem hakkındaki ikinci el kaynak taraması yapılmış, ilgili kitap ve makaleler belirlenerek incelenmiştir. Bu ikincil kaynaklardan edinilen bilgiler, birincil kaynaklardan elde edilen bilgilerin tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı arşivinde yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan daha önce kullanılmamış belgeler ve *Balkan* gazetesinde

yayınlanan makale ve haberlerin öncülüğünde orijinal bir çalışma ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Edhem Ruhi'nin Milli Mücadele yıllarındaki durumu ve fikirleri, o dönemle ilgili kaynak bulunamadığından değerlendirilememiştir. Gelecekte bu konuyu çalışacak kişilere ışık tutabilecek bu çalışma, Bulgaristan arşivlerinin de taranmasıyla geliştirilebilir durumdadır. Ayrıca *Balkan* gazetesinin 1920'ye kadar çıkmış sayıları da incelenebilir.

Çalışma, pek çok kişinin yardım ve destekleri sayesinde tamamlanabilmiştir. Öncelikle yüksek lisans yapma konusunda beni cesaretlendiren merhum Yavuz Selim Karakışla'ya ve yüksek lisans eğitimim sırasında bana sürekli destek olan arkadaşım Selim Ahmetoğlu'na teşekkür ediyorum. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndeki öğrencilik günlerim ve tez çalışmalarım sırasında bana yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Filiz Ferhatoğlu'na, Dr. Öğr. Gör. Ayna Askeroğlu Arslan'a ve bu tezin hazırlanması sırasında büyük desteği olan tez danışmanım Dr. Öğr. Gör. Ömer Kul'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bütün eğitim hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen babam Erdoğan Sincer, annem Kadriye Sincer ve kardeşim Seher Pınar Sincer'e minnettarım. Son olarak, eşim Elif Sincer ve biricik kızım İlke Sincer'e, bu uzun ve zor süreçteki yardım, destek ve sabırları için şükranlarımı sunuyorum.

Mustafa Kemal Sincer

İstanbul, Mart 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ……iii

ABSTRACT……iv

ÖNSÖZ……v

İÇİNDEKİLER……..viii

KISALTMALAR LİSTESİ……x

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

EDHEM RUHİ BALKAN'IN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Edhem Ruhi Balkan'ın Hayatı……28

1.2. Edhem Ruhi Balkan'ın Eserleri……46

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN-YAYIN HAYATI, *BALKAN* GAZETESİNİN ŞEKİLSEL ve İÇERİK ÖZELLİKLERİ

2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Öncesi Osmanlı Basını……..50

2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını……...57

2.3. Bulgaristan'da Türk Basını……..59

2.4. *Balkan* Gazetesi'nin Şekilsel Özellikleri……..62

2.5. *Balkan* Gazetesi'nin İçerik Özellikleri……64

2.5.1. Başyazılar ve Köşe Yazıları……64

2.5.2. Telgraf Havadisi ve İstanbul Haberleri……..66

2.5.3. Dahili ve Harici Haberler……67

2.5.4. Mektuplar……68

2.5.5. Papagal……70

2.5.6. İlan, Reklam ve Duyurular……..72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN GAZETESİ'NİN GÖZÜYLE BULGARİSTAN'DAKİ TÜRKLER, OSMANLI DEVLETİ ve DÜNYA

3.1. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Bulgaristan'daki Türkler...……..74

3.1.1. Bulgaristan'daki Türklerin Siyasi ve Sosyal Durumu.....74

3.1.2. Bulgaristan'daki Türklerin Eğitim Meselesi……..…82

3.1.3. Bulgaristan'daki Türklerin Müftüler Meselesi……89

3.2. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Makedonya Meselesi……...95

3.2.1. Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu……...95

3.2.2. Makedonya Meselesi……..…108

3.3. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Dünyadaki Siyasi Gelişmeler..……122

3.3.1. Balkanlar'daki Siyasi Gelişmeler……..…123

3.3.2. Asya'daki Siyasi Gelişmeler……....125

3.3.3. Avrupa'daki Siyasi Gelişmeler……130

3.3.4. Fas Meselesi……..134

SONUÇ……140

KAYNAKÇA.……...143

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
A.MTZ. (04):	Sadaret Eyalet-i Mümtaze Kalemi Bulgaristan Evrakı
A.Ü.:	Ankara Üniversitesi
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C:	Cilt
DH.EUM.VRK.:	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH.MKT:	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.:	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH.SYS.:	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.:	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCFD:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.:	Editör
HR.SFR. (04):	Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri
HR.SYS.:	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
H.Ü.:	Hacettepe Üniversitesi
IRCICA:	Research Centre for Islamic History, Art and Culture
İ.B.Ü.:	İstanbul Bilgi Üniversitesi
İTBAD:	İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
İ.Ü.:	İstanbul Üniversitesi
MV.:	Maliye Vekaleti
No:	Numara

Nr:	Numara
s:	Sayfa
S.D.Ü.:	Süleyman Demirel Üniversitesi
S.Ü.:	Selçuk Üniversitesi
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TÜBAED:	Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi
t.y.:	Tarih Yok
Yay.:	Yayınevi, Yayıncılık, Yayınları
YBTD:	Yeni Batı Trakya Dergisi
Y.MTV.:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

GİRİŞ

Osmanlılar, kuruluş dönemiyle birlikte, ilk fetih hareketleri için sınır komşusu olduğu Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını gözlerine kestirmişler ve güçlerini bu bölgeye yöneltmeye başlamışlardı. Osmanlıların İslamiyeti yayma ve yeni yurtlar edinme düşüncesiyle başlattıkları bu fetih hareketleri, Çanakkale Boğazı'nın diğer yakasına yani Rumeli diye adlandırılan topraklara geçilmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa'nın çabalarıyla 1352 yılında Tsympe (Çimpe) Kalesi ele geçirilmiş ve ardından Gelibolu ile Trakya topraklarının güneyi tamamen fethedilmiştir. Bu fetihlerle birlikte Balkanlar'da yaklaşık altı asır sürecek Osmanlı hakimiyeti başlamıştır. Önce Meriç nehri vadisindeki kaleler, ardından Sofya, Niş, Selanik gibi önemli şehirler Osmanlıların eline geçmiştir. Balkan coğrafyası bu suretle, hem İslam inancıyla hem de Anadolu'dan getirilip bu topraklara yerleştirilen ailelerin etkisiyle, Türk-İslam kültürüyle yoğrulmaya başlamıştır. Zayıflayan Bizans otoritesi, köylü halkın Osmanlı idaresinin koruyucu tavrından etkilenmesi, Balkan devletlerinin parçalanmış ve birbirleriyle rekabet halinde olmaları gibi faktörler Osmanlıların ilerleyişini kolaylaştırmıştır[1]. Osmanlılar bu ilerleyiş esnasında pek çoğu aşiret aşamasını geçemeyen, ortak bir ırksal ve siyasal bilince sahip olmayan, aralarında sadece zayıf dinsel bir bağ bulunan karışık etnik grupları kontrolü altına almıştır[2]. Devlet fethettiği toprakları beylerbeyliklere veya sancaklara ayırmak suretiyle, merkezi otoritenin gücüyle yönetmiş, bazen de "eyalet-i mümtaze" adı verilen otonom yönetimlerle kendine bağlamıştır. Günümüz Romanyasının batısını oluşturan Erdel Krallığı, Eflak Bölgesi ve bugünkü Moldova topraklarındaki Boğdan eyaleti bu şekilde devlete bağlanmış topraklardır[3].

Osmanlılar, Balkanlarda fethettiği topraklara Anadolu'dan getirttikleri halkı yerleştirerek bölgenin iskanını düzenlemiş, aynı zamanda yerli halkın da gelenek ve kültürlerini korumasına izin vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede uyguladığı

[1] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s.49-65.
[2] Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik,** İstanbul, Timaş Yay., 2012, s.24-25.
[3] İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, Timaş Yay., 2012, s.158.

temel siyaseti olan istimâlet politikası, *"gönül alıcı, meylettirici ve uzlaştırıcı"* bir idare sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu idare sistemi fethedilen toprakların halkına iyi davranmayı, onların haklarını himaye etmeyi ve mallarını korumayı sağlayan bir yönetim düzeniydi. Bu düzende halkın memnuniyetini sağlamak, kurulan toprak sisteminin işlemesine imkan tanımak, devletin çıkarlarını bu yolla korumak ve geliştirmek hedeflenmişti. Bu yumuşak siyasi özellikler Balkanlar'da sıkça uygulanmış, hatta istimâletnameler, istimâlet kağıtları gibi belgelerle de resmileştirilmişti[4].

İstanbul'un fethedilmesinin ardından sıra Avrupa'daki diğer büyük şehirlere geldi. Önce Belgrad'ın, ardından Macaristan'ın tamamının Osmanlı Devleti'ne bağlanması, devletin Balkanları aşıp Orta Avrupa devletleriyle karşı karşıya gelmesine neden oldu. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1529'daki Viyana kuşatmasında net bir sonuç alamaması dahi Osmanlıları, Balkan topraklarını merkez tutup Avrupa üzerine gitmekten alıkoymadı. Tarihe II. Viyana Kuşatması olarak geçen 1683 yılındaki sefer ise Osmanlı için büyük ilerleyişin son noktasıydı. Bu seferden sonra Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları için yeni bir dönem başladı. Avusturya karşısında yaklaşık 100 yıl sürecek bir savunma yapmaya başlayan devletin diğer önemli düşmanı da Balkanlar'daki Slav halklar üzerinde etkili olmak isteyen Rusya oldu[5].

Eski Bulgarların köken itibariyle Türk ırkından geldikleri kabul edilmektedir. Tarih sahnesine Kafkasya'da çıkan Bulgarlar, Hunlarla birlikte akınlara katıldılar ve daha sonra Kafkasya'nın kuzeyine yerleştiler. Burada başlarına geçerek kendilerine liderlik eden Kubrat döneminde Ogurlar, (Bulgarlar), diğer boylarla birleşerek 635 senesinde Büyük Bulgar Devleti'ni kurdular[6]. Kubrat Han'ın ölümünden sonra devlet beş oğlu arasında bölündü; en büyük oğlu Vatbay kendi topraklarında kalırken, ikinci oğlu Votrak, Don nehrinin batısına, üçüncü oğlu Patomya, Macaristan'a, dördüncü oğlu Ançaka, İtalya'ya, en küçük oğlu Asparuh ise Beserabya'ya yerleşti[7]. Hazarlar

[4] Mücteba İlgürel, "İstimalet", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.362.
[5] Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2009, s.105.
[6] Ali Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgarya Devleti'nin Kuruluşu", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, No:13, Bahar 2007, s.38.
[7] Ahmed Hamdi, **Bulgar Tarihi**, Trabzon, Serasi Matbaası, 1326, s.6.

tarafından istila edilene kadar Azak Denizi ile Kuban arasındaki sahada yaşayan Bulgar topluluğu, bu istilanın ardından, Kubrat'ın Dağıstan sorumlusu olan oğlu Asparuh[8] önderliğinde Tuna nehrinin başlangıç noktasına yakın bir alana göç etti. Bulgarlar, Balkanlar'a geldiklerinde bölgede birçok farklı kavim bulunuyordu. Dağlık bölgelerde Trakyalılar, Roma yerleşimcileriyle karışmıştı. Ayrıca bölge genelinde Yunan yerleşim birimleri de bulunmaktaydı[9]. Bizansla mücadelesinde başarılı olan Bulgar boyları 681 yılında bağımsız, başkenti Plişka şehri olan bir Bulgar devleti haline dönüştü. Bulgarlar bölgede yaşayan ve kendilerinden sayıca daha fazla olan Slavlarla kaynaşmaya ve Slav topraklarının yeni sahipleri olmaya başladılar. Özellikle Kurum Han (803-814) zamanında topraklarını önemli ölçüde genişleten Bulgarlar, kurdukları devlette yönetici ve asiller zümresinin sadece kendilerinden olmasını sağladılar[10]. Bulgarların, Slavlar üzerinde hakimiyet kurmakta zorlanmadıkları görülmektedir. Slavlardan daha sağlam bir askeri teşkilat oluşturabilen, siyasi örgütlenme ve birlik kurma konularında Slavlardan daha becerikli olan Bulgarlar, bu kavmi rahatlıkla hakimiyetleri altına aldılar[11].

Bulgarlar, Kurum Han zamanında Sofya'yı zaptetmiş ve akınlarını İstanbul'a kadar sürdürmüştür. Kurum Han'ın ölümüyle yerine oğlu Boris geçti. Boris döneminde (852-889), 865 yılında Hıristiyanlık resmi din olarak kabul edildi. Sveti Kiril Metodi adlı bir kişi tarafından Bulgar harfleri icat edildi ve Metodi'nin öğrencileri kiliselerde vaazlar vermeye başladı. Bu süreçte devletin batı sınırları Ohri'yi aşmış durumdaydı[12].

Hükümdarlığının ve Hıristiyanlığının ilk yıllarında Roma'nın etkisi altında olan Boris, daha sonra yönünü Bizans'a çevirdi. Bu da Bulgar Kilise'sinin İstanbul'daki Ortodoksluk merkezi ile kaynaşmasını sağladı. Hıristiyanlık dini ile Slav kültürüne çabuk uyum sağlanması ve bu kültür üzerine yapılan çalışmalar bugünkü Bulgar topraklarını, Slav kültürünün merkezi haline getirdi. Devletin en

[8] Zufar Z. Miftakhov, "İlk Bulgar Devlet Oluşumları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.1084.
[9] R.J. Crampton, **Bulgaria**, New York, Oxford University Press, 2007, s.7.
[10] Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar**, 4.baskı, İstanbul, Küre Yay., 2015, sf.16.
[11] Bülent Yıldırım, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)**, Ankara, TTK Yay., 2014, s.3.
[12] Hamdi, **a.g.e.**, s.7-8.

güçlü olduğu dönem Boris'in oğlu Simeon'un iktidarıyla geldi. İstanbul üzerine seferler düzenleyen Simeon, Bizans'ı kontrol altına aldı. Bu zamanda Bulgaristan Balkanlar'ın en güçlü devleti konumuna ulaştı. Simeon'un ardından devlet sarsılmaya başladı. Bulgarlar bir yanda Bizans'la uğraşırken, diğer tarafta Macar ve Peçenek akınlarına karşı koymaya çalışıyordu. 1014 senesinde lakabı "Bulgar Katili" olan Bizans hükümdarı II. Basileos, Bulgarları ağır bir yenilgiye uğrattı[13]. Dönemin başkenti Ohri şehrinin 1018 yılında Bizans Devleti tarafından ele geçirilmesiyle Bulgar topraklarının tamamı bu devletin hakimiyeti altına girdi[14].

Bulgarların, Bizans hakimiyeti altında geçirdikleri süre içerisinde çoğu ekonomik kaynaklı isyan hareketlerinde bulunduğu ve bu hareketlerin Bizans ordusu tarafından bastırıldığı bilinmektedir. Bu isyanların en bilinenleri 1041 Petro Dalyan İsyanı, 1072 Georgi Voyteh İsyanı ve 1078-1080 civarında çıkan Peçenek destekli Bulgar isyanıdır. 1185 senesinde Tırnova merkezli bir isyan başlatan Petro ve Asen kardeşler, ilk zamanlarda Bizans tarafından durdurulabilmişlerdi. Daha sonra Kumanların da desteğini alarak 1187 senesinin Mayıs ayında Trakya bölgesine saldıran isyancılar, Bizans'ı bir anlaşma yapmaya mecbur bırakmışlardı. Bu anlaşmayla birlikte 1187 yılı, II. Bulgar Devleti'nin kuruluş senesi oldu. I. İvan Asen'in Tırnova'daki Demetrios Kilisesi'nde taç giymesiyle, Balkan sıradağları ve Tuna arasında kalan alanda yeni bir devlet ortaya çıkmış oldu. II. İvan Asen devrinde (1218-1241) en geniş sınırlarına ulaşan ve en güçlü dönemini yaşayan bu devlet, daha sonra zayıflamaya başladı[15]. Bulgarların yönetiminde olan Makedonya topraklarını ele geçiren Sırplar, dönemin en güçlü Balkan devleti haline geldi[16].

II. Bulgar Devleti'nin kurucuları ve sonraki yöneticilerinin hepsi yönetme gücünü kullanmada Kumanlardan etkilenmiştir. Hatta birçok Bulgar tarihçi bu yöneticilerin sadece Kuman etkisinde kalmasından değil bizzat Kuman kökenli olduklarından bahsetmektedir[17]. Bulgaristan topraklarındaki "*Kumaniç, Kuman-*

[13] Jelavich, **a.g.e.**, s.18.
[14] Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", **DİA**, C.VI, İstanbul, TDV Yay., 1992, s.394.
[15] Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.1431-1435.
[16] Jelavich, **a.g.e.**, s.19.
[17] Yıldırım, **a.g.e.**, s.4-5.

Komensko, Kumaniçevo, Kumanişka, Kumanin-dol, Kumanite" gibi yerleşim yeri isimlerinin çokluğu bu düşünceyi destekler niteliktedir[18].

II. Bulgar Devleti'nin zayıflaması, bu devletin egemenliğinde yaşayan Sırpları cesaretlendirmiş ve ayrılmak için faaliyetlere başlamalarına neden olmuştur. Sırpların kendi devletlerini kurmaları ve ardından da Bizans-Bulgar-Sırp üçgeninde yaklaşık 100 yıl süren toprak kavgası, bölgede büyük çaplı karışıklıklara yol açmıştır. Osmanlıların fetih hareketlerinin Rumeli topraklarına ulaşması, bu fetih hareketlerindeki heyecan ve istek, bölgede karşılarına çıkan güçleri tek tek mağlup etmelerini sağlamıştır. Fetih hareketleri Bulgaristan topraklarına ulaştığında burada üç parçalı bir yapı bulunuyordu. Sultan I. Murad'ın Edirne'yi fethiyle beraber yeni hedef Bulgaristan toprakları olmuştur. Osmanlı ordusu Edirne'yi merkez yaparak dört kol üzerinden fetih hareketlerine başladı. Lala Şahin Bey, 1363-64 yıllarında Zagora (Eski Zağra) ve Filibe'yi aldı. Timurtaş Paşa 1365-66 senelerinde Kızılağaç-Yenicesi (Elkhovo), Yanbolu ve İslimye'yi (Sliven) fethetti. 1388'de Murad Hüdavendigar, Balkan sıradağlarını geçip Pravadi, Şumnu ve Tırnova'yı ele geçirdi. Bu seferler sonucunda Şişman, Niğbolu'da, Ivan Straşimir, Vidin'de Osmanlı vasalları olarak atandı[19]. Hüdavendigar'ın vefatının ardından tahta geçen I. Bayezid, Şişman tarafından yönetilen Tırnova, Straşimir idaresindeki Vidin ve Ivanko egemenliğindeki Dobruca bölgesini fethederek tüm Bulgar topraklarını hakimiyeti altına aldı[20]. Bu durumun kendilerine yaratacağı tehlikeyi farkeden Macar Kralı Zgismond'un çabalarıyla oluşturulan Fransız-Macar Haçlı ordusunun 1396 Niğbolu Savaşı'nda mağlup edilmesiyle de Osmanlı hakimiyet tescillendi[21]. Böylece Bulgaristan'da yaklaşık 500 yıl sürecek Osmanlı yönetimi başlamış oldu.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında kendisine en fazla fayda sağlayan topraklar Bulgaristan arazisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin büyümesi, gelişmesi ve imparatorluk düzeyine ulaşması çoğu zaman ilk faydasını Bulgaristan topraklarında gösteriyordu. 1500-1750 yılları arasındaki süreçte Sofya (Samakov, Köstendil,

[18] Mualla Uydu Yücel, "Hazar, Peçenek, Uz, Berendi ve Kumanların Doğu Avrupa ve Balkanlara Yerleşmeleri", **Balkanlar ve Göç**, Ed. Ali Fuat Örenç, Bursa, Bursa Kültür A.Ş. Yay., 2013, s.36.
[19] Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, 4.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2013, s.71-75.
[20] Karpat, **a.g.e.**, s.61.
[21] Pitcher, **a.g.e.**, s.78.

Radovil) orduya silah ve kıyafet hazırlayan bir üretim merkezi haline geldi. Bölgedeki yerel zanaatkarlara özel imkanlar tanınıyor ve üretim artışının sağlanmasına uğraşılıyordu. 1772'de Sultan III. Mustafa'nın izniyle Bulgar loncaları kuruldu ve özerk olarak faaliyet göstermeleri sağlandı. Bulgar hayvan yetiştiricileri ve büyükbaş hayvan tüccarları Osmanlı şehirlerinin en büyük gıda tedarikçileri haline geldiler. İstanbul'da bahçıvanlık mesleği Bulgarların tekelindeydi ve bu durum şehirde Bulgar yerleşiminin hızla büyümesini sağladı. Bütün bu gelişmeler XVIII. yüzyıldan itibaren Bulgarlar arasında ekonomik bir üst sınıfın oluşumuna katkıda bulundu[22].

Devletin uyguladığı millet sistemi, iskan politikası ve istimâlet sisteminin başarısı 18. yüzyılın sonlarına kadar bölgedeki insanların beraber barış içinde yaşamasını sağladı. Bu tarihten sonra ise Osmanlı Devleti'nin savaşlarda rakiplerine üstünlük sağlayamaması toprak kayıplarına sebep oldu. Toprak kayıpları beraberinde askeri ve mali kayıpları da getirdi. Bunun yanında Avrupa devletlerinin teknik anlamda güçlenmesi ve hızla yayılmacı politikalar izlemeye başlamaları sonucunda gözlerini Balkan coğrafyasına dikmeleri bölgede yavaş yavaş ayrılıkçı hareketlerin temellerinin atılmasına yol açtı.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki ayrılıkçı faaliyetlerin artması ve alevlendirilmesi hususunda en büyük ve etki pay Rusya'ya aitti. Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu Ortodoks Kilisesi üzerinde himaye hakkını kullanmaya başladı. 1791 yılında Dnieper ve Deniester arasındaki bölge Osmanlı Devleti tarafından Ruslara bırakıldı ve Ruslar bölgede Odesa limanını yaptı. Bu liman sayesinde Bulgar tüccarlarının Rusya ile iletişimi ve ulaşımı kolaylaştı[23]. Rusya'nın askeri açıdan güçlenmeye başlaması aynı zamanda fikir düzeyinde de yeni yeni görüşlerin toplumda karşılık bulmasına yol açtı. Başlangıçta felsefe ve edebiyat alanında Çek ve Güney Slavları arasında oluşmaya başlayan, daha sonra ise Alman ve Avusturya etkisine karşı siyasi kalkan

[22] Karpat, **a.g.e.**, s.102-103.
[23] Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2007, s.79.

olarak gelişme gösteren bir görüş Ruslar arasında hızla yayıldı[24]. Felsefi, edebi ve sosyal alanda bu görüşü savunanlar için *Slavyanofiltsvo* yani Slav Kardeşliği ismi kullanılırken, siyasi alan için Panslavizm yani Slav Birliği kavramı kullanılmaya başlandı[25]. Chomyakov, Kiriyevski, Danilevski, Katkov ve Aksakov kardeşler gibi siyasetçiler tarafından katı bir ideolojiye dönüşen bu Panslavizm fikri, Rusların ilk ve en önemli olarak Türkleri Avrupa topraklarından kovmaları ve İstanbul'u merkez yapan bir Slav devleti kurmaları temeline dayanıyordu. Danilevski'nin *Avrupa ve Rusya* eserinde ana özellikleri ve amaçları belirtilen Panslavizm fikrine göre Ruslar bu Slav birlikteliğini gerçekleştirmek için gerekli tarihi altyapıya ve hakka da sahipti[26]. Bu hakkı kullanmak isteyen Ruslar, büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarında yaşayan Slav halklarını kışkırtma faaliyetlerine girişti.

Bulgaristan'da Slav uyanışı sağlamak amacıyla yapılan en önemli çalışma, 1830 yılında Osmanlı hakimiyeti altındaki Bulgar topraklarına araştırmacı olarak gelen dilbilimci ve tarihçi Yuri İvanoviç Venelin tarafından hazırlandı[27]. Venelin, *Eski Bulgarlar ve Günümüzün Bulgarları ve Onların Ruslarla Dini, Tarihi, Etnografik, Politik Münasebetleri* isimli bir eser yazmış, Bulgarların Tatar kökenli bir halk olduğunu reddederek, tamamen Slav olduklarını ifade etmeye çalışmıştır. Hatta Venelin, Attila ve Hunların da Volga Slavları'ndan olduklarına dair fikir yürütmüştür[28]. Özellikle Bulgarların milli bir uyanış sergileyip Slav birliğine katılması yönünde faaliyetler yürüten Venelin, Bulgarları şöyle değerlendirmektedir:

> "*Türkler için bu bahtsız halk koyun gibidir, insana en yararlı ve gerekli hayvan gibidir. Ondan süt, yağ, peynir, et, post, yün, yani yiyecek ve giyecek sağlarlar… Bulgarların Türkiye'deki en iyi inşaat ustaları ve zanaatkarlar olması kendi zararlarına olmuştur. Kısacası, Avrupa'da Türk hakimiyeti ve varlığı esas olarak, belki de yalnızca Bulgarlara dayanmaktadır. Boğdanlılar ve Eflaklılar her zaman yarı özgür olmuşlardır. Sırpların bir kısmı Türklerle karışmış, bir kısmı din değiştirmiş, bir kısmı da bağımsızlıklarını korumuştur, hepsi dağlık bölgenin korumasından yararlanmıştır. Arnavutlar da her zaman yarı*

[24] Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 5.baskı, İstanbul, TTK Yay., 2010, s.343.
[25] Yusuf Akçura, **Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s.36.
[26] Kurat, **a.g.e.**, s.344.
[27] Maria Todorova, **Balkanları Tahayyül Etmek**, 4.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2013, s.175.
[28] Kohn, **a.g.e**, s.87.

bağımsız kalmışlardır, doğaları gereği gururlu savaşçılar olduklarından, Türklere yalnızca çıkarları uğruna ve para için hizmet etmişlerdir. Yüksek dağlar, yaşadıkları küçük ülkede kendilerini korumuştur. Aynı şey, Mora'daki dağlı Yunanlılar için de söylenebilir. Adalarda yaşayan Yunanlıların daha başka avantajları vardır ve daha özgür bir havada yaşamaktadırlar… Slavlar arasında en büyük sıkıntıyı çeken Bulgarlardır…"

Venelin'in bu duygusal ve zekice yaklaşımı Bulgarları başta tüccar ve aydın kesim olmak üzere hareketlendirmeye başladı. Rusya, Avrupa'daki Filhelenik tavra ve Avrupa devletlerinin Yunan hayranlığına karşı Bulgarları ön plana çıkarma çabasına girişti[29]. Aslında Çar I. Nikola döneminde, Rusya Hariciyesinin yöneticisi Kapodistirya bir projesinde, Balkanlar'da beş Hıristiyan devlet sayıyor ama Bulgaların arazisini Sırbistan'a ait gösteriyordu. Yani Bulgaristan'ı bir devlet olarak tanımlamıyordu[30].

Bulgar dilini uyandırma çabaları XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı. Viyana ve Budapeşte'de basit bir Bulgarca ile hikaye kitapları basıldı. 1830'larda Venelin'in yanı sıra bir Bulgar papazı olan Paisii'nin yazdığı Bulgar Tarihi isimli kitap ve Vratsa Piskoposu Sofroni'nin, Bulgarların içinde bulundukları dönemdeki sıkıntılarını anlatan Kyriakodromiom (Pazar Kitabı) isimli çalışması ortaya çıktı. 1842'de Dr. Piyer Beron, günlük Bulgarca ile tarih, coğrafya ve doğa tarihiyle ilgili bir kitap yayınladı. Samakov, Selanik, İzmir ve İstanbul'da Bulgar matbaaları açıldı. 1844 yılında Samakovlu Kostantin Fotinov, İzmir'de *Liuboslavye* ismiyle ilk Bulgar gazetesini yayımlamaya başladı[31]. 1839'da Bulgar tüccarlardan Aprilov, Gabrovo şehrinde ilk Bulgarca eğitim veren okulu açtı. Burada oluşturulan ve geliştirilen eğitim sistemi Bulgaristan'a yayıldı[32]. Bu dönemde üniversite düzeyinde bir Bulgar eğitiminden bahsedilememekle birlikte üst düzey eğitim almak isteyen Bulgar öğrencilerin Protestan misyoner okullarına kayıt olduğu veya ülke dışına okumaya gittiği görülmektedir. Fransa, Almanya ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinde

[29] Todorova, **a.g.e.**, s.176, 178.
[30] Jelavich, **a.g.e.**, s.46-50.
[31] Jelavich, **a.g.e.**, s.366.
[32] Karpat, **a.g.e.**, s.103.

eğitim görenler olmuştu ama ilerleyen yıllarda Bulgaristan'da önemli görevlere gelecek kişilerin Rusya'da eğitildiği bilinmektedir[33].

1820'den sonra Rusya'da yaşayan Bulgarlar siyasi etkinliklere dahil olmaya başlamıştır. İstanbul'daki Bulgar cemaatinin bu dönemde ayrılıkçı bir hareket içinde olduğunu düşünmek doğru değildir. Çünkü bu topluluk Osmanlı sultanını aynı zamanda Bulgar Çarı olarak da görmek ve Bulgaristan için Osmanlı Devleti dahilinde ama farklı bir gelecek tasarlıyordu. Kırım ve Kuban şehirlerinde bulunan Bulgar halkı Vidin ve Lom havalisindeki köylerine dönmeyi arzuluyorlardı ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdi. Buradaki halk 16 gemiyle Bulgaristan'a taşındı. İçlerinde Rusya'da eğitim görmüş ve ticaretle uğraşmaları sayesinde ekonomik durumları iyi olan bu kişilerden bazıları Bulgaristan'ın geleceğinde söz sahibi olmuşlar ve Osmanlı Devleti ile ilgili fikirleri olumsuz yönde değişiklik göstermiştir. Bu kişiler Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde etkin bir ol üstlenmişler ve Bulgar halkının Osmanlı Devleti'nden kopmasını sağlayacak milliyetçi fikirlerin maddi manevi destekçisi olmuşlardır[34].

Bulgar milliyetçilik faaliyetleri de kültürel gelişmelerden etkilenmeye başlamış ve yavaş yavaş Bulgar ulusu arasında temeli ekonomiye bağlı görünen küçük isyan hareketleri başgöstermiştir. 1835'te Mamarçef liderliğindeki Bulgar isyanı Osmanlı Devleti tarafından zorlanmadan bastırıldı. Bulgarların ilk önemli isyan faaliyeti ise 1841 Niş İsyanı olarak bilinen ayaklanmadır. Niş'in zengin Hıristiyan tüccarları, Bulgar köylüsünü ekonomik sıkıntıları bahane göstererek galeyana getirmiş ve bu durum bir isyan hareketine dönüşmüştür. Sabri Paşa tarafından zor da olsa bastırılan bu ayaklanma aslında gelecekte olacakların bir işareti niteliğindedir[35]. Niş İsyanı'nda, etkisi ileride görülecek ayaklanmalar kadar olmasa da Bulgarların, Sırpları örnek alarak özerklik istemelerinin de katkısından söz edilmektedir[36]. İsyanların gerçekleşmeye başladığını ve Bulgar milli uyanışının kıpırtılarını hızla sezen Rusya, ilk hamleyi 1843 yılından itibaren Bulgaristan'a propagandacılar göndererek yaptı. Bu propagandacılar gezdikleri yerlerde halka, din

[33] Jelavich, **a.g.e.**, s.50.
[34] Karpat, **a.g.e.**, s.105-106.
[35] Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Ankara, TTK Yay., 1992, s.2.
[36] İlker Alptekin, **Balkanlarda İdari İnisiyatif**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2015, s.25.

ve millet gayretine sahip olurlarsa Osmanlı boyunduruğundan kurtulup, Rusya'nın da desteğiyle Sırbistan gibi özerk bir idareye kavuşabilecekleri öğüdünü veriyordu. Propagandacıların faaliyetlerinin etkili olduğunu, 1840'lı yılların sonlarına doğru Bulgar topraklarını dolaşan Fransız memurlarının raporlarında görmek mümkündür. Bu raporlarda vergilerin özellikle de cizye ve resm-i otlak vergilerinin Bulgar köylülerini ezdiği ve köylülerin bu vergileri ödemek istemedikleri yazmaktadır[37]. Yine Kırım Savaşı'nda Bulgarların yaklaşık 2.000 gönüllüyle Ruslara yardım etmeye çalışması da örnek gösterilebilir[38].

Avrupa'daki 1848 ihtilalleri de milliyetçi havanın yükselmesini sağladı. Daha önce özerklik hakkı kazanan Sırplar, bu ihtilallerin getirdiği hava ile Osmanlı yönetiminden tamamen kurtulup bağımsızlıklarını kazanmak ve Bulgar topraklarını da içine alan bir İslav Devleti (Yugoslavya) kurmak için çaba sarfetmeye başladılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti önlem mahiyetinde Sırbistan sınırına asker sevketti ve Bulgar topraklarını koruma hamlesini yaptı[39].

Bulgarlar, 13 Mayıs 1850'de Vidin'de bir kere daha isyan ettiler. Önce köy ağaları, subaşılar, vergi ve nahiye memurlarını katleden isyancılar, halka da musallat olmaya başladılar. Sayıları 10.000'i bulan asiler karşısında Vali Ziya Paşa, nasihatçılar yoluyla asilerin isteklerini öğrenmek istedi. Asiler, gelen heyetten sadece 2 kişi kabul ettiler. Heyet azalarından Çorbacı Stoyan ve rahip Dimitri'ye mültezimler, köy ağaları ve subaşıları şikayet ettiler. Bab-ı Ali ise isyan haberi ulaştığında hemen çeşitli tedbirler almaya başladı. İsyanın Bulgaristan'ın başka bölgelerinde duyulmasından ve genişlemesinden korkuluyordu. Bu sebeple ilk olarak isyancılara şiddet gösterilmeden sorunun çözülmesine yönelindi. Eğer bu bir çözüm sağlamazsa askeri harekata başvurulacaktı. İstanbul'da bulunan Rıza Paşa acele olarak Vidin'e gönderildi. Rıza Paşa, civardan topladığı askerle Vidin ve

[37] Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s.63-67.
[38] Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar**, İstanbul, Toker Yay., 1989, s.25-26.
[39] İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s.36-37.

köylerindeki asileri sardı. Temmuz ayına gelindiğinde, isyan halindeki halk af dileyerek teslim oldu ve bu suretle isyan bastırıldı[40].

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği, gayrımüslimlerin can ve mal güvenliğini devlet garantisi altına alma hükmü sayesinde, Osmanlı topraklarında ticari bir canlanma yaşandı. Devletin daha kurumsal yapıya bürünmesi özellikle Bulgaristan şehirlerinde endüstrileşmenin önünü açtı ve 1840-1870 seneleri arasında üretim gözle görülür bir düzeyde yükseldi[41]. Bu gelişme Bulgaristan'da, Bulgarca konuşan Hıristiyanlar arasında elit bir grubun ortaya çıkmasını ve bu yeni üst sınıfın Bulgar milliyetçi faaliyetlerini, Bulgar dili ve kültürünün gelişimini desteklemesi sonucunu doğurdu[42].

1862 yılında Georgi Stoykov Rakovski tarafından planlanan ayaklanma önceden haber alınıp önlendikten sonra, 1867 senesinde Bulgar Gizli İhtilal Bükreş Merkez Komitesi kuruldu. "Avrupa Karşısında Bulgaristan", "Sultan Hazretlerine Muhtıra" gibi bildirilerle ve daha sonra yayınladıkları *Narodnost* isimli gazeteyle ayrılıkçı faaliyetleri tetiklemeye çalışan bu ihtilalcilerin başında Lüben Karavelov ve Vasil Levski bulunmaktaydı[43]. Bu çeteler, 1862-1868 seneleri arasında dokuz kez isyana kalkışmış fakat Tuna Valisi Midhat Paşa'nın önlemleri sayesinde bu isyan hareketleri başarızlıkla sonuçlanmıştır. Midhat Paşa'nın İstanbul'a geri çağırılmasını fırsat bilen isyancılar, Bükreş, İbrail, Kalas ve Yergöğü'nde silahlandırdıkları çetecileri harekete geçirmiş ve yeni bir ayaklanma başlatmıştır. Hacı Dimitri komutasındaki çeteciler halka dağıtmak üzere hazırladıkları beyannamede bağımsızlık hedeflediklerini, olmazsa en azından özerklik mücadelesi vereceklerini ifade ediyorlardı[44]. Yeni Tuna Valisi Sabri Paşa'nın yardım istemesiyle, Bab-ı Ali'de Şura-yı Devlet Reisi görevine getirilen Midhat Paşa, Tuna Vilayeti'ne hareket

[40] İnalcık, **a.g.e.**, s.73-85.
[41] Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, 3.baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2014, s.59.
[42] Karpat, **a.g.e.**, s.103.
[43] Mustafa Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", **TÜBAED**, C.I, No:1, Aralık 2012, s.73.
[44] Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, TTK Yay., 1999, s.7.

etmiştir. Yanında bulunan kuvvetle Bozluca Balkanı'nda çetecilerle çarpışan Midhat Paşa, birçoğunu yakalayarak isyanı sona erdirmiştir[45].

Burada Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği ve yaptığı hizmetlerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bu hizmetler, gelecekte Bulgaristan'ın özerklik ve bağımsızlık dönemindeki hızlı gelişmenin öncülü olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından devlet, hızlı bir değişim süreci içine girmiştir. Bu süreçte ortaya konan yeni idari reformların ilk uygulama sahası olarak, ayanlar ve yerel çeteler elinde sıkıntı içinde bulunan, Avrupa devletlerinin planlı kışkırtmalarıyla devletten kopma noktasına gelen Balkanlar seçilmiştir. Niş Valiliği sırasında dirayetli ve çalışkan bir devlet adamı olduğunu ortaya koyan Midhat Paşa bu iş için uygun görülmüştür. 8 Ekim 1864 tarihinde yeni Vilayet Nizamnamesi kabul edilmiş ve 13 Ekim'de Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesiyle Tuna Vilayeti kurulmuştur. Midhat Paşa yeni idari sistemi Tuna Vilayeti'nde uygulamaya koymanın yanında okul, banka, yetimhane, matbaa, karakol, yol ve köprü yapımı gibi farklı sosyal projeleri de başarıyla gerçekleştirmiştir. Tanzimat döneminde görülen Batılılışma fikrinin getirdiği reformları uygulamaya koyan Midhat Paşa, aynı zamanda Balkanlar'daki milliyetçi cereyanın ayrılıklara dönüşmesini de engellemek amacıyla Osmanlılık düşüncesinin gelişmesine çalışmıştır[46]. Midhat Paşa, Panslavist düşüncenin Bulgaristan'da karşılık bulmasını engellemek için çeşitli yollarla mücadelede bulunmuştur. Bu yollardan biri, ki Paşa bu konuda ün sahibiydi, nerede olursa olsun isyanları acıma göstermeden bastırmaktı. Paşa'nın asilik ve büyük suçlarda idama başvurmasını bazı tarihçiler "bağ budama"ya benzetmiş ve Bulgarlar arasında kin oluşturduğunu ifa etmiştir[47]. Diğer bir yol ise ekonomik gelişmeyi teşvik ederek halkın isyan etme gerekçelerini ortadan kaldırmaktı. Üçüncü yol olarak da vilayette modern bir eğitim sistemi kurarak Bulgarların eğitim amacıyla Rusya'ya yönelmesini engellemek hedefleniyordu[48]. XIX. yüzyıla kadar Balkanlar'da eğitim işi sadece din temelli yapılıyordu. Türkler camiler bünyesindeki mahalle

[45] Aydın, **a.g.e.**, s.4.
[46] Mehmet Çelik, **Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868**, İstanbul, Libra Yay., 2010, s.11-13.
[47] Alptekin, **a.g.e.**, s.115.
[48] Roderic H. Davison, "Midhat Paşa and Ottoman Foreign Relations", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:5, İstanbul, 1986, s.162.

mekteplerinde eğitim görüyorken, Bulgarlar da kendi mahalle mektepleri olan Kiliyni Uçilişta'larda eğitim faaliyetlerini yürütüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin 1867'de hazırladığı Maarif Nizamnamesi'yle eğitim alanında ilk adımlar atıldı. Mahalle ve köylerde sıbyan mektepleri, 500 haneli kasabalarda rüştiyeler, 1000 haneli olanlarda ise idadiler, şehir merkezlerinde de sultaniyeler kurulması kararı alındı. Vilayet sistemiyle birlikte Türklerin eğitime bakışı değişmeye başladı ve Midhat Paşa'nın çabalarıyla okul sayısında büyük bir artış gözlendi. Halkın ve vakıfların desteklediği bu okulların sayısı 1875 yılına gelindiğinde 2700 sıbyan mektebi, 150 medrese ve 40 rüştiyeye ulaştı. Okulların hepsi modern teçhizatlarla donatıldı. Öğrenciler yerde oturmaktan kurtulup sıralarda eğitim görmeye, harita ve yerküre gibi ders araç gereçleri kullanmaya başladılar. Önemli Türk hocalar bu okullarda ders vermeye gönüllü oldular[49].

Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde yaptıklarından doğal olarak en fazla Ruslar tedirgin oldu ve dönemin Rus büyükelçişi İgnatiev tarafından İstanbul'da Midhat Paşa aleyhine bir çok kara propagandada bulunuldu. İgnatiev, Panslavist ideolojinin en büyük savunucusu ve Balkanlar'da bu yönde gelişen isyanların da fikri merkeziydi[50]. Bölgeye farklı etnik kökenlerden fakat Osmanlıcılık düşüncesini benimsemiş bir yönetici topluluğuyla gelen Midhat Paşa, burada yerli Bulgarlardan kendisine destek olacak kişiler bulmaya gayret gösterdi. Ticaret Mahkemesi Başkanı Hacı Ivancho Efendi'yi ve Vilayet Meclisi azası Karagözoğlu Stefan Efendi'yi ikinci rütbeden kapıcıbaşı olarak tayin etti. Tırnova Eğitim İşleri Müdürü Mihaylovski Efendi, Ruşçuk'ta doktor Dimitroki Efendi ve Samakov'da doktor Mösyö Andonaki'ye beşinci dereceden Mecidiye nişanı verdi. Bu hareketleri yerli halk arasında Osmanlı yönetimini benimseyen, yapılan yeniliklerin destekçisi olan bir Bulgar burjuvazisi oluşturma çabasıydı[51]. Paşa görev bilinci içerisinde katı bir yönetim anlayışı ortaya koymuş fakat herhangi bir dini veya etnik gruba ayrıcalık tanımaktan ve kanunsuz muamelelerden uzak durmuştur[52]. Midhat Paşa'nın buradaki etkinlikleri içerisinde en kıymetlilerinden biri de matbaaydı. Vilayette gelişmiş bir

[49] Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, 3.basım, Ankara, Bilgi Yay., 2012, s.32-40.
[50] Gülnar Kara ve Serap Toprak, "19.Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", **İTBAD**, C.V, No:4, Nisan Özel 2016, s.679.
[51] Çelik, **a.g.e.**, s.51-53.
[52] Alptekin, **a.g.e.**, s.62.

matbaa bulunmamasından dolayı Bulgarlar için dini ve eğitici kitaplar Rusya ve Avusturya'dan getirtiliyordu. Böylece Rusların Panslavist düşünceleri insanlara ulaştırmada rahat fırsat buldukları görüldü. 1864'te hemen matbaa kuruldu. Türkçe ve Bulgarca çeşitli kitaplar, dergiler, gazeteler ve edebi eserler basılarak halka sunuldu. Özellikle okullara gönderilen eğitici ve dini kitaplar ücretsiz verildi, devlet bütçesinden bunun için 100.000 kuruşluk bir kaynak ayrıldı. 8 Mart 1865 tarihinde Tuna gazetesi çıkarılmaya başlandı. Gazetede vilayette yapılan reform faaliyetleri hakkında halkı bilgilendirici haberler, değişik konularda köşe yazıları ve dış dünyadan havadisler Türkçe-Bulgarca yayımlandı[53]. Midhat Paşa'nın tüm bu çalışmaları kısa vadede yerel halkı memnun etti ve bölgedeki Müslümanların üzerindeki baskı biraz da olsa hafifledi. Osmanlıcılık ideolojisinin oluşturulması çabası ise dönemin siyasi koşullarının sürekli Osmanlı Devleti aleyhine devam etmesi ve yapılan reformların sürekliliğinin devlet tarafından sağlanamaması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Yapılan eğitim, sağlık ve sosyal kurumlar, yollar ve köprüler Bulgarlar'ın özerklik elde ettikleri ve daha sonra bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde kullanılıp geliştirilmiş, böylece Bulgaristan'ın hızla ilerlemesinin kolayca gerçekleşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Bulgarların Osmanlı Devleti'ndeki isyan faaliyetlerinin yanı sıra milliyetçilik duygularını alevlendiren diğer bir olay da Rumlaştırma politikasına karşı çıkışlarıdır. Bu karşı çıkış aslında onların ilk milli uyanış hareketlerinin sebebidir. Patriklik tarafından 1767'de Bulgar geçmişinin son şahidi olan Ohrida Başpiskoposluğu kaldırılmıştı. Ardından Bulgar kilise okullarının kapatılması, kiliselerde okunacak dini kitaplarda sadece Yunanca'nın kabul edilmesi, okullarda da yalnız Yunan diliyle eğitim verilmesine ilişkin kararlar ve Bulgar dilinin yasaklanması ve Tırnova'da bulunan Bulgar patriklerine ait kütüphanenin yakılması Bulgarlar üzerindeki baskıyı arttırmıştı[54]. Bir de bunun üzerine kilisenin her geçen gün halka yeni vergiler yüklemesi, nüfusun dil ve kültür olarak Yunan olmadığı yerlerde Grek Kilisesi sömürgecilikle eş anlamlı hale gelmeye başlamıştı[55].

[53] Çelik, **a.g.e.**, s.92-94.
[54] İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s.45-46.
[55] Mark Mazower, **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, İstanbul, Alfa Yay., 2014, s.97.

Bulgarlar, bağımsızlık faaliyetlerini kendilerine göre yürütebilmek için İstanbul Fener Patrikhanesi'nin tahakkümünden kurtulmaları gerektiği kanısına varmıştır. İlk girişimleri Stefanaki Bey tarafından 25 Mart 1849'da Bab-ı Ali'ye yapılan "Papaz evi" inşası için izin başvurusu oldu. Bu başvuru olumlu sonuç verdi. Bulgarlar 1860'dan sonra Rum Patrik'in dini tahakkümünü kabul etmediklerini açıkça ilan ettiler ve bazı Bulgarlar, İstanbul Katolik Ermeni Kilisesi'ne müracat edip Katolikliği kabul ettiler. Fener Patrikhanesi'nin nüfuzunun olumsuz etkilenmesi Bab-ı Ali tarafından da olumlu karşılanıyordu. Rusya'nın bu durumu kendi lehine kullanma çabalarının önüne geçebilmek amacıyla 6 Mart 1870[56] tarihli bir beratla Bulgarlara Eksarhane kurma izni verildi. Bu beratla, Bulgarların dini yönetimine bırakılan yerler Silistre'den Vidin'e, Köstendil'den Bergos'a kadar olan arazi oldu. Bu arazi gelecekte kurulacak Bulgaristan'ın da sınırlarını belirliyordu. Osmanlı yönetimi Bulgarların Eksarhlık kurmasının din ve mezheple ilgili değil, Osmanlı hukukuna göre meselenin çözülmesi olarak açıklarken, Patriklik bu durumun kabul edilemez olduğunu belirtip Bulgar Kilisesi'ni tanımamış ve Bulgar halkını şizmatik[57] ilan etmiştir[58]. Bu olay Bulgarlar açısından bağımsızlığa bir adım daha yaklaşmak anlamına gelmekteyken, Yunanlılar için siyasi genişleme heveslerinin sekteye uğraması, Osmanlılar için ise devletin karşısında oluşabilecek bir Slav bloğu tehlikesinin önüne bir set çekme çabası olarak görülmektedir.

1870 senesinde Bulgar Devrimci Komitesi kuruldu. Komitenin kuruluş amacının özerk ya da tam bağımsız bir Bulgar Devleti kurup Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya ile birlikte bir federasyon haline dönüşmek olarak bildirdi. Hareketin liderliğini Liuben Karavelov yapıyordu. Oluşumun diğer önemli isimleri Vasil Levski ve Hristo Botev'di. Vasil Levski köylülerle yapılacak bir devrim ayaklanmasının bağımsızlığı getireceğine ve başka devletlerin yardımına ihtiyaç olmadığına inanıyordu. Bir şair olan Botev ise sosyalizmi savunuyor ve genel bir isyan gerçekleşmesini benimsiyordu. 1872'de bir isyan hazırlayan Levski, planın Osmanlı Devleti tarafından erken öğrenilmesi neticesinde öldürüldü. Bir sonraki

[56] BOA. İ.MTZ., Nr:4/104-1. Kemal Karpat (**a.g.e.**, s.107), Eksarhlık Belgesi'nin tarihini 10 Mart, Mahir Aydın (**a.g.e.**, s.5) ise 11 Mart olarak vermektedir.
[57] Dinin aslından ayrılmış, dinden sapmış.
[58] Aydın, **a.g.e.**, s.5-6.

isyan faaliyeti Benkovski önderliğinde Filibe merkez olmak üzere gerçekleşti. Nisan Ayaklanması olarak tarihe geçen bu isyan, halktan destek görmeyince bozgunla sonuçlandı. Fakat Osmanlı Devleti'nin hareketi bastırmada kullandığı yöntemler konuya Avrupa'nın dikkatini çekmesine sebep oldu. Devletin isyanı önleyecek düzenli kuvvetleri yetersiz olunca, düzensiz birlikler olan başıbozuklar ve Çerkezler kullanıldı. Ayaklanmanın başında katledilen Müslümanların öcünü büyük bir hınçla alan başıbozuklar ve Çerkezler, Avrupa'nın dikkatinin Bulgaristan'a yönelmesine neden oldu[59]. Bulgar isyancıların özellikle Müslüman kadınlarına yaptıkları saldırılar ve Çerkez köylerine yaptıkları akınlar, verilen karşılığın şiddetinin artmasında etkili oldu[60]. Bu ayaklanmaları fırsata çevirmek isteyen Rusya ise Almanya ve Avusturya ile birlikte Berlin Memorandumu'nu hazırlayıp Osmanlı Devleti'ne sundu. Osmanlı'yı yalnızlaştırmak politikasıyla hazırlanmış bu memorandum, İngilizlerin muhalefetiyle geçersiz kaldı[61]. Bunun üzerine Rusya, Taşkent'i işgal etmesiyle ünlü komutanı General Çernyayev'i Sırbistan ordusu başına geçirdi ve Karadağ'la birlikte Osmanlı Devleti üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu ise üzerine hücum eden bu kuvvetleri kolayca mağlup etti[62].

Rusya, Büyük Bulgaristan Devleti'ni kuracak adımları atmaya devam etti. 1874'te İnsan Hakları Prensipleri Projesi'ni ortaya atan, ardından Çar'ın ağzından Bulgar milletine bir beyanname hazırlayıp, onların milli haklarını koruma sözü veren Ruslar, Prens Vladimir Aleksandroviç Çerkasky liderliğinde Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı'nı kurdu[63]. Rusya bu adımla Bulgaristan'ı tam bir uydu devlet haline getirme düşünce ve isteğini yansıtmış oldu. Ardından yeni bir hamle geldi ve Bulgar İsyanı sırasında binlerce Bulgarın katledildiği ve köylerinin yakılıp, yıkılıp, perişan edildiği propagandasına başlandı. Olayları bir Hıristiyanlık-Müslümanlık çekişmesine oturtma çabalarında başarı gösterdi. İngiliz hükümeti de kendi iç siyasetinde zor duruma düşmemek ve muhalefet lideri Gladstone'un saldırılarını bertaraf edebilmek için "Bulgar Katliamı" kavramını kabul etmek zorunda kaldı. Disraeli hükümetinin bu kararıyla, uzun zamandır İngiltere kamuoyunda Türklerden

[59] Jelavich, **a.g.e.**, 376-378.
[60] McCarthy, **a.g.e.**, s.61.
[61] Aydın, **a.g.e.**, s.8-9.
[62] Kurat, **a.g.e.**, s.353.
[63] İpek, **a.g.e.**, s.11.

yana olan hava bozuldu[64]. İngiltere bir taraftan da Rusların fazla siyasi ilerleme kaydettiklerinin farkında olarak, konuyla alakalı tüm devletlerin bir konferansta toplanmasını talep etti. 23 Aralık 1876'da İstanbul'da düzenlenen Tersane Konferansı'nda Avrupa devletleri kendi aralarında önceden kararlaştırdıkları hususları Osmanlı Devleti'ne sundular. Özellikle Rus elçisi İgnatiyef ve İngiliz temsilcisi Salisbury'nin kararları beraber hazırladığı söylenebilir. Buna göre Sırbistan ve Karadağ'a toprak verilmesi, Bosna Hersek ve Bulgaristan'a özerklik verilmesi, Bulgaristan'ın doğu ve batı olarak ikiye ayrılarak Hıristiyan valilerce yönetilmesi, bu bölgelerde yapılacak ıslahatları kontrol için Belçika askerlerinden oluşan bir jandarma kuvvetinin bölgede konuşlandırılması Osmanlı Devleti'ne iletildi. Bab-ı Ali bunu, bazı konuların yeniden müzakere edilebileceğini de ekleyerek, reddetti. Lord Salisbury ve İgtaniyef'in ısrarıyla teklif bir kere daha ültimatom şeklinde Osmanlı Hükümeti'ne sunuldu ve Bab-ı Ali'den yine red cevabı geldi[65]. Bütün bunların sonucunda savaş kaçınılmaz hale geldi.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkanlar'daki hakimiyet dönüşümünün dönüm noktasıdır. Ruslar hem Balkanlar üzerinden hem Osmanlı Devleti'nin doğu sınırından ilerlemeye başladılar. General Gurko'nun yönettiği Rus kuvvetleri hızla Tuna Nehri'ni geçerek Plevne önlerine gelmeyi başardı. Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Rusları Plevne önlerinde durdurdu. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Plevne'yi düşürebilen Ruslar, süratle Edirne'ye ulaştı ve orayı da aşarak İstanbul sınırlarına geldi. Bu durum İngilizleri rahatsız etti ve İngilizler gözdağı vermek amacıyla donanmasını İstanbul civarına getirdi. Osmanlı yönetimi durumun içinden çıkılmaz bir hale geldiğini anlayınca barış müzakerelerinin başlamasını talep etti[66]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, gerçekleştiği coğrafi alanın büyüklüğü, asker sayısının fazlalığı ve kullanılan silahlar açısından bakıldığında XIX. yüzyılın önemli savaşlarından biridir. Sultan Abdülhamid'in savaşa doğrudan müdahalede bulunma isteği ve bu doğrultuda Meclis-i Umur-ı Harbiye ve Heyet-i Müşavere-i Harbiye ismindeki özel karargahlar,

[64] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 30.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2015, s.115.
[65] Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", **A.Ü. DTCFD**, C.II, No:4, Ankara, 1944, s.506-507.
[66] Kurat, **a.g.e.**, s.355.

bu karargahlara seçilen paşaların liyakat değil sadakat usulüyle belirlenmesi, orduda çokbaşlılığı da beraberinde getirmiştir. 70 yaşındaki Abdülkerim Nadir Paşa, Balkan serdarı yapılmış, birliklerin birbirlerinden kopuk bir savunma düzeni oluşturmasıyla da Ruslara askeri sahada büyük bir avantaj sağlanmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Ruslar, hızla Bulgaristan arazisinin içlerine ilerlemiş, geçtikleri bölgelerde Bulgar gönüllü milis birlikleri oluşturarak, bu birliklerle o bölgelerde yaşayan Müslümanların bütün hareketlerini kısıtlamayı başarmıştır. Yeni siper savaşlarının özelliklerini kavrayıp uygulayarak düşmanı engelleyebilen tek komutan olan Osman Paşa dışında, Rus kuvvetlerinin önüne geçebilecek bir savunma düzeni oluşturulamayınca ağır bir mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur[67].

Savaşın ardından yapılan Ayastefanos Antlaşması içeriğinde, Osmanlıların Balkan topraklarından sökülüp atılmasını kolaylaştıracak birçok madde barındıyordu ve bu maddeler özellikle Avusturya ile İngiltere'nin büyük tepkisini çekti. Bölgede yaşayan Türkler de antlaşmaya tepki gösterdi. Bulgar-Rus hakimiyetine girmeyi reddeden Türkler, Rodoplar'ın Çirmen kasabasını merkez yaparak Batı Trakya-Rodop Türk Hükümeti'ni kurduklarını Nisan 1878'de ilan ettiler. Savaşta geri çekilen Osmanlı ordusundan kalan silahlarla Bulgarlara ve General Hersikof komutasındaki Rus saldırılarına direnen bölge halkı, Hidayet Paşa, Timirski Ahmet Ağa ve Hacı İsmail Efendi gibi bölge ileri gelenlerinin liderliğinde kendi hükümetlerini kurduklarını İstanbul'da bulunan ecnebi devlet elçilerine bildirdiler. 1886 yılına kadar devam edecek bu hükümet Osmanlı Devleti'nin Rodoplar'ı tamamen Bulgaristan'a bırakmasıyla sona ermiştir[68].

Ruslar, Ayastefanos Antlaşması'yla, Pirot ve Ohri Gölü'nden Selanik ve Edirne yakınlarına, Süzebolu'dan Lüleburgaz'a kadar, yani hemen hemen İstanbul

[67] Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2014, s.372-382.

[68] Süleyman Sefer Cihan, **Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti**, İstanbul, YBTD Yay., t.y., s.19-22. Fuat Balkan (Turgut Gürer, **Komitacı: BJK'nin Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları**, İstanbul, Gürer Yay., 2008, s.20) anılarında, Bulgarlara karşı ayaklanan Türklerin lideri Murat Ağa'nın şöyle söylediğini aktarır: "*Kızanları vazifeye çağırdım. Kırcaali'yi teslim almaya gelen Bulgarların tüfeklerini ellerinden alarak, memurların hepsini geri gönderdim. Kırcaali'de kendi başımıza hükümet kurduk. 1885 yılına kadar müstakil bir idare altında yaşayan bu hükümeti Osmanlı Devleti'ne ilhak ettik.*"..

kapılarına dayanan bir Bulgar Prensliği'nin kurulmasını sağladı[69]. Büyük bir Bulgaristan'ın ortaya çıkmasını sağlayan 29 maddelik bu antlaşma, aynı zamanda bütün Balkanlar'ı Rus nüfuzu altına alan bir ruh taşıyordu[70].

Rusların nufüz bölgelerini bu derece arttırması diğer Avrupa devletlerini rahatsız etti. Rusya'nın Balkanlara yerleşmesi İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Bismarck yönetimindeki Almanya'yı harekete geçirdi ve bu devletlerin talebiyle Berlin'de toplanan kongrede, Ayastefanos Antlaşması'nın şartları değiştirildi[71]. Osmanlı Devleti'ni Berlin'de Sultan II. Abdülhamid'in görevlendirdiği Mehmed Ali Paşa, Sadullah Bey ve Kara Theodori Bey temsil ettiler[72]. Antlaşmanın imzalanmasıyla, 163.965 km²'lik Büyük Bulgaristan Devleti, 63.972 km²'lik Bulgaristan Emareti'ne dönüştürüldü[73]. Böylece iç işlerinde bağımsız, Osmanlı Devleti'ne vergi verecek bir Bulgar Prensliği teşekkül etti. Balkan Dağları'nın güneyinde de merkezi Filibe'de bulunan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olacak bir Doğu Rumeli Eyaleti oluşturuldu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ tam bağımsızlığını bu antlaşmayla kazandı[74].

Bulgaristan, Berlin Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyetsizliği her fırsatta gösterdi. Prens Dondukof, Bulgaristan Emareti adına bir nizamname hazırladı ve meclisin faaliyete geçmesini istedi. Şarki Rumeli'den ve Makedonya'dan da bu meclise katılmak amacıyla temsilciler geldi fakat gelenlerin meclise katılması engellendi. Tırnova'da toplanan ilk Bulgar Meclisi'nde bu durum üyeler tarafından protesto edildi. Bu iki bölgenin Bulgaristan sınırları dışında kalmasının doğurduğu rahatsızlık ilk olarak burada kendini gösterdi[75]. Rusya ve diğer büyük devletler Doğu Rumeli yönetiminin oluşumunda söz sahibi olmak istedi ve Nisan 1878'de Organik Yasa adı verilen 495 maddelik bir belge hazırlandı. Bu karışık belge, bölgedeki sorunları çözmek yerine daha da karmaşık hale getirdi[76]. Şarki Rumeli'de yaşayan

[69] Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.V, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009, s.483.
[70] Celal Bayar, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C.III, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s.80.
[71] Kurat, **a.g.e.**, s.355.
[72] Jorga, **a.g.e.**, s.484-485.
[73] Aydın, **a.g.e.**, s.17.
[74] Mim Kemal Öke, "Şark Meselesi ve II.Abdülhamid'in Garp Politikaları", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:3, İstanbul, 1982, s.258-259.
[75] Aydın, **a.g.e.**, s.21.
[76] Jelavich, **a.g.e.**, s.399.

Bulgarlar da anavatanlarından ayrı duruma düşmekten huzursuz olunca Berlin Antlaşması'nın içeriğine karşı tepkilerini ortaya koymak amacıyla Birlik Komiteleri oluşturmaya başladılar. Filibe'de bir araya gelen komiteciler, Osmanlı askerinin Doğu Rumeli'ye müdahalesi halinde karşılık vermeyi kararlaştırdı. Komiteciler, Rusların bölgedeki işgal güçlerinin de desteğiyle Müslüman-Türklere karşı düşmanlık göstermeye başladılar. Savaş esnasında göç eden Türklerin mallarına el koyarken, geri dönmeye çabalayan eski komşularını da tehditlerle yollarından çevirdiler. Böylece nüfus dengesini kendi lehlerine çevirip ilk fırsatta Bulgar Emareti'yle birleşmeyi hedeflediler[77]. Bulgarlar, Rusların da haklarını yeteri kadar korumadıklarını ve Slav birliği için gerekli mücadeleyi vermediklerini düşünmeye başladılar. Rus çıkarları doğrultusunda kullanıldıklarını hisseden Bulgar milliyetçileri, kendi emellerine ulaşmak için hem Türklerle hem de Ruslarla mücadele etmeye başladılar[78]. Berlin Antlaşması gereğince işgalci durumda bulunan Rusların siyasi ve askeri temsilcileri Bulgarları az gelişmiş bir toplum olarak görmekte, Rus ordusu askerleri ise Bulgar topraklarında yağmalama ve tecavüz olaylarına karışmaktaydı. Bulgarlar sürekli kendilerini aşağılayan ve kendilerine patronlarıymış gibi davranan Ruslara tepki göstermeye başlamış[79], 1883 senesine gelindiğinde Bulgar Prensi ve siyasi parti temsilcileri, Ruslara karşı birlikte hareket etme kararı almıştır. Bu duruma tepki gösteren Rus temsilciler, Bulgaristan ile Şarki Rumeli Eyaletinin birleşmesine karşı tavır almaya başlamıştır[80].

Bulgarlar, 16 Eylül 1885'te Filibe'ye bağlı Koyuntepe kasabasının Konar köyünde bir isyan başlattı. Köylülerin mahalli yöneticilerin davranışlarını bahane göstererek başlattıkları bu isyanın daha tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini düşünen eyalet hükümeti, Filibe Mutasarrıfı Dimitrof Efendi'yi isyancılarla görüşmek üzere göndermiş fakat asiler Dimitrof Efendi'yi yakalayarak hapsetmişti. Olayların büyümesi üzerine Şarki Rumeli yönetimi Konar köyüne asker sevketmeyi ve hükümet merkezinin de bir bölük askerle korumaya alınmasını kararlaştırdı. Ruslar ise asilerin üzerine asker sevkini engellemiştir. Aynı isyancılar hükümet merkezini

[77] Aydın, **a.g.e.**, s.22.
[78] Kurat, **a.g.e.**, s.356.
[79] Crampton, **a.g.e.**, s.130-131.
[80] Jelavich, **a.g.e.**, s.400.

ablukaya almış ve merkezi korumakla görevli Yüzbaşı Yakobson'u kendi yanlarına çekmeyi başarmıştır. Vali Gavril Paşa ise esir alınıp tutuklanmıştır.

Başlangıçta bir köylü isyanı olarak ortaya çıkan hadise, Şarki Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan'a ilhakına doğru hızla ilerledi. Doktor Stranski tarafından Şarki Rumeli Muvakkat Hükümeti kurulduğu ilan edildi. Osmanlı Devleti'nin askeri tepkisini önlemek amacıyla Edirne demiryolu kullanılamaz hale getirildi. Asiler, Prens Aleksandr'a çağrıda bulunarak Filibe'nin idaresini almasını teklif ettiler. Tırnova'da Şimali ve Cenubi Bulgaristan Prensi imzasıyla bir bildiri yayınlayan Prens Aleksandr, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhak olduğunu ilan etti. 21 Eylül 1885'te Filibe'ye ulaşan Prens Aleksandr burada idareyi ele aldı. Sultan II. Abdülhamid, meselenin Meclis-i Vükela'da tartışılmasını ve alınabilecek önlemlerin belirlenmesini istedi. Bir taraftan askeri hazırlıklara başlanırken diğer taraftan da büyük devletlere başvurularak Berlin Antlaşması hükümlerinin korunması sağlanmaya çalışıldı[81].

Bulgar milliyetçi faaliyetinin bu noktaya ulaşmasına ve olayların kendi kontrollerinden çıkmasına tepki gösteren Ruslar, bölgedeki asker ve temsilcilerini geri çağırdı[82]. Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler 5 Kasım 1885'te Tophane Kasrı'nda bir konferans tertip etti. Konferansta Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Said Paşa ile Adliye Nazırı Server Paşa, İtalya'yı büyükelçi Comte Corti, Avusturya'yı büyükelçi Baron de Calice, Fransa'yı Mösyö Nelidof ve İngiltere'yi Sir William White temsil etti[83]. Uzun süren ve ara ara kesilen görüşmeler esnasında Osmanlı Devleti, Prens Aleksandr'la bir anlaşma imzaladı ve Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakını tanıdı[84]. Konferans, 5 Nisan 1886 tarihinde Şarki Rumeli'nin yeni siyasi durumunu netleştiren, Bulgaristan'a ilhakı onaylayan bir beyanname yayınlayarak kapatıldı[85].

1885'ten sonraki süreçte Osmanlı Devleti pek çok olumsuzlukla boğuşmak zorunda kaldı. Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir sorun haline gelen Ermeni

[81] Aydın, **a.g.e.**, s.256-259.
[82] Jelavich, **a.g.e.**, s.401.
[83] Aydın, **a.g.e.**, s.277.
[84] Jelavich, **a.g.e.**, s.401.
[85] Aydın, **a.g.e.**, s.281.

meselesi, Devleti zor durumlara düşürdü. Ermeniler için Bulgaristan'ın özel bir durumu vardı. Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak yıllar boyunca çeşitli defalar yerlerinden oynatılan Ermenilerin, Avrupa'daki gözde yerleşim alanlarından biri de Bulgaristan'dı. Buraya yerleşen ve Bulgar milli hareketiyle ilgili gözlemler yapan Ermeniler, kendi kurtuluş mücadelelerini de uluslararası sahaya taşımayı başarmışlardı. Ermeni milliyetçiler kendilerine Bulgarları örnek almışlar, Bulgaristan'da örgütlenmişler, onlar gibi kendilerini savunma amaçlı isyan faaliyetleri içine girmişler, sonunda da mağdur olduklarını Avrupa devletlerine kabul ettirme yolu izlemişlerdi[86]. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin en önemli iki problemi olan Bulgaristan Meselesi ve Ermeni Sorunu, gelişimleri ve sonuçları itibariyle birbiriyle örtüşmektedir. Bu da Osmanlı Devleti'ni parçalama amacı güden devletlerin aynı yolu izlediklerinin bir göstergesidir.

1885 yılından sonra da Bulgaristan topraklarında siyasi hareketlilik durulmamıştır. Bulgar milliyetçiler Ağustos 1886'da Prens Aleksandr'ı tahttan indirmiş ve Stefan Stambolov liderliğinde yeni bir yönetim kurmuşlardı. Özel bir meclis yeni bir prens arayışıyla toplandı fakat bir türlü prens seçimi yapılamadı[87]. Hatta Stambolov yönetimi Osmanlı sultanının Bulgar Prensi olmasını, böylece Bulgaristan topraklarının yanında Makedonya ve Trakya'nın da Bulgar arazisi olabileceğini bile tartışmıştı. Ruslar buna sert bir şekilde karşı çıktılar. Bulgar milliyetçiler Romanya Kralı Carol'e teklif yaparak bir Balkan federasyonunun temellerini atmak için bir Romen-Bulgar devleti kurulmasını istediler[88]. Nihayetinde Saxe-Coburglu Prens Ferdinand, Bulgar liderliğini kabul etti ve yönetimin başına geçti. Bulgaristan Emareti, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında özerk bir halde bulunmasına rağmen Bab-ı Ali, yönetim gücünü kaybetmişti. Bulgar milliyetçileri ise kendilerine bırakılan toprakları yeterli görmüyor, Makedonya'da kalan arazilerini de istiyorlardı[89].

Bulgarlar hedefledikleri topraklara ulaşıp Büyük Bulgaristan'ı tekrar canlandırmak ve tam bağımsız hale getirmek amacıyla yeniden çetecilik

[86] Yıldırım, **a.g.e.**, s.54.
[87] Jelavich, **a.g.e.**, s.402.
[88] Crampton, **a.g.e.**, s.132.
[89] Jelavich, **a.g.e.**, s.402-403.

faaliyetlerine başladılar. Bu çeteler yöntem olarak toplu katliamlar yapmak, memurları kaçırmak ve devlet binalarına zarar vermek yollarını kullanarak, Osmanlı yönetiminin görevini yapamadığını göstermek çabasına giriştiler. Bulgar-Makedon Merkez Komitesi, Makedonya Komitesi, Muhibb-i Vatan Cemiyeti, Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi, Makedonya Talebe Teşkilatı, Makedonya Politik Cemiyeti, Genç Makedonya Cemiyeti ve Makedonya Bulgar Komitesi adlarını alan cemiyetlere Osmanlılar kısaca Bulgar Fesad Komitesi ismini vermişlerdi. Bu komiteler bir süre sonra aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı Santralistler ve Varhovistler olarak ikiye ayrıldılar. Sandanski önderliğindeki Santralistler "Makedonya Makedonyalılarındır" görüşünü savunurken, Mihalovski liderliğindeki Varhovistler ise "Makedonya Bulgarlarındır" şiarını benimsedi[90]. Tam bağımsızlık isteyen bu komiteler, bir taraftan Avrupa devletlerinin desteklerini almak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütürken diğer taraftan da bölgedeki Müslüman halka zulmetmeye yöneldiler.

Avrupa kamuoyu da Bulgaristan'daki gelişmelere kayıtsız kalmadığını gösteriyordu. Prens Aleksandr'ın tahttan indirilmesinin ardından Bulgaristan'ın yeni prens arayışları Avrupa edebiyatına yansıdı. Prens Ferdinand'ın Bulgar tacını giymesinin ardından, 1887'de Leipzig'de *Bulgar Tacı İster Miydiniz? "Evet" Diyecek Herkese Bir Uyarı Olarak İthaf Edilmiştir* isminde bir kitap yayımlandı. Berlinli Julius Stettenheim'in yazdığı kitap dört bölümdür. Birinci bölüm piyano eşliğinde onbeş dakikalık bir opera (Sakkingen Trampetçisi veya Bulgar Sorununun Çözümü), ikinci bölüm Prens Ferdinand'a yazılmış alaycı bir mektup (Muckenich ve Bulgaristan), diğer iki bölüm de iki kısa metinden oluşan Yakıcı Soruna Çözüm ve Bulgaristan'da Çeşitli Olaylar başlıklarını taşıyordu. Aynı eserde Ferdinand'a bir de tavsiye veriliyordu: "*Bulgaristan'a yalnız en gerekli şeyleri götür. En fazla üç takım elbise, iç çamaşırı, tıraş malzemeleri, birçok dolu silah, bir yemek kitabı, kilolarca haşarat ilacı, bir de kullanılmış bir asa al yanına. Oraya ayak basar basmaz üç aylık*

[90] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:9, İstanbul, 1989, s.209-211.

avans al hemen"[91]. Bu metinden Avrupalıların bir yandan Bulgaristan bağımsızlığını desteklerken, bir yandan da onları nasıl hakir gördükleri anlaşılmaktadır.

93 Harbi sonrasındaki gelişmelere bakarak Rusların, Bulgarlar üzerindeki etkilerini kaybettiklerini ve bu savaş sırasındaki Panslavizm heyecanının kaybolduğunu söylemek kanaatimizce doğru bir tespittir. 1877'de ünlü Rus yazar Dostoyevski'nin de hararetle savunduğu Slavlığın parlaması düşüncesi 1880'lerden sonra, Bulgarların Rusları bağımsızlıkları için engel görmeleriyle birlikte kaybolmaya başlamıştır[92]. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren bir Amerikan okulu olan Robert Koleji, Bulgarlara ilgi göstermeye başlamıştır. Robert Koleji'nde yetişen Bulgar talebeler Amerikan öğretileri sayesinde zihinlerini ve yaşantılarını değiştirmiştir[93]. Rusya'nın Panslavizm düşüncesinin belleklerden uzaklaşmaya başlamasıyla Amerikan ideolojisinin ve ilkelerinin Bulgarlar arasında yayılmasının aynı döneme denk gelmesi yaşanan dönüşümün bir göstergesidir.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit'in Avrupa devletlerinin desteğiyle özerk statü kazanması Bulgar milliyetçilerini bağımsızlık konusunda heyecanlandıran gelişmeler olarak ortaya çıktı. XX. yüzyılın hemen başında Bulgarlar, Cuma-i Bala ve İlinden ayaklanmalarıyla Osmanlı'dan ayrılma yönünde denemelerde bulunmuşlarsa da bu isyanlar Osmanlı ordusu tarafından bastırılmıştır. Makedonya vilayetlerinde reform için büyük devletlerin sürekli baskılarıyla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı yönetimi, Bulgarlarla da sorun yaşanırsa işlerin iyice çıkmaza gireceğinden endişelenerek Bulgaristan'la daha uyumlu bir politika izlenmesinin doğru olacağına kanaat getirmiş ve 1904 senesinde bir Osmanlı-Bulgar Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı yönetimi bu antlaşmayla isyan faaliyetlerine katılanlar için genel af ilan etmiş, Prenslik de komitecilerin zararlı hareketlerine kısıtlama getirme sözü vermiştir[94]. Bu sırada Osmanlı Devleti de Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye

[91] Todorova, **a.g.e.**, s.154.
[92] Kohn, **a.g.e.**, s.203-208.
[93] Todorova, **a.g.e.**, s.217.
[94] A.Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.323.

göndererek küçük çaplı bir ıslahat çalışmasına başladı[95]. Bulgarlarla yapılan antlaşma gerginliği bir süreliğine durdursa da aynı bölgede yaşayan ve çıkarları sürekli çakışan iki millet arasında yeniden bir alevlenme kaçınılmaz hale geldi. Bu sırada İngilizler de Bulgar aydınlarıyla birlikte kurdukları Balkan Komitesi aracılığıyla, ülkede müthiş bir propaganda faaliyetine girişmişlerdi. 1907 yılından itibaren İngiltere, Rusya ve Avusturya kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyacaklarını kararlaştırdılar[96]. Yine aynı zamanda zikredilen bu devletler, Makedonya'da belirlenen yerlerde Osmanlı yöneticilerine danışmanlık yapmak üzere subaylar göndermeye başladı. Sultan Abdülhamid de ağırlıklı olarak mektepli subayları İstanbul'dan bölgeye gönderiyordu. Harp Okulu'ndaki son sınıf öğrencileri bile üç ay öncesinden mezun edilerek Rumeli'de birliklere gönderildi[97].

Osmanlı Devleti'nin milletlerarası camiada desteğini yitirmiş olması, uzun süren siyasi ve idari bunalımlar ülkede Jön Türk hareketinin gelişmesini sağladı. 3 Mart 1908 tarihinde İngiltere dönemin diğer büyük devletlerine bir genelge gönderdi. İngilizler bu genelgeyle Rumeli'deki Osmanlı askerlerinin azaltılmasını ve bölgedeki üç büyük kente tek bir vali atanmasını istiyorlardı. Bu durum Jön Türklerin siyasi oluşumu halindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tepkisiyle karşılandı. Bölgedeki mektepli subaylar meşrutiyet yönetiminin geri getirilmesi için Sultan Abdülhamid'e yaptıkları baskıyı arttırdılar. Sultan Abdülhamid bu hareketi yok etmek amacıyla büyük mücadele verdiyse de çabaları sonuçsuz kaldı ve Makedonya topraklarında alevlenen ihtilal ateşini söndüremeyeceğini anlayarak II. Meşrutiyet yönetimini ilan etti[98].

Meşrutiyetin getirdiği olumlu hava kısa sürdü ve Bulgarlar bağımsızlık ilan etmek için fırsat kollamaya başladılar. Bu fırsat iki olayla ortaya çıktı. İlk olay "Geşov Olayı" ismiyle bilinmektedir. Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul temsilcisi görevinde bulunan İvan Geşov, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi taraftarıydı. 12 Eylül günü Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü münasebetiyle yabancı devlet

[95] Bayar, **a.g.e.**, s.87.
[96] Tokay, a.g.m., s.324-325.
[97] Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, TTK Yay., 1988, s.15.
[98] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s.52-53.

temsilcilerine bir yemek daveti verildi ve bu davete Geşov çağırılmadı. Durumu protesto eden Bulgar temsilci İstanbul'dan ayrılıp Sofya'ya döndü. Bu durum iki yönetim arasında bir kriz yaşanmasına neden oldu. Bir de bunun üzerine bir grev fırtınası başgösterdi. Bu grev hareketinin Şark Şimendiferleri'ne de sıçraması üzerine Osmanlı Devleti grevin önünü kesebilmek için Şarki Rumeli bölgesine asker sevketti. Bu sevkiyat Bulgarlar da rahatsızlık doğurdu, gelen Osmanlı askerleri Bulgar makamlarınca Prenslik sınırında durduruldu. Bulgar Prensliği, Şarki Rumeli ve Bulgaristan'daki demiryollarına el koyduğunu bildirdi. 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgar Prensi Ferdinand, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği bir telgrafla Bulgaristan'ın bağımsızlığını ve kendisinin Çarlığını ilan etti. Ferdinand, halkın bağımsızlık beklentisini talep ettiğini, bu durumun Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirilmesinin önünde bir engel olmadığını ve Osmanlı yönetimince kabul edileceğine olan inancını belirtti. Sadrazam Kamil Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela durumu Berlin Antlaşması'nın açık ihlali olarak gördüğünden, antlaşmayı onaylayan devletlere bir nota göndermiş ve bu haksız durumun düzeltilmesini talep etmiştir[99].

Avrupa devletleri Bulgaristan'ın bağımsızlık kararını tanıyacaklarını daha önceden kararlaştırmışlardı. Bu doğrultuda Balkanlar'da Osmanlı ve diğer Balkan devletleri arasında bir kriz ortamı oluşmasın diye çaba göstermeye başladılar. Rusya'nın gayretiyle Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki sorunu çözecek iki antlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla Rusya, 93 Harbi'nden alacağı savaş tazminatından, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıması koşuluyla vazgeçeceğini taahhüt etti. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan mutabakat metnine göre ise Doğu Rumeli'de bulunan Müslümanların haklarının korunması şartıyla Osmanlı Devleti mevcut durumu kabul ettiğini bildirdi[100]. Böylece Rusya'nın büyük desteğiyle yaklaşık 80 yıl önce başlayan Bulgar ayrılıkçı hareketi amacına ulaştı ve 500 yıllık Türk yurdu devletten koptu.

[99] Y.Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu**, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s.100-101.
[100] Tokay, a.g.m., s.326.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bahsedilecek olan Edhem Ruhi, XIX. yüzyılın son çeyreğinde gelişen Jön Türk hareketinin içerisinde yer almış, gençlik yılları sürgünler ve hapis cezalarıyla geçmiş, meşrutiyetin ilanının öncesinde Bulgaristan'a gelip Filibe'ye yerleşmiş ve burada gazeteler çıkarıp, kitaplar neşretmiştir. Hayatının önemli bir bölümünü meşruti idarenin tesisi için çabalamakla geçiren Edhem Ruhi, Bulgar Emareti'nin kurulmasının ardından bölgede kalan Türklerin sesi olmaya çalışmış, onların sorunlarını duyurmaya uğraşmıştır. Çıkardığı Balkan gazetesinin gözünden bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusun Bulgaristan'ın bağımsızlığına giden yolda içinde bulunduğu durum incelenecektir. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin Balkan meselelerine bakışı ve Osmanlı Devleti'nde meşruti idarenin ilanına uzanan süreçte yaşananlar bir Jön Türk'ün gözünden analiz edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EDHEM RUHİ BALKAN'IN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Edhem Ruhi Balkan'ın Hayatı

Edhem Ruhi Bey, 1873 yılında İstanbul Fatih Atikali Mahallesi'nde, Zincirlikuyu Karakol Sokak'ta dünyaya geldi. Babası, Şirket-i Hayriye'ye bağlı "İnayet" gemisinin başçarkçısı Hacı Ahmet Efendi, annesi ise Hafize Hanım'dır. Edhem Ruhi Bey'in eğitim hayatı Canfeda Hatun Okulu'nda başladı, ardından sırasıyla Fatih Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi ile devam etti. İdadiyi bitiren Edhem Ruhi, doktor olma yolunda önemli bir adım atarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmeyi başardı[1].

Daha erken yaşlarda Halveti tarikatına bağlı Nureddin Tekkesi'ne gitmeye başlayan Edhem Ruhi, burada musiki zevki edindi hatta rüştiyeyi bitirdiğinde çevresinde sayılı hanendeler arasında gösterilmeye başlandı[2].

Edhem Ruhi'nin zihnindeki, gençlik yıllarını şekillendirecek inkılapçılık düşüncesi ilk olarak Kuleli Askeri İdadisi'ndeki Fransızca öğretmeni Muhtar Bey'in sözleriyle uyanmaya başladı. Muhtar Bey bir gün ona ve sınıf arkadaşlarına, "*Bu vatanın istikbali sizlere mevdudur. Aranızda geçinen zadegan çocuklarının kordonlarına imrenmeyiniz. Memleketin hakiki evlatları, fazilet ve namusun timsali onlar değildir. Buna ancak sizler layıksınız*" diyerek onların milli duygularını harekete geçirmeyi başardı[3].

Edhem Ruhi'nin Kuleli'den sonraki adresi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dönemi ise hayatını derinden etkileyecek tanışıklıkların başlangıç yeridir. Burada kendisinden daha üst sınıflarda bulunan ve İttihatçılık düşüncesinin fikir babaları kabul edilen isimlerle tanıştı. İlk İttihatçılardan İshak Sukuti'nin desteği ve himayesiyle aralarına karışma şansı bulan Edhem Ruhi, hemen eylemlere katılmaya başladı. Kendisine "Küçük Edhem" lakabı verilmiştir. Küçük Edhem'in ilk faaliyeti

[1] **Canlı Tarihler: Ethem Ruhi Balkan Hatıraları**, C.VI, İstanbul, Türkiye Yay., 1947, s.3-5.
[2] Halil Bal, "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, IRCICA Yay., 2002, s.363.
[3] **Canlı Tarihler**, s.6.

bir dağıtım işiydi. Kitabet muallimi Recep Bey'in Mahkeme-i Kübra isimli, Sultan Abdülhamid'in yargılanmasını ve cezalandırılmasını hikaye eden eseri çoğaltılarak, bir Kadir gecesinde İstanbul'un bütün selatin camilerinde dağıtıldı. Ayasofya Camii'nde eseri dağıtacak grup arasında ilk İttihatçılık eylemine katılan Edhem Ruhi de hazır bulundu ve hafiyelere yakalanmadan görevini yerine getirmeyi başardı. Diğer bir vaka ise Edhem Ruhi Bey'in arananlar listesine girmesine sebep oldu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı olarak da bilinen Teselya Savaşı'nın bitişini takip eden günlerde, muharebeden galibiyetle ayrılan Osmanlı Devleti, anlaşma masasından Yunanistan'a toprak kaybederek kalkmıştı. Bu durum karşısındaki rahatsızlıklarını bir beyanname şeklinde hazırlayan Edhem Ruhi ve arkadaşları, bayram sabahı Eyüp Cami önünde bunları halka dağıttılar. Bu hareket Sultan Abdülhamid'i çok kızdırdı ve Padişah tarafından olaya karışanların mutlak suretle yakalanmaları emredildi. Böylece Edhem Ruhi Bey'in ismi saray tarafından da öğrenilmiş oldu[4].

Edhem Ruhi'nin bir diğer önemli eylemi ise onun sürgünle tanışmasına neden oldu. Sultan Abdülhamid'e karşı suikast hazırlığı yapan bir grup arasında yer alan Küçük Edhem, bu planın saray tarafından öğrenilmesinin ardından aranmaya başlandı. Okuldan izinli çıkmak üzere hazırlandığı bir gün, mektep müdürü Kaymakam İhsan Bey'in emriyle tutuklandı ve bir odaya kapatıldı. Odanın arka penceresinden kaçmayı başaran Edhem Ruhi, bir süre farklı dostlarının evlerinde saklandıktan sonra Sıddık Han isminde İngiliz tabiyetine mensup bir Hintli'nin evinde kalmaya başladı. Avrupa'ya kaçma fikrini kafasına koyan Edhem Ruhi Bey, kendisini kaçıracak gemiye binmek üzere evden ayrıldı fakat yolda Kabasakal Mehmet Paşa tarafından yakalandı. Yıldız Sarayı'na gönderilen Edhem Ruhi Bey yapılan sorgulamanın ardından Taşkışla'da hapsedildi[5].

Edhem Ruhi, Taşkışla'da askeri mahkemede yargılandı ve hakkında idam ceza verildi, ardından bu ceza müebbet kürek mahkumluğuna çevrildi[6]. 102 günlük bir hapis döneminin ardından Trablusgarp'a gönderilmesine karar verilen Edhem Ruhi, kendisi gibi sürgün cezasına gönderilen 78 kişiyle birlikte, ayağı prangalı

[4] **Canlı Tarihler**, s.8-10.
[5] **Canlı Tarihler**, s.11-13.
[6] Bal, a.g.m., s.363.

halde, "Şeref" isimli vapura bindirildi[7]. Vapura bindirilerek sürgüne yollanan kişilerin, bu sürgüne sebep olan, ordu içindeki subaylara gönderdikleri beyannamede şu sözler yer almaktadır:

> "*Namuslu zabitlere. Sevgili kardeşlerimiz. Vatanın en aziz, en muhterem evlatları sizsiniz. Sizi, en başta Padişah olarak, bir sürü alçakların ellerinde kumandaları, fermanları altında zebun ve zelil gördükçe yüreklerimizden kan gidiyor. Asker demek, vatan demek olduğu için; yegane ve mukaddes vazifeniz, vatanın bir avuç toprağının muhafazası yolunda kanınızı feda etmek olduğu için, bu hal-i zilletiniz, hırsızlıklara, alçaklıklara, bin nam-ı riya ile rüşvetlere, denaetlere göz yummanız ve böylece sükut ve meskenetinizle bütün o fenalıklara, hainliklere vasıta, alet, müşterek mevkiinde kalmanız vicdanlarımızı parçalıyor. Asker cahil, bilmiyor, görmüyor, göremiyor, mazurdur. Fakat siz? Sizin mazeretiniz yok. Tahammül bir fazilettir; itaat de bir fazilettir. Fakat vatanın yağma ve harabisine tahammül; zalimlere, hainlere, hırsızlara itaat? Siz tasavvur ediniz, tasavvur ediniz ki; bu tahammül ve itaat nedir ve nasıl bir vasfa müstahaktır? Düşününüz iyi düşününüz. Bu tahammül ve itaat, vatanın yağma ve harabisine, hainlerin, müstebitlerin, hırsızların fermanlarına ve iradelerinedir. Ne mecburiyetiniz var? Bu alçaklıklara tahammül ve bu alçaklara itaat için ne mecburiyetiniz var? Bu alçaklıklara tahammül ve bu alçaklara itaat için ne mucburiyetiniz olabilir? Bundan başka da bu sefil tahammül ve itaate bedel, şahsen ne kazanıyorsunuz? Aylık yok, elbise yok, şan yok, şeref yok, itibar yok… Zelil bir hayat ki, bugün Çinliler bile bunu kabul etmiyorlar. Rusya'da, Acemistan'da mebusan meclisleri açıldı; hakiki, şanlı hayat başladı. Biz daha ne vakite kadar bu ölü ve miskin hayat ile sürükleneceğiz. Her sahifesinde bir celalet ve azamet gösteren Osmanlı tarihi bu kadar meskenete tahammül edemez. Ve biz bu ayıp ve arı artık silmek, temizlemek için azim ve yemin ettik. Yüreğinizde vatan hissi, damarlarınızda Osmanlı askerliği kanı varsa, bu gazay-ı mübarek'e vatan ve hürriyet gazasına bizimle beraber gelirsiniz*"[8]

Aynı yolcular, subayların ardından bir de askerlere beyanname hazırlamışlardır:

> "*Sevgili asker kardeşlerimiz. Dört tarafımızı düşman kapladı. İstanbul'un hiç umurunda değil. Oradaki nazırlar, paşalar buralardaki valiler kumandanlar sade keyiflerine safalarına bakıyorlar. Bin türlü hırsızlıklara, rüşvetlerle kendi sandıklarını doldurmaya bakıyorlar. Hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şeyden haberi olmayan siz asker*

[7] Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s.144.
[8] Ali Fahri Ağababa, **Şeref Kurbanları: II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgün Hikayesi**, İstanbul, Çatı Yay., 2007, s.48.

kardeşlerimizi de aç çıplak süründürüyorlar. Din kardeşlerinize, hemşerilerinize silah çektiriyorlar. Siz senede ancak dört aylık alıyorsunuz da; öbür tarafta valiler, kumandanlar, büyük zabitler tekmil aylıklarını alıyorlar. Bu paralar devletin hazinesine sizin verdiğiniz vergilerle, salyanelerle, öküzleriniz satılarak, yağma edilerek doluyor. Kendi verdiğiniz parayı, tekrar askerlikle hak ettiğimiz halde sizden sakınıyorlar. Kendileri hiç hak etmeden tekrar çalıyorlar. O paralarla köşkler, yalılar, arabalar, konaklar, iratlar yapıyorlar. Siz, günden güne daha sefil, daha fakir daha perişan oluyorsunuz. Nihayet Yemenlerde, Bağdatlarda, memleketinizden pek uzaklarda sürüne sürüne ölüp gidiyorsunuz. Köylerinizde, evlerinizde çoluğunuz çocuğunuz öksüz kalıyor. Vakitler dar, her tarafımızı düşman kapladı! En büyük düşman, sizi öyle açlıktan süründüren, memleketi Moskoflara, İngilizlere, Almanlara satmağa uğraşan, o size kumanda eden büyük paşalar, büyük valilerdir. Padişah da onla beraber, silahlarınızı o alçakların kafalarına atarak, yedi devlete meydan okuyan bu koca devletin hazinesinin nereye gittiğini, ne olduğunu, aylıklarınız niçin vermediklerini, niçin aç çıplak bırakıldığınızı sorunuz. Ve böyle sorarak hem hakkınızı kazanırsınız, hem de vatanı kurtarırsınız. O vakit sizden Allah da Peygamber de razı olur. Dünyada ve ahirette yeriniz cennet olur. Haydi bakayım arslanlarım, Allah yardımcınızdır…"[9]

"Şeref" vapurunda, Edhem Ruhi gibi idama mahkum edilip sonra cezaları kürek mahkumluğuna çevrilen üç kişi daha bulunmaktadır: Yusuf Akçura, Doktor Ali ve Ahmet Cevat Bey[10]. Vapurun hareket etmesiyle birlikte tüm sürgünler hep bir ağızdan şu sözleri bağırmaya başlamışlardı:

"Her tarafta âh-ü zâr-ü rahm-ü şefkat nâbedid
Her cihetle âşikar encâmkâr dâhiye mezid
Sübesû peydâ herâs-u zûs-u mahşerdir bedid
Bir beladan bin belâ icad eden hâin yezid
Âdemiyet, din ü millet düşmanı Abdülhamid

Bende-i hâsân-ı devlet, bir alay aç eskıya
Durmayarak gasb-u gârat işleri subh-u mesâ
Hem döverler, hem söverler, hem de isterler duâ
Zulm-ü cevri koskoca mülkü tahrip eyliyor
Rütbe, pare, gafilleri fıska tergib eyliyor

[9] Ağababa, **a.g.e.**, s.49.
[10] **Canlı Tarihler**, s.13.

Bir hafiye, bir deni, bir hud'a tertip eyliyor
Nâle-i dilsûru ümmet nağme-i ceng ü belâ
Hûn-u mazlûmin-i millet, Kevser her deva seza
Bir şeririn keyfiçün dünya ve mâ fiha fedâ

İttifak yok, ittihat yok, biz felâkettir gider
Âşina yok, esdka yok, bir cahalettir gider
Hayf, öyle bir gidiş ki Cenneti viran eder
Bir belâdan bin bela icad eden hâin yezid
Âdemiyet, din ü millet düşmanı Abdülhamid."

Vapur yolculuğu esnasında zor şartlar altında ayakta kalmaya çalışan genç Edhem Ruhi, Trablusgarp'a ulaşıldığında kale hapsine alındı. Aynı vapurla sürgün edilen arkadaşlarının bir kısmıyla hapishane günlerini geçirmeye başladı. Diğer mahkumlar genç Edhem Ruhi'yi koruyordu. Vefat eden bir arkadaşları için düzenlenen mevlitte kürsüye mevlit okumak için Edhem Ruhi çıktı[11]. Yine bir gün, bir yoklama esnasında, arkadaşlarının tek tek yanlarından alındığını gören mahkumlar isyan eder. Edhem Ruhi de, hapiste olmasına rağmen Cenevre'deki cemiyet merkeziyle ve Kahire şubesiyle iletişime devam ettiği düşünüldüğünden, saraydan gelen emirle hücre hapsine alındı[12]. Arkadaşları da bu genç Jön Türk'ü zindandan kurtarma amacıyla isyana başladılar[13]. Padişah aleyhine söylediği ağır sözler yüzünden Zindan-ı Bahri'ye konulan Edhem Ruhi, burada Abdülhak Hamit'in "Makber" şiirini besteledi[14].

Bir süre sonra İshak Sükuti'nin sarayla kurduğu bağlantı ve yaptığı anlaşma sonucunda tüm mahkumlara kale içinde serbest dolaşma hakkı verildi. Mahkumların bu hakkı kazanması için padişaha sadakat yemini etme şartı konuldu. Edhem Ruhi

[11] Ağababa, **a.g.e.**, s.53, 72.
[12] M.Şükrü Hanioğlu, **The Young Turks In Opposition**, New York, Oxford University Press, 1995, s.121.
[13] Ağababa, **a.g.e.**, s.79.
[14] Makber şiiri Abdülhak Hamit Tarhan'ın ölen eşi için yazdığı bir mersiyedir. Şiirin bestecisi konusunda tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Yaygın görüş olarak Mehmet Baha Pars adı geçse de Hafız Burhan'ın bestecisi olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Edhem Ruhi'nin kendi beyanı olan bu bestenin, bugünkü şekliyle mi yoksa farklı bir beste mi olduğu ile ilgili bir kanaat belirlemek zor görünmektedir.

buna itiraz etti fakat bir oldubittiyle yemin ettiği kabul edilerek serbest dolaşım hakkı kendisine de verildi. Bu yarı serbestlik hali Edhem Ruhi'ye yetmeyince Trablusgarp'tan Avrupa'ya kaçma planları yapmaya başladı. Trablusgarp valisi Müşir Recep Paşa İttihatçıları seven ve destekleyen bir komutandı. Edhem Ruhi de kaçma düşüncesini Müşir Recep Paşa'ya bildirdi. Paşa ona, "*Evladım, seni burada mahvolmaktan, bu sefaletten kurtarmak için, firarına yardım etmeyi vicdanım bana emrediyor. Zira, bu tarzda hareket edersem, seni memleketimize kazandıracağıma imanım var. Kabiliyet ve zekandan çok ümitliyim. Lakin şu nasihatimi unutma. Avrupa'ya gider gitmez hemen politika mücadelesine dalma. Ne yaparsan yap, hukuk tahsil et. Günün birinde vatana döndüğün zaman, kanun anlayan bir insan hüviyetini iktisab etmiş ol*" nasihatini vedi ve Edhem Ruhi'nin Trablusgarp'tan kaçışına ses çıkarmadı. İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp şubesinden yol masrafını alan Edhem Ruhi Bey, yanında Nazmi Asaf ile birlikte Tunus ve Marsilya güzergahını takip ederek Cenevre'ye ulaştı[15]. Edhem Ruhi, Tunus'tan Avrupa'ya uzanan yolda İttihatçıların önemli isimlerinden biri olan Tunalı Hilmi Bey'e iki mektup yazdı. İlk mektubunda, "*Lehülhamd pençe-i gaddareneden yakamı sıyırdım. İki kişiyiz. Hırkaişerifli Nazmi de beraber. Rehber-i hareketimiz olmak zahmetine katlanırsın. Çünkü daha tecrübelerimiz pek nakıs, aslımız ise pek fakir, emel büyük, ümid küçük…*" derken, 15 gün sonra yazdığı ikinci mektubunda şu satırları kaleme aldı:

> *"Maksadımızı geçen mektubumda izah etmiştim; elhamdülillah atalet ve sefalet ocağından tahlis-i nefs ettik. İnşaallah sair biçare genç, mağdur refiklerimiz de gafil durmayıp halası nefs ederler. Hakir, miskin durmaktansa ebvab-ı hürriyetin birinde sai ma hasl ile temin-i hayat ve istikbal eylemek meşagil-i ciddiye ve akliye ile zaman geçirmek müreccahtır… Maamafih şayet bize ait, yine cemiyetçe bir hizmet ifası mümkün mertebe varsa tahsilden falan sarfınazarla onunlar iştigal edelim. Maamafih sözlerim yanlış anlaşılmasın. Ne cemiyete ve ne diğer bir kimseye bâr olmayacağız*"[16]

Edhem Ruhi'nin Tunalı Hilmi Bey'e sorduğu "*Rehber-i hareketimiz olur musun?*" sorusu ise onun düşüncelerinin netliğini ortaya koymaktaydı[17]. Bu mektuplardan edindiğimiz kanaate göre Edhem Ruhi, Trablusgarp'tan ayrılırken

[15] **Canlı Tarihler**, s.14-20.
[16] Kuran, **a.g.e.**, s.202-203.
[17] Sabri Ateş, **Tunalı Hilmi Bey: Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Aydın**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2009, s.42.

Müşir Recep Paşa'ya verdiği sözleri unutmuş ve gençlik heyecanının peşinden koşmaya, gerekirse tahsilinden bile feragat etmeye hazır bir haldedir.

Edhem Ruhi Bey'in Avrupa macerası Cenevre'de başladı. Burada İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti'nin çıkardığı ve cemiyetin yayın organı kabul edilen *Osmanlı* gazetesinde çalışmaya başladı. İlk makalesini "Adalet-i İlahiye" başlığıyla ve Tıp Talebesi Edhem Ruhi imzasıyla yayınladı[18]. Edhem Ruhi Cenevre'de Çürüksulu Ahmed, Murad, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet, Mustafa Ragıp, Mithat Şükrü, Şefik Bey, Tunalı Hilmi, Doktor Hasan, Akil Muhtar, Nuri Ahmed ve Reşid Bey gibi güçlü bir Jön Türk kadrosuyla birlikte hareket ediyordu[19].

Bir süre sonra Bab-ı Ali tarafından İshak Sukuti Roma, Abdullah Cevdet ise Viyana sefaretlerine çeşitli memuriyetlere tayin edildi[20]. Gazetenin çıkarılmasında görevli olan Halil Bey ve Nazım Bey'in, Cenevre zabıtası tarafından Cenevre'de ikamet etmelerine izin verilmemesi nedeniyle bu kişiler matbuat malzemelerini Edhem Ruhi Bey'e teslim ettiler[21]. Roma'ya görevine giden İshak Sükuti, arka plandan işleri yönetebilmek amacıyla, cemiyetin başına sıradan bir Jön Türk olarak gördüğü, fazla sivrilmeyen Edhem Ruhi'yi getirdi. Gazetenin yönetimi ise Nuri Ahmedi'ye verildi. Bir süre sonra Edhem Ruhi gazetenin yönetim işlerine de müdahale etmeye başladı ve Nuri Ahmedi'yle araları açıldı[22]. Gazete 61. sayıya kadar burada çıktı. Daha sonra İstanbul'dan Avrupa'ya kaçan Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları gazeteye maddi destek vermeye başladı. Sultan II. Abdülhamid, Almanya'nın da kendisine yardım etmesiyle İsviçre makamları üzerinde siyasi baskı yapmayı başardı[23] ve gazete önce Londra'ya ardından da Manş Denizi kıyısısında bir ticaret kenti olan Folkestone'ye taşındı[24].

---

[18] Edhem Ruhi, "Adalet-i İlahiye", **Osmanlı**, No:50, 15 Kânunuevvel 1899, s.4.
[19] Yusuf Ziya İnan, **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul, Bayramaşık Yay., 1978, s.134.
[20] Bal, a.g.m., s.363-364.
[21] BOA, HR. SYS., Nr.1763/4.
[22] Hanioğlu, **a.g.e.**, s.174.
[23] Gülser Oğuz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yayın Organı Osmanlı Gazetesi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, No:6 , Güz 2007, s.141.
[24] "İhtar-ı Mühim", **Osmanlı**, No:68, 15 Eylül 1900, s.1.

Edhem Ruhi, Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın ölümünden sonra, oğullarından Sabahattin Bey'le fikir ayrılığına düştü. Sabahattin Bey "Adem-i Merkeziyet" düşüncesini savunuyor, Edhem Ruhi ise bu düşüncenin Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmaktan ziyade iç karışıklıkları ve kopuşları hızlandıracağını belirtiyordu. Edhem Ruhi, maddi güçlüklerin de etkisiyle gazeteyi bir süreliğine Mısır'a taşıma kararı aldı. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın himayesiyle *Osmanlı* gazetesini Mısır'da neşretmeye başladı. Aynı zamanda Sultan Abdülhamid'e karşı olan muhalefetini sertleştirdi. İstanbul'daki annesinin Yıldız Sarayı'nda sorgulanması ve hapse atılması, hapiste hayatını kaybetmesi Edhem Ruhi'nin kinini arttırmıştı. Tekrar Avrupa'ya gelerek Rusçuk, Vidin ve Varna'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleriyle temasa geçen Edhem Ruhi, Rusçuk Balpınar'da öğretmenlik yapan, Tıbbiyeli Keçi Arif lakablı bir fedai ayarladı ve bu fedaiye malzeme ve para desteği vererek İstanbul'a gönderdi. Kendisi de arkasından yola çıkarak Mısır'a döndü[25]. Bu esnada Fahri Ağababa'ya bir mektup yazarak içinde bulunduğu ruh halini yansıtır:

> "*Artık veda! Şu mektubumu sana Birindizi'den, Balkan veya ölüm yolundan yazıyorum. Bildiğin gibi vazifeme gidiyorum. Arkamda ağlayacak anam yok. İstanbul'da onun mezarına kavuşursam ne mutlu! Vatanımın, anamın, hürriyetin intikamını almak için ölmeyi bilen varmış dedirtebilirsek ne mutlu! Şu dakika ruhumda ölüm korkusu yok. Bilakis bir sevinç, heyecan var… Arkadaşlarımın bana cesaret, samimiyet ve fedakarlık ilham eden müveddet hisleri, eminim, beynim dağıldığı anda dahi ruhumla beraber yürüyecektir*"[26].

Keçi Arif, İstanbul'da hafiyeler tarafından farkedilince zorlukla kaçmayı başararak Bulgaristan'a geri geldi. Edhem Ruhi Bey başarısız suikast girişiminin sonucunu Mısır'da öğrendikten sonra, Abdullah Cevdet ile anlaşarak gazeteyi tekrar Cenevre'ye taşıma kararı aldı[27]. Aynı zamanda Abdullah Cevdet ile birlikte Osmanlı İttihad ve İnkılab Cemiyeti'ni kurdu.[28] Cemiyetin 34 maddelik nizamnamesini de bu gazetede yayınladı[29]. Cemiyet fazla bir ilerleme kaydedemeden dağıldı. *Osmanlı*

[25] **Canlı Tarihler**, s.29-30.
[26] Altan Deliorman, **Kırık Kanatlı Jön-Türk**, İstanbul, Bayrak Yay., 2009, s.12.
[27] M.Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, t.y., s.48-49.
[28] Edhem Ruhi, "Bir Hatve Daha!", **Osmanlı**, No:136, 15 Temmuz 1904, s.1.
[29] "Nizamname-i Esasi", **Osmanlı**, No: 136, 15 Temmuz 1904, s.2-3.

*g*azetesinin yayın hayatı da 141. sayıdan sonra son buldu. Ulaştığımız 19 Nisan 1321 (2 Mayıs 1905) tarihli bir arşiv belgesinde, Edhem Ruhi'nin Cenevre'de bulunduğu sırada, padişahın emriyle kendisine 2000 frank para ödenmesine karar verildiği ve bu ödemenin yapılması için Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne ödeme yazısı gönderildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu belgede paranın neden ödendiği hakkında bir bilgi mevcut değildir[30].

İstanbul'a daha yakın olmak isteyen Edhem Ruhi, Paris Sefiri Salih Münir Paşa aracılığıyla saraya başvurdu ve eğitimini tamamlamak için izin istedi. Saraydan gelen cevapta, eğitimi için izin verilmeyeceği ama isterse bir memuriyete tayininin yapılabileceği bildirildi. Buna mukabil Edhem Ruhi, 1500 kuruş maaşla Sofya Komiserlik Dairesi'nde memuriyete başladı[31]. Kendisine Balkanlar'da meydana gelen siyasi meseleleri raporlama görevi verildi. Görevindeki başarılarından dolayı Sofya Komiseri Sadık Elmüeyyed Paşa'nın takdirini kazanmayı başardı. Bu esnada kendisi hakkında yazılan bir raporda, Berlin'de tıp öğrencisiyken Bulgaristan'a gelen ve Sofya'da bir gazete çıkaran Mustafa Ragıb ile birlikte Bulgarların politikalarına alet olma durumunun ortaya çıkabileceği, buna engel olunması için gerekenlerin yapılması İstanbul'a bildirildi. Yine aynı Edhem Ruhi'nin, Mustafa Ragıb'ı Sofya Camisi önünde Osmanlı Devleti aleyhinde konuşmasından dolayı dövdüğü belirtilmektedir[32].

Sakin geçen birkaç aydan sonra yine eski heyecanları ve kini alevlenen Edhem Ruhi, 21 Temmuz 1905'te İstanbul'da Sultan Abdülhamid'e karşı düzenlenen suikaste karıştı. Olayın sonunda yapılan soruşturmalarda Edhem Ruhi'nin, eylemi gerçekleştiren kişilerin Bulgaristan'dan İstanbul'a geçişlerine yardım ettiği ortaya çıktı. Sefaretnamede çalışması münasebetiyle biriken maaşlarının ödeneceği bahanesi öne sürülerek, padişahın emriyle bir an önce İstanbul'a gelmesi istendi[33]. İşlerin kendisi için kötüye gittiğini farkeden Edhem Ruhi, memuriyetten istifa ederek, Filibe'ye kaçtı. Filibe'de gazetecilik mesleğine geri dönüş yaptı ve tedarik ettiği malzemelerle *Rumeli* adını taşıyan gazetesini çıkarmaya başladı. 8 Aralık

[30] BOA, DH. MKT., Nr.936/10.
[31] BOA, DH. ŞFR., Nr.353/28.
[32] BOA, DH. MKT., Nr.984/53.
[33] BOA, HR. SFR. (04), Nr.798/61.

1905'te yayınlamaya başladığı ve toplam 31 sayı çıkan gazetenin ilk sayılarında, bölgede yaşayan Müslüman halkın tepkisinden de çekindiği için, geçmişe oranla daha yumuşak bir üslup kullanan Edhem Ruhi, zaman ilerledikçe tekrar sert muhalefet diline geçiş yaptı[34]. İlerleyen günlerde gazetenin yanına *Rumeli Telgrafları* isimli bir ek çıkarmaya başladı. *Rumeli* gazetesinin saray tarafından pek ciddiye alınmamasına rağmen takip edildiğini, Bulgaristan'dan İstanbul'a gönderilen şu rapordan anlaşılmaktadır:

> "*Edhem Ruhi Efendi Filibede neşrine cür'et ettiği Rumeli namındaki gazetesi tahmini derecelere rağbet ve kabul-ı ahaliye mazhar olamadığı cihetle mezkur gazeteyi tenvirden uğradığı zararı kapatmak için Avrupa gazetelerinden iktibas edeceği havadisi Rumeli gazetesine ilave olarak yevmi telgraflar suretinde ilanına başladığı haber alınmış ve bir faideyi temin etmeyeceği mahalli kitabetin işarından anlaşılan işbu teşebbüs-i cedidinin dahi yakında muzırrat manzumesini görerek merhamet ve inayet-i celileyi hazret-i hilafet-penahiye delalet edeceğinin azade olduğu maruzdur. Ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyül emrindir*"[35]

Edhem Ruhi, 22 Temmuz 1906'da, en kapsamlı ve uzun soluklu gazetesi haline gelecek olan *Balkan* gazetesini "İfade-i Meram" başlıklı yazısıyla çıkarmaya başladı[36]. Bu neşriyatında meşrutiyet yönetiminin mutlaka geri gelmesiyle ilgili yazılar yazdı ve Kanun-i Esasi'nin ilanının tek çıkar yol olduğunu savundu. Bulgaristan Türkleri ve onların haklarının korunması için de çaba gösteren gazete, çeşitli teknik aksaklıkların dışında Cuma ve Pazartesi günleri hariç her gün çıktı. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu gazete ve içeriği hakkında teferruatlı bilgi verilecektir.

Bab-ı Ali tarafından gıyabında verilen ceza üzerine Filibe Polis Müdürlüğü tarafından tutuklanan Edhem Ruhi, Sırp sınırındaki karakola gönderilir[37]. Kendisi elleri kelepçeli olarak trene bindirilip sınır dışı edilmeye götürülürken, Balkan gazetesi de Sofya Komiserliği'nin girişimleriyle kapatıldı[38].

---

[34] **Canlı Tarihler**, s.31-33.
[35] BOA, A. MTZ. (04), Nr.138/14.
[36] Edhem Ruhi, "İfade-i Meram", **Balkan**, No:1, 9 Temmuz 1322, Filibe, s.1.
[37] BOA, A. MTZ. (04), Nr.151/89.
[38] BOA, DH. MKT., Nr.1135/67.

Götürüldüğü sınır karakolundan kaçmayı başaran Edhem Ruhi Bey, Belgrad'a gitti ve Sefir İbrahim Paşa'nın desteğiyle tekrar ikinci vatanı olarak nitelediği Filibe'ye dönmeyi başardı. Edhem Ruhi, evladı yüzünden hapislerde can veren validesi için yazdığı mersiyesinden bir bölümle içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ifade etmeye çalışır:

"*Allah bilir amalini ya*

Vicdanımızın; yeter bu izzet"[39]

İstanbul'a gazete göndermeye devam eden Edhem Ruhi, Sofya'da bulunan komiserliğe çağrıldı ve kendisine bu durumu devam ettirmemesine yönelik nasihat edildi. Bir daha böyle bir şey yapmayacağına dair teminatname imzaladı ve bu teminatname İstanbul'a gönderildi[40]. 1908'in Mayıs ayında, Filibe'de bulunan Balkan Ermeni Komitesi, Avrupa'daki liderlerinin de katılımıyla gizli bir toplantı düzenleyip İstanbul'da bir eylem yapma kararı aldılar. Yapılan bir aramada Ermeni matbaasında dinamitler bulunmasına rağmen Bulgar zabıtası bu Ermenilerin peşine düşmedi ve sorumluları tutuklamadı. Bunun üzerine Edhem Ruhi, durumu Osmanlı makamlarına bildirdi. Ruhi'nin söylediklerinin gerçekliğini araştırmak için Sofya Komiserliği'nden müfettişler görevlendirildi. Yapılan incelemeler sonucunda Edhem Ruhi'nin söylediklerinin doğru olduğu anlaşıldı ve isimleri listelenen Ermenilerin yakalanması ve cezalandırılması için Bulgar makamlarına nota verildi[41]. Edhem Ruhi gibi, Razmik Matbaası'nda dinamit bulunduğunu ihbar eden Topik ismindeki bir kadın da Takas ve Agop isimli Ermenilerin isimlerini vermiş, sadece matbaanın kapısına kilit vurulduğunu, bu kişilerin Filibe zabıtası tarafından yakalanmadıklarını ve Filibe'den kaçtıklarını, bu olayın peşine düşülmeyeceği ile ilgili şikayetlerini Osmanlı makamlarına bildirmişti[42].

23 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ilan edildi ve Edhem Ruhi en büyük emellerinden birine ulaşmış oldu. 13 Ağustos 1908 günü, yanında Balkan Ermeni Komitesi reisi ve aynı zamanda Razmik gazetesi yazarı Zartaryan

[39] Edhem Ruhi, "Hakikat-i Hal", **Balkan**, No:118, 3 Kânunusani 1322, s.1.
[40] BOA, HR. SFR. (04), Nr.246/33.
[41] BOA, HR. SFR. (04), Nr.246/09.
[42] BOA, Y. MTV., Nr.311/133.

Efendi, Balkanski Novini gazetesi yazarı ve 40 vatandaşla birlikte mahalle kütüphanesine giden Edhem Ruhi, Cami-i Kebir hatibi huzurunda, Kanun-i Esasi'ye kanlarının son damlasına kadar sadık kalacaklarına, bundan sonraki bütün hareketlerinde devletin ve milletin saadetini ve selametini gözetmeye çaba sarfedeceklerine dair yemin etti[43]. Daha sonra kendisine verilecek talimatları almak için İstanbul'a gelen Edhem Ruhi, İttihatçıların önder kadrosuyla görüştükten sonra, Hüseyin Hilmi Paşa, Talat Bey ve Cavit Bey'in telkinleriyle Bulgaristan'a geri döndü. 31 Mart Vakası sırasında Edirne ve Selanik'teki ordu merkezleriyle sıkı irtibat kuran Edhem Ruhi, ordu kumandanlıklarının, *Balkan* gazetesini ordu içine girebilecek tek gazete ilan etmelerinden sonra gazetenin baskı sayısını arttırdı. İsyan esnasında yaptığı yayınlardan ötürü Mahmut Şevket Paşa'dan bir teşekkür telgrafı aldı. Bu dönemde Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmış ve bağımsızlığını kazanmıştı. Filibe'de gazetesini çıkarmaya devam eden Edhem Ruhi, bölgede kalan Müslüman Türklerin haklarını korumaya ve sözcülüğünü yapmaya devam etti. Bulgaristan'da Kral Ferdinand'ın hükümeti kurma görevini verdiği Manilof, Türklere karşı şiddet hareketlerine başlayınca Edhem Ruhi de bu hareketlere muhalif yazılar yazmaya başladı. Bunun sonucunda gözaltına alındı. Filibe'deki Balkan Bankası'nın yarı hissesine sahip olan Mehmet Raşit Bey'in ödediği 50.000 frank kefaletle serbest bırakıldı[44].

Tutuksuz yargılanması devam eden Edhem Ruhi'ye açılan bu davada iki suçlama göze çarpmaktadır. İlk suçlamanın sebebi Edhem Ruhi'nin, Bulgar çetelerinin Karlova ve Tatarpazarcık'taki mezalimlere karşı çıkmasından dolayı yazdığı yazılardaki sert eleştirileridir. İkinci suçlamaya ise, Haşim ismindeki bir kişi ve arkadaşlarının sarhoşken cami eşyalarına zarar vermelerine Edhem Ruhi'nin müdahalesi etmesi ve bunu takiben bu kişilerin Edhem Ruhi'yi Müslümanlardan bir

[43] BOA, A. MTZ. (04), Nr.170/15.

[44] **Canlı Tarihler**, s.34-35. BOA, HR. SFR. (04), Nr.833/85 isimli dosya içerisinde bulunan Balkan gazetesinin 20 Şubat 1324 tarihli 680 numaralı sayısında, Edhem Ruhi'nin göz altına alınması ve kefaletle serbest kalışı anlatılır. Aynı gazetede kefaletin miktarı ve kefaleti ödeyenler değişiklik göstermektedir. Bu durum gazetenin ikinci sayfasındaki "Muharririmizin Tevkifatı ve Kefalete Rabtı" başlıklı haberde şu şekilde ifade edilmektedir: "*Muteberan ahaliden maruf komisyoner Ahmed Faik Efendi'yle eşraf-ı beldeden Şerif Beyzade Şefik Bey, ve bilhassa fedakaran-ı milletten ve esnaf-ı muteberandan Numanoğlu Hafız İsmail Efendi derakıb kefalet-i nakdiyeyi temin ederek muharririmizi bir dakika bile taht-ı tevkifte bırakmamışlardır.*". Kefalet bedeli de 2100 frank olarak belirtilmiştir.

komite oluşturduğu iftirasıyla şikayet etmesi sebep olmuştur. Bölgedeki Müslümanlar bu davaya tepki göstererek davanın takipçisi oldular. Hatta mahkeme zabıtlarının stenograf ile tutulduğu öğrenilince, bu Müslümanların bir araya gelerek bir stenograf kiralayıp kayıt tuttukları, Edhem Ruhi'nin ve avukatların çok iyi savunma yaptığı, buna rağmen bölgedeki Müslümanlara yapılan haksızlıklara bir yenisinin eklendiği Filibe Başkonsolosluğu'ndan Sofya Büyükelçiliği'ne gönderilen bir yazıda açıkça ifade edilmiştir. Mahkeme sürecinin sonunda komite iftirasından sekiz ay hapis ve 300 frank para cezası alan Edhem Ruhi ayrıca Karlova ve Tatarpazarcık mezalimine yaptığı eleştirilerden ötürü 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı[45]. Hapse gönderilen Edhem Ruhi, buradan da Balkan'a yazılar yazmaya devam etti. Kendisini hapisten kaçırmayı teklif eden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi arkadaşlarına verdiği cevap, mücadeleci ruhunun bir örneği olarak görülebilir: "*Biliyorsunuz ki hapis edilmekten kılım bile kıpırdamaz. Serçeden korkan darı ekmez! Sol tarafıma yattım, bir sene geçti; sağ tarafıma da yatarım, ikinci bir sene geçer! Fakat kaçarsam, bir daha Bulgaristan'a dönemem. O zaman bütün emellerimiz mahvolur"*[46].

Edhem Ruhi'nin Bulgaristan'da hapiste olduğu sırada İstanbul'da, Samakov muhacirlerinden İbrahim, Beyazıt Meydanı'nda kahveci muhacir Ali Rıza ve Fatih'te Tekkezade Konağı'nda mukim Samakov muhacirlerinden Halil imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bir dilekçe verildi. Bu kişiler dilekçelerinde Edhem Ruhi'nin Bulgaristan'da tutuklandığını bildirmişlerdi. Yıllardan beri Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusun haklarını savunan ve sırf bundan dolayı haksız bir şekilde, bir bayram günü ailesinin yanındayken bir cani gibi tutuklanan Edhem Ruhi'nin serbest kalması için gerekli adımların atılmasını istemişlerdi. Dilekçe sahipleri Bab-ı Ali'den, bir Cuma günü Fatih Meydanı'nda protesto mitingi yapılmasını, Bulgar hükümetinin bu haksız hareketine karşı İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'nda görevli memur, gazeteci gibi ünvanlarla memleketimiz aleyhine faaliyet gösteren kişilerin tutuklanmasını ve Rumeli'de artan Bulgar propagandasına

[45] BOA, HR. SFR. (04), Nr.843/83.
[46] **Canlı Tarihler**, s.35-44.

karşı yerel gazetelere destek verilmesini talep ettiler[47]. Kanaatimizce bu taleplerin de etkisiyle bir süre sonra Sofya sefiri Asım Bey duruma müdahil oldu ve onun çabalarıyla Edhem Ruhi serbest bırakıldı.

Filibe'deki Müslüman Türklerin düzenlediği faaliyetlere aktif olarak katılmaya devam eden Edhem Ruhi, 1911 senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik, Köprülü, Üsküp ve Manastır'da düzenlenen konferanslarda konuşmalar yaptı, Selanik konferansı sırasında Mustafa Kemal'le tanıştı. İskeçe'de katıldığı bir toplantının ardından şehirde bulunan Muhacir Kulübü'nde yangın çıktı. Bu yangının çıkma sebebini, kendilerinden konferans vermek için izin isteyen ve bu isteğini olumlu yanıt alamayan Edhem Ruhi'nin, bir kısım muhacirleri kışkırtması olarak gören Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, eşyalarının ve müzik aletlerinin zarar gördüğünü söyleyerek Edirne Valiliği'ne şikayette bulundu. Yapılan tahkikat sonucunda Edhem Ruhi'ni bu işte bir parmağı olmadığı valilik tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirildi[48]. Yine Tekirdağ'da düzenlenen bir toplantıda konuşan Edhem Ruhi'nin Rumları güvenilmez ve hain olarak nitelediği, onlar hakkında kötü sözler söylediği Rum Patrikhanesi tarafından Bab-ı Ali'ye şikayet edildi. Yapılan tahkikat sonucunda böyle bir durumun söz konusu olmadığı bildirildi[49]. Edhem Ruhi'nin Balkan Savaşları arifesindeki bu faaliyetleri Bulgar makamları tarafından izlemeye alınmıştı. Savaşın başlamasının ardından ilk önce ev hapsine alındı ve evinden dışarı çıkmasına izin verilmedi. Matbaası Bulgarlar tarafından talan edildi. Ev hapsinin ardından tutuklanarak Filibe Kışlası'na hapsedilen Edhem Ruhi yeniden işkencelere maruz kaldı.

Edhem Ruhi, Balkan Savaşları'nın son günlerinde hükümeti kurma görevi verilen Radoslayof'la olan dostluğu sayesinde serbest kalmayı başardı. Bu durumdan rahatsız olan eski hasımları tarafından iki kez suikaste maruz kaldı fakat kurtulmayı başardı. Hatta Radoslayof tarafından Sofya'ya çağrıldı ve Bulgaristan hükümeti ile Bab-ı Ali arasında münasebetleri geliştirmesi planlanan heyete dahil edildi. Böylece daha bir süre önce Bulgar hapishanelerinde çile çeken Edhem Ruhi, iki ülke arasında

[47] BOA, DH. EUM. VRK., Nr.5/3.
[48] BOA, DH. SYS., Nr.53/44.
[49] BOA, DH. MUİ., Nr.160/4.

arabuluculuk yapacak heyetin bir üyesi haline geldi. Görevini başarıyla yerine getirerek Bulgaristan'a dönen Edhem Ruhi, 1914 yılında yapılan seçimlerde Radoslayof'un liderliğini yaptığı Liberal Parti'den Gümülcine milletvekili seçildi ve Bulgar Milli Meclisi Sobranya'da görev yapmaya başladı. Kendisi ile birlikte 17 Türk arkadaşı daha milletvekili olmuştur. Necmettin Deliorman'a göre 1914'de Bulgaristan'da görevli olan Mustafa Kemal ve Fethi Beyler, Edhem Ruhi ve Şakir Zümre aracılığıyla Radoslayof'a baskı kurup, Bulgaristan'ı I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yanında savaşa sokmaya ikna ettiler. Bunun üzerine muhalif parti milletvekilleri Edhem Ruhi'nin üzerine yürüyüp hakaret etmişler, Edhem Ruhi de bunlara şiddetle karşılık vermiştir[50]. Diğer yandan Bab-ı Ali tarafından Dahiliye, Hariciye, Maliye ve Posta ve Telgraf Nezaretleri'ne gönderilen bir tebligatla Balkan gazetesinin yayınlarının uygunsuz bulunduğu ve Osmanlı sınırlarından içeri girmemesi gerektiği bildirildi[51].

Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'nda Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'yla aynı safta İttifak Devletleri grubunu oluşturdu ve savaşın sonunda mağlup devletlerden biri oldu. Bu sırada ülkede hükümet değişti, Bulgar Kralı yeni hükümeti kurma görevini Çiftçi Partisi'ne verdi. Radoslayof'un Liberal Partisi'nin I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilginin sorumlusu olarak görülmesi sebebiyle, Edhem Ruhi de yeni hükümet tarafından vatana ihanet suçlamasıyla tutuklandı. Radoslayof'un partisiyle ilişkisi kalmadığına dair bir belge imzalayarak serbest kalma hakkını elde eden Edhem Ruhi, Çiftçi Partisi hükümeti tarafından Bulgaristan Türk Mektepleri Genel Müfettişliği'ne tayin edildi. Bu durumun Bulgaristan'daki Türkler ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğu, Edhem Ruhi'nin fikirleriyle çocuklar üzerinde olumsuz etkileri olabileceği Sofya sefiri Fethi Bey tarafından İstanbul'a bildirildi[52]. Bu dönemde Filibe'deki Türk okulları için anavatandan getirdiği öğretmenlerin Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunabileceği de rapor edildi[53]. Bulgaristan'da yarattığı rahatsızlık yüzünden bir kere daha vatana ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalan Edhem Ruhi, yargılanma

[50] M.Necmettin Deliorman, "Balkanlar Mücahidi: RUHİ", **Türk Dünyası**, No:24, İstanbul, 1972, s.12.
[51] BOA, MV., Nr.189/37.
[52] BOA, HR. SFR. (04), Nr.283/18.
[53] **Canlı Tarihler**, s.45-50.

sürecinde bir İngiliz treniyle gizlice İstanbul'a kaçmayı başardı[54]. Osmanlı Hariciye Vekaleti'nden yazılan bir şifrede, Edhem Ruhi'nin Osmanlı tebasından ayrılarak Bulgar tabiyetini aldığını ve Osmanlı sınırı geçmesi teşebbüsünde, kabul edilmeyerek iadesinin gerektiği bildirildi. Buna rağmen Edhem Ruhi İstanbul'a ulaşmayı başardı[55]. Değerlendirmemize göre bir taraftan Bulgaristan'daki Müslüman Türkler için mücadele eden, diğer yandan da Bulgar hükümeti tarafından Türk-Bulgar ilişkilerinin geliştirilmesi için çabalayan Edhem Ruhi iki tarafa da yaranmayı başaramamıştır.

Milli mücadele dönemini İstanbul'da geçiren Edhem Ruhi, 1923 yılından sonra hukuk eğitimi alarak avukatlık yapmaya başladı. Kışlarını Eyüp'te, yazlarını Yeşilköy'de geçiriyordu[56]. Soyadı Kanunu'ndan sonra "Balkan" soyadını aldı. 1946 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle, marangoz Selahattin Yorulmazoğlu, emekli mülkiye kaymakamı Mehmet Şükrü Sekban, gazeteci Necmettin Deliorman, makinist İrfan Recep Nayal, çiftçi Ali Esenkova ve gazeteci İbrahim Tokay'la birlikte Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kurarak Türk siyasetine atıldı. Genel başkanlığını yaptığı parti, milliyetçi bir teşekkül olarak ortaya çıktı. Devletçi ekonomiyi savunan ve laik bir parti olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlere Liberal Demokrat Parti ve Yalnız Vatan Partisi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanında katıldı, 16.000 civarında oy alabildi[57]. Parti programında İşçi ve Çiftçi Partisi'nin vasıfları şu şekilde sıralanmıştır:

> "*Partinin nev'i:*
>
> *Madde 1- İşçi-Çiftçi Partisi sınıf partisidir.*
>
> *Partinin amacı:*
>
> *Madde 2- Partimiz temsil ettiği sınıfların menfaatlerini koruyacak, işçilerin sermayedarlar tarafından aşırı istismarının önüne geçmeğe uğraşacaktır.*

[54] M.Necmettin Deliorman, a.g.m., s.11.
[55] BOA, HR. SFR., Nr.876/49.
[56] Altan Deliorman, **a.g.e.**, s.13.
[57] Özgün Erler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:45, İstanbul, 2011, s.63.

Kimler işçi ve kimler çiftçidir:

Madde 3- Gerek fikir ve gerek bedeni veya bunlardan her ikisini muhtevi sa'yini ücret mukabilinde kiralıyan kimseyi Partimiz İŞÇİ sayar.

Çiftçi – Devamlı olarak ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyle nebat, hayvan veya hayvan mahsulleri istihsalinde bulunan veya bu mahsullerini işleyip değerlendiren kimsedir.

Siyasi hayat:

Madde 4- Devletimizin idaresinde tercih ettiğimiz sistem Demokrasidir.

Partimizin Milliyet anlayışı, deruni ve batını kıstas:

Madde 5- İşçi-Çiftçi Partisi Milliyetçi bir teşekküldür.

Türk Devletinin yüksek menfaatlerini şahsi menfaatlerinden üstün tutana Türk deriz.

Bizim milliyetçiliğimiz ırk, renk, dil, din, kan ve kafatası esasına göre taayyün etmez.

Bizden olanda bizim duygularımızı ararız.

Toprağımıza sadece seçim hatırı için bağlı, Türkiye'de bulunmasının sağladığı her türlü menfaaları benimsemekde teşne ve fakat külfet ve mükellefiyetlere karşı hoşnudsuz, endişelerimize ve falaketlerimize karşı lakayt olanı Türk saymayız.

Bir de hudutlarımızın haricinde kalmış siyasi teşekküllere ve kanunlarımızın, örf ve adetlerimizin tesvib etmediği, milletimiz için zararlı neticeler doğuracak aşikar fikir cereyanlarına hizmet edenleri kendimizden ayrı tutarız. Türk olanda vatan ve millet meselelerinde hassasiyet ve heyecan ararız.

Partimizin iktisad siyaseti:

Madde 6- İşçi-Çiftçi Partisi Devletçidir; güdümlü iktisad taraftarıdır.

Memleketimiz baştan başa imar edilmeğe, sanayileşmeğe, ziraatı ibtidai şekilden kurtarmağa muhtaçtır. Bunlar büyük sermaye ve planlı çalışma ister.

Meydanı liberalizmin her şeyden evvel pek tabii olarak şahsi menfaat gözeden telakkisine bırakmayacağız; planlı ve programlı hareket edecek, geleceğin sağlıyacağı menfaatleri göz önünde tutarak günün sıkıntılarına memnunen katlanacağız.

Özel teşebbüs kendisine terk edilen sahada rolünü oynayacaktır.

Laiklik:

Madde 7- İşçi-Çiftçi Partisi laiktir; her türlü din inanışlarını hoş görür. Her Türk ibadet ve ayinlerini serbestçe yapmalıdır.

Din fikirlerinin dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulması lüzumuna kaniiz."[58]

Edhem Ruhi Balkan, partinin kuruluşu için İçişleri Bakanlığı'na parti tüzüğünü verirken "İdeolojimiz" başlığıyla bir de metin eklemiştir. Metinde parti ideolojisinin yanı sıra İsmet İnönü ile ilgili düşüncelerin de yer aldığı görülmektedir:

"*...İdeolojimiz, memleketimizin dünya gidişlerine örnek alabileceği büyük milletlerin inkılaplarına ve tarihlerine bakarak ve onlarla mukayese yaparak hem devlete hem millete hayırlı istikbal hazırlayacak, refah ve saadeti getirecek işler yapmaktır. Evvela şunu söyleyeyim ki, başlarında akıllı uslu gemisinin kaptanı olacak milletlerin burnunu kanatmadan milleti sahili selamete götürecek bir baş lazımdır. Allah onu bize vermiştir. İşte İsmet İnönü! Tam manasıyla bir İngiliz beyefendisinden farkı olmayan bu insan kadar işçilere, çiftçilere ve bütün millete yardım elini uzatmış bu vatanda daha müstesna şahıs görmedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir İsmet İnönü bulunsaydı, bu felakete duçar olmazlardı. Her türlü kaydı riyadan ari olarak bu benim mutlak kanaatimdir... Şunu demek isterim ki, başımızdaki Milli Şef bizim için Allahın bir nimetidir. Kuracağımız fırkanın adı Türkiye Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Partisi'dir...*"[59]

Edhem Ruhi 1946 seçimlerinde aldığı seçim başarısızlığı üzerine siyasi kariyerini sonlandırdı ve partinin genel başkanlığından ayrıldı[60].

Edhem Ruhi Balkan, üç evlilik yaptı. İlk eşini 1920'de Bulgaristan'dan kaçışı esnasında eski mebus arkadaşı Kırcaalili Salim Nuri'ye emanet etmişti ve sonrasında bu arkadaşının, eşine zorla sahip olduğunu öğrenmişti[61]. İkinci eşi Türkiye'de tanıştığı Refika Hanımdır. Refika Hanım da amansız bir hastalığa yakalanarak vefat etmiştir. Üçüncü eşinin ismine herhangi bir kaynakta rastlanmamıştır. Çocuğu bulunmamaktadır[62]. 1949 yılında Sarıyer'de hayatını kaybeden Edhem Ruhi'nin

[58] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952, s.702-704.
[59] Bayır, a.g.m., s.64.
[60] Parti kimliğiyle ilgili bilgilere BCA, Yer nr.79-524-20, Fon nr.30-10-0-0 dosyasından da ulaşılabilmektedir.
[61] Edhem Ruhi, **Kırk Haramiler Saltanatı**, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1340 (hicri), s.15.
[62] M.Necmettin Deliorman, a.g.m., s.11-12.

cenazesi, sahipsiz kalmasından dolayı İstanbul Belediyesi tarafından kaldırılarak Sarıyer Kabristanı'na defnedildi.

1.2. Edhem Ruhi Balkan'ın Eserleri

Gazetecilik hayatı boyunca, bir dönem Jön Türkler'in en önemli yayın organlarından biri olan Osmanlı gazetesinin baş yöneticisi olan Edhem Ruhi, ayrıca kendi başına çıkardığı Rumeli ve Balkan gazeteleriyle de basın tarihindeki yerini almıştır. Edhem Ruhi, Eyyam, İleri, Çiftçi Bilgisi, Ahali, Türk Muallimler Mecmuası, Sebillürreşad ve Sıratımüstakim gazetelerinde de köşe yazıları neşretmiştir. Gazeteciliğinin yanında *Şehid Evladları*, *Rüya*, *Bulgaristan Osmanlılarının Ah u Figanı*, *Kırk Haramiler Saltanatı*, *İslamiyet Yaraları* ve *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri* isimli kitapları yazmıştır. Ayrıca 1900 yılında Londra'da basılan 19 sayfalık *Mısır'da "Sancak" gazetesi müdürü Ali Saib Bey'e* isimli, siyasi mektuplardan oluşan bir eseri de mevcuttur.

Edhem Ruhi'nin *Bulgaristan Osmanlıların Ah u Figanı* isimli eseri, Hüseyin Sami tarafından 1909 senesinde basıldı. 14 sayfadan oluşan kitapçıkta, Bulgaristan'da Müslüman Türklere yapılan işkenceleri ve kötü davranışları anlattığı makalelerinden dolayı yargılanan Edhem Ruhi'nin, kendisine sorulan sorular karşısında mahkemede verdiği ifade yer almaktadır. Edhem Ruhi, savcının suçlamaları karşısında kendisini savunurken, Bulgaristan'ın kanunlarına uygun davrandığını, yaptığı eleştirilerin Bulgaristan kanun-i esasiyesince suç sayılamayacağını ve eleştiri hakkını kullandığını anlatmaya çalışmıştır.

Edhem Ruhi'nin bir diğer eseri olan *Kırk Haramiler Saltanatı* adlı kitabı, İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası'nda 1 Ramazan 1340 (28 Nisan 1922) tarihinde basıldı. Kitap "*Balkanlar'da geçen yirmi senelik bir mücahede-i milliyenin akıbet-i mukadderesidir*" iç kapak yazısıyla okuyuculara sunuldu. 22 sayfalık eserin ilk sayfasında "Karilerin nazar-ı dikkatine" başlığıyla yazılan önsözde bulunan aşağıdaki sözlerle okuyucunun kitabın içeriği ile bilgilendirildiği görülmektedir:

> "*Muhterem kari! Şu "Kırk Haramiler Saltanatı"nı dikkatle oku! Zira bu, bir aşk romanı, bir hayal eseri değildir. Bu, aynıyla hakikat, hem müthiş, acı bir hakikattir. Milli yaralarımızı neşterleyecek feci bir roman*

mevzuudur. Tarihi ve ictimai bu roman on dört seneden beri meşrutiyet, hürriyet, adalet namına işlenen layuhsa cinayetlerden belki de bir zerredir. Herhalde bizdeki maskeli vatanperver menakıblardan ibretlerle milli bir numunedir. Bu karanlık sayfaların izlerini iyi takip et! Beşeriyetteki gizli ve açık ihtirasların envai sefilesini, bu ihtirasların ictimaiyyat ve ahlakiyatımıza, hayat-ı siyasiyemize kadar tesiratını gösteren beşeri maneviyat ve temayülatı buradan, en ziyade bu noktadan tetkik et! İşte o zaman, zavallı Türk'ün acıklı tarihini, kara yazısını okumuş olursun."[63]

Eserde, Kırcali'de yıllardan beri dağları kendine yurt tutmuş olan Hacı Yunusoğulları adlı bir eşkıya sülalesinin, meşrutiyetin ilanıyla beraber şehre inmesi, bu aileden Salim Ağa isimli bir şahsın İttihat ve Terakki şubesinin başına geçmesi anlatılmaktadır. Balkan Savaşları'yla Kırcali'den birlikte Uzunköprü'ye göçen Salim Ağa, burada yetiştirdiği domuz sürülerini İstanbul'da satmaya başlar. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyetin'nin de temsilciliğine devam etmektedir. Cemiyetin ismini ve gücünü kullanarak, Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmek şöyle dursun, onların can ve namuslarının güvenliğine bile musallat olan Salim Ağa, Bulgaristan'la yapılan İstanbul Antlaşması'ndan sonra tekrar Kırcali'ye dönerek milletvekili seçilir ve Bulgar meclisine girer. Orada da Türkler aleyhine çalışmaya devam eder. I. Dünya Savaşı süresince de kendi çıkarları doğrultusunda hareket imkanı bulur. Savaşın ardından kazanan taraf olan İtilaf devletlerinin temsilcileriyle iş tutmaya başlayan Salim Ağa, Bulgar meclisindeki Türk mebusları dolaşarak bir muhtıra için imza toplamaya başlar. Açıklanması için imza toplanan muhtıranın içeriği, Bulgarların Trakya'dan çıkarılması ve bölgenin İtilaf devletlerince işgal edilmesi, ardından da Wilson prensiplerine göre bölge halkının kendi kararını verebilmesidir. Edhem Ruhi bu durumla ilgili fikirlerini şu şeklide ifade etmiştir:

"*Salim Ağa, bugüne kadar bugün çalışıp bugün yedim, ticaretle, ihtikarla uğraşmadım. Kırık kalemimden, şu matbaadan başka ümid-i hayatım yoktur, bana ilişmeyiniz, Trakya meselesine beni karıştırmayınız, ben Bulgaristan'da yaşayacağım, Bulgarlar kendilerine yapılacak böyle bir suikasti mümkün değil bırakmazlar, bizi mahvederler, mahvolduğumuz bir şey değil, bilsem ki bizim imzamız Trakya'yı Türklere bahşedecek şimdi kendi kanımla imzalarım. Fakat korkuyorum, bizim imzalarımız oraya Yunan askerini ve hükümetini getirmesin. Yunanlılar gelecekse Bulgarlar kalsın, ehven-i şerdir…. Arkadaşlar ben*

[63] Edhem Ruhi, **Kırk Haramiler Saltanatı**, s.1.

felaketten, ölümden korkmam, sefaletten, rezaletten korkarım. Bu imza ile bu vazifeyi deruhte ile ben yarın hapishanelere düşer, bitekrar sürünürsem ailemi besleyecek ne ekmeğim, ne de servetim hiçbir şeyim yoktur. Kendi felaketlerimden maada bu işin neticesi Yunanlıların ekmeğine yağ sürmek olacağından daha ziyade korkarım…"[64]

Bu sözlerin karşısında Salim Ağa, hapis gibi bir durum gerçekleşirse bütün servetini Edhem Ruhi'ye harcayabileceğini söyleyerek onu ikna eder. Gerçekten de iş Edhem Ruhi Bey'nin hapse düşmesine ve Salim Ağa'nın onun ailesine sahip çıkmasıyla sonuçlanır. Fakat bu sahip çıkma bir iyi niyet göstergesi değil, ırza göz koyma şeklinde tecelli etmiştir. Salim Ağa bir süre sonra zenginliğine zenginlik katarak Salim Nuri Bey'e dönüşür. Edhem Ruhi, Salim Ağa gibi başka insanların da meşrutiyet yönetimini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kullanarak kendi çıkarlarını halkın çıkarlarından önde tuttuklarından sayfalarca bahsetmiştir. Eserin geri kalan kısmını da Salim Ağa'ya ve onun yaptıklarına ayıran Edhem Ruhi, şu sözlerle nokta koyar:

"*Ben, 27 senelik Bulgaristan hayat-ı mücahede-i milliyeme zahir olan aile lekesini, şer-i şerifin verdiği salahiyetle, talak ile daha o anda temizledim. İstanbul'da sırtımdaki çamaşırla yetim olarak kaldım. Fakat Allah beni yetim bırakmadı. İstanbul'un en asil bir familyasına evlat yaptı. Allah şahit-i adildir ki milyonlara malik olmadıysam bütün rakiplerim bütün siyasi düşmanlarım nazarında alnı açık temiz ve erkek kaldım!...*"[65]

Edhem Ruhi'nin bir diğer eseri, Edirne müdafasında şehit düşen Trabzonlu sınıf arkadaşı Yüzbaşı Rüştü'ye ve Balkan savaşlarındaki bütün şehitlere ithaf ettiği *Şehid Evladları* isimli kitabıdır. Kitap, 1913 senesinde Filibe'de kendi gazetesini de çıkardığı Balkan matbaasında basılmıştır. 24 sayfalık eserin, iç kapak sayfasında "*Hayalden ziyade fecaat-i ictimaiyye-i İslam sefahat-i müellimesini musavver, milli bir hatıradır*" yazmaktadır. Edhem Ruhi, bir şehit evini ve ailesini tasvir ederek başlayan eserinde, şehit ailelerinin yaşadıklarını romansı bir havada anlatmaya çalışmıştır.

Edhem Ruhi'nin *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri* isimli kitabında, sanat tarihi, arşivcilik, epigrafi ve gazetecilik alanlarında eserler vermiş olan İbrahim

[64] Edhem Ruhi, **a.g.e.**, s.13.
[65] Edhem Ruhi, **a.g.e.**, s.21.

Hakkı Konyalı'nın hayatı ve kişiliği hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1941 senesinde Kültür Matbaası'nda basılan eser 35 sayfadır[66].

Edhem Ruhi, *Mısır'da "Sancak" Gazetesi Müdürü Ali Saib Bey'e* isimli, açık mektup tarzında yazılmış eserinde, Ali Saib Bey ve gazetesinin politikasını eleştirmiştir. 1900 yılında hazırlanan ve 19 sayfadan oluşan bu kitapçık Edhem Ruhi'nin kendi el yazısıyla yazılmıştır. Eserde Sancak gazetesinin Osmanlı Devleti ve Müslümanların menfaatini yeterince koruyamadığı ve Ali Saib Bey'in de bu sorumluluğu üstlenmekte çok ağır kaldığı sert bir şekilde eleştirilmiştir.

[66] Ahmet Ali Bayhan ve M.Zahir Ertekin, "Eserlere Adanmış Bir Hayat: İbrahim Hakkı Konyalı Hayatı ve Eserleri", **Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı**, Ed. Hasan Bahar, Konya, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015, s.5.

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN-YAYIN HAYATI, *BALKAN* GAZETESİ'NİN ŞEKİLSEL ve İÇERİK ÖZELLİKLERİ

2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Öncesi Osmanlı Basını

Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki basın yayın faaliyetlerinin başlangıcı olarak XVIII. yüzyılın sonları kabul edilir. İstanbul'da bulunan Fransız elçiliğince çıkarılan *Bulletin des Nouvelles* ve *Gazette Française de Constantinople*, imparatorluk topraklarında basılmış ilk gazetelerdir. 1815'te İzmir'de *Le Spectateur Oriental* isimli gazete Fransızca olarak yayınlanmaya başladı. Yunan ayaklanması sırasında isyancılara taraf bir politika izleyen gazete, İzmir halkından ve İstanbul'daki devlet yöneticilerinden tepki aldı. Gelen tepkiler üzerine gazete el değiştirdi ve yeni sahibi Alexandre Blacque, bu gazeteyle beraber çıkardığı *Le Courrier de Smyrne*'de yayın politikasını değiştirip Osmanlı yanlısı bir tavır takındı[1].

20 Kasım 1828'de Mısır'da *Vekayi-i Mısriye* gazetesi Türkçe-Arapça olarak yayın hayatına başladı. 1831'de İstanbul'da II. Mahmud'un emriyle devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi* çıkarıldı. Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilan edilmesiyle birlikte *Takvim-i Vekayi*, Tanzimat politikalarının halka ve taşradaki memurlara ulaştırılması için bir araç haline geldi. Tanzimatla birlikte başlayan merkezi yönetimi güçlendirme düşüncesinin bir ürünü olan gazetede çalışanlar devlet memurlarıydı. Gazete, Alexandre Blacque tarafından *Moniteur Ottoman* ismiyle Fransızca olarak da yayınlandı[2].

1840'da *Ceride-i Havadis* isimli gazete İngiliz William Churchill tarafından İstanbul'da çıkarılmaya başlandı. Telgraf haberlerinin ilk kullanıldığı gazete olan *Ceride-i Havadis*, halktan yeterli ilgiyi görmedi ve Bab-ı Ali tarafından desteklendi. Bu destekten dolayı "yarı resmi gazete" sıfatı yakıştırılan *Ceride-i Havadis*, Kırım

[1] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2013, s.21.
[2] Koloğlu, **a.g.e.**, s.22-24.

Savaşı sırasında ilgiyle takip edilen bir gazeteye dönüşmüşse de, savaştan sonra tekrar gözden düşmüş ve 1864 yılında kapanmıştır[3].

1850'lerden sonra *Journal de Constantinople*, *La Turquie* isimleriyle yarı resmi gazeteler, *Vekayi-i Tıbbiye, Ceride-i Askeriye* ve *Takvim-i Ticaret* isimleriyle resmi dergiler yayın hayatına girmeye başladı. *Mecmua-i Fünun* ismiyle eğitim alanında hazırlanan bir dergi de Münif ve Edhem Paşalar tarafından çıkarıldı[4].

Osmanlı Devleti'nde vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte, sistemin işleyişini ve Osmanlılık duygusunun gelişmesini sağlamak amacıyla vilayet gazeteleri yayınlanmaya başlandı. 1860'da Suriye'de görevlendirilen Fuat Paşa'nın çabalarıyla çıkan *Hadikat al-Ahbar* gazetesi ilk vilayet gazetesi sayılmaktadır. Rusçuk'ta 1865'te çıkarılan *Tuna* gazetesi de Bulgaristan topraklarında hazırlanan ilk vilayet gazetesidir[5].

1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde özel gazete çıkarma teşebbüslerininde artış görülmeye başladı. Şinasi ve Agah Efendi'nin, 1860'ta birlikte çıkartmaya başladıkları *Tercüman-ı Ahval*, ilk özel gazete oldu. Gerçek anlamda bir gazete kimliği taşıyan, ülkeden ve dünyadan haberler veren, makale, deneme ve eleştiri türünün örneklerini barındıran *Tercüman-ı Ahval*, medeni ülkelerde olduğu gibi halkın kendisini ifade etmesini sağlayacak bir gazete olacağını belirtti. Hazineden yardım almadan çıkarılmaya başlanan ilk gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'de Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" isimli oyunu da yayınlandı. Bir yıl sonra Agah Efendi'yle anlaşmazlığa düşen Şinasi gazeteden ayrıldı, ardından da *Tasvir-i Efkar* ismiyle yeni bir gazeteye yayınlamaya başladı. "*Hür bir memlekette halka hizmet etmek*" amacıyla yayınladığı gazetesinde ilk kez kitap tefrikalarına başlayan *Tasvir-i Efkar*, kullandığı sade dilin de etkisiyle halk arasında ilgi gördü[6].

Matbuat Nizamnamesi'nin ilanından sonra yurt dışına giden Şinasi'nin ardından gazeteyi Namık Kemal devraldı. Hükümet politikalarını sert bir dille

[3] Ünsal Çığ, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine", **Türkiye'de Yerel Basın**, Ed. Suat Gezgin, İstanbul, İ.Ü. İletişim Fakültesi Yay., 2007, s.41-45.
[4] Koloğlu, **a.g.e.**, s.30.
[5] Koloğlu, **a.g.e.**, s.31.
[6] Şinasi, "Mukaddime", **Tasvir-i Efkar**, No:1, 30 Zilhicce 1278, s.1.

eleştiren *Tasvir-i Efkar'*da, toplumu ilgilendiren tüm sorunlara yönelik haberler bulunuyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 1865'te kurulmasıyla birlikte, basın yayın hayatına yeni gazeteler de katılmaya başladı. *Muhbir* ve *Tasvir-i Efkar* gazeteleri toplumsal muhalefetin başını çekiyordu. 1867 yılında Sadrazam Âli Paşa tarafından hazırlanan Âli Kararname ile hükümete, gazeteler için idari kararlar alabilme yetkisi verildi. Buna dayanarak bir çok gazete kapatıldı veya yazarları yurt dışına sürgüne gönderildi[7]. 1860 Matbuat Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'ndeki süreli yayınlar konusunda çıkan ilk hukuksal metindi. Nizamname, gazete çıkarmak isteyen kişilere devletten ruhsat alma zorunluluğu getiriyordu[8]. Bunun yanı sıra gazete çıkaracakların uymaları gereken kurallar da bu kanunla netleştirildi. Bu nizamnameyle ruhsatsız gazete çıkaranlar, basılan gazetenin imzalı bir nüshasını ilgili devlet idaresine göndermeyenler, devletten gönderilen yazıları yayınlamayanlar, devletin iç güvenliğini bozacak bir suç ortamı oluşması amacıyla kışkırtıcı haberler yapanlar, ahlak ve edebe aykırı yazılar yazanlar, hükümdarın şahsına ya da ailesine karşı ağır tenkitlerde bulunanlar, dost devletler aleyhinde yazılar yazanlar, büyükelçileri ve maslahatgüzarları kötüleyenler ile halkı kötüleyecek veya küçük düşürecek konuları yazılarında işleyenlere para cezasından hapis cezasına kadar değişen yaptırımlar uygulanmasına karar verildi[9]. Bununla birlikte ruhsat alan gazetelerin yayınlarına karşı herhangi bir sansür uygulaması yoktu. Matbuat Nizamnamesi'yle gelen basın özgürlüğü ortamı, Âli Kararname ile kayboldu[10].

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, sürgün yıllarında da yurtdışında gazete çıkarmaya devam etmiş ve *Hürriyet, Ulum, İhtilal* ve *İnkılap* ismiyle basın yayın faaliyetleri yürütmüşlerdi. İstanbul'da Filip Efendi, Ali Reşit Bey, Recaizade Ekrem ve Ebüzziya Tevfik tarafından *Terakki*, Ali Bey tarafından *Basiret*, Namık Kemal, Reşad Nuri, Ebüzziya Tevfik ve Mahir Bey tarafından *İbret* gazeteleri çıkarıldı. Bu

[7] Asuman Tezcan, "Âli Kararname ve Basın", **S.Ü. İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.3, No:4, Konya, 2005, s.168-169.
[8] Gökhan Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Çorum, C.9, No:2, 2016, s.690.
[9] Hümeyra Çelik, "Başlangıcından II. Meşrutiyete Osmanlı İmparatorluğu'nda Basın", **S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Isparta, 2012, s.71.
[10] M.Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Der Yay., s.86.

gazeteler de Yeni Osmanlılar hareketinin sesi oldu, gazetelerin yazarları hükümet tarafından çok kere sürgüne gönderildi[11].

13 Haziran 1872 tarihli *İbret* gazetesinin başyazısı, gazetenin yazarları hedeflerinin memlekete hizmet olduğunu belirtiyorlardı. Gazete sayfalarında halkı ilgilendiren tüm konularla ilgili haberlere yer verileceğini ifade edilirken, yapılacak eleştirilerin ve yorumların da memlekete hizmet maksadıyla değerlendirilmesini savunuyorlardı. Özellikle Namık Kemal'in yazmış olduğu ağır eleştiri içerikli makaleler, hükümetin tepkisini çekmeye başladı ve gazete 19. sayısından sonra kapatıldı ve yazarları memuriyetlere atanmak suretiyle sürgüne gönderildi. Gelibolu'ya sürgüne gönderilen Namık Kemal, *İbret*'in tekrar yayınlanmasıyla birlikte aynı sertlikte eleştirilerine devam etti. Namık Kemal meşhur eseri *Vatan Yahut Silistre*'yi bu gazetede neşretti ve bu yayın insanlar üzerine büyük bir etki bıraktı. Gelebilecek tepkilerden endişelenen Bab-ı Ali, gazeteyi bir kere daha kapattı. Namık Kemal ve gazetenin diğer yazarları yeniden sürgüne gönderildi[12].

1867-1878 yılları arasında basın sahnesine 113 yeni gazete ve dergi çıktı. Devletlerinin geleceği konusunda endişe taşıyan ve iyi eğitim görmüş bireylerin, basın yayın hayatına önem vermesi, matbuat alanında bir çok yeni yayının piyasaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyal hayatta vatandaşların, eğitimden sağlığa kadar karşılaştıkları bir çok sorunun çözümünü meşruti yönetimde gören kişiler, yönetimin değişmesiyle ilgili isteklerini basın yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdi.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte mizah basını da gelişme göstermeye başladı. 1852 senesinde, Hovsep Vartanyan Paşa'nın çıkardığı *Boşboğaz Bir Adem* isimli, tek sayı yayınlanan dergiyle başlayan mizah basını, *Meğu, Terakki*, *Diyojen, Hayal* ve *Çaylak*'la devam etti. Özellikle Teodor Kasap çıkardığı *Hayal* dergisiyle, basını engelleyen hükümleri barındıran Kanun-i Esasi'yi sert bir şekilde eleştirmeye başladı. 1877'de çıkarılan yeni Matbuat Nizamnamesi'yle mizah dergileri toplumun

[11] Nurettin Güz, "Osmanlı Basını", **S.Ü. İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.1, No:3, Konya, 2000, s.45-51.
[12] Nurettin Güz ve Gamze Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret, **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.1, No:1, Bolu, 2016, s.9-11.

ahlak anlayışını kötü etkilediği, olmayan şeyleri oluyormuş gibi gösterdiği sebebiyle süresiz olarak kapatıldı[13].

Sultan II. Abdülhamid'in 1876 senesinde tahta geçişinin ardından ilan edilen Kanun-i Esasi, basın organlarının yasalar çerçevesinde serbest olduğunu ifade ediyordu. İlk birkaç yıl basının özgürlüğüne dokunulmadıysa da, ilerleyen senelerde yavaş yavaş gazeteler üzerindeki baskı arttırıldı. 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene müdürlüğü kuruldu. Maarif Nezareti bünyesinde Tetkik-i Müellefat komisyonu oluşturuldu. 1888 yılında da bütün basım işlemlerine ön sansür uygulaması getirildi. Yayınlanacak bütün basılı evrakın izin alındıktan sonra basılması usulü getirildi. Bununla beraber yayınlanan gazete sayısında büyük düşüş yaşanırken, yeni çıkacak gazete sayısı ortalama yılda bire düştü. 1878'de Ahmet Midhat Efendi tarafından *Tercüman-ı Hakikat* yayınlanmaya başladı. Ahmet Midhat, Sultan II. Abdülhamid'in politik fikirleriyle örtüşen bir gazeteciydi. 1882'de Şemsettin Sami'nin başyazarlığını yaptığı *Sabah* gazetesi sahneye çıktı[14].

1886'da dönemin ünlü isimlerinden Murat Bey tarafından *Mizan* gazetesi çıkarıldı. Gazetenin yayın politikası, İstanbul dışında da bir halk olduğu ve onların da bilgilendirilmesi gerektiği yönündeydi. Taşradaki halkın da haber alma ve dünyada olup bitenden haberi olma hakkı vardı. Murat Bey de bu hakkın savunuculuğunu yapacağını ilan ediyordu. Ayrıca Türklerin Avrupa'da yerleşmiş olan olumsuz imajı konusunda da çalışmalar yapılacağı belirtiliyordu. Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti'ni sömürmelerine dikkat çekiliyor, kapitülasyonlar hakkındaki rahatsızlıklar dile getiriliyor ve yönetimdeki aksaklıklar yavaş yavaş da olsa vurgulanıyordu. 1896'dan sonra önce Kahire, ardından da Paris'e geçen Murat Bey, buralarda da gazetesini çıkarmaya devam etti. Yurt dışında daha rahat muhalefet yapma imkanı bulan *Mizan*, hükümette bulunan ve devlet yönetimine atalet getirdiğine inandığı kişilere karşı sert eleştirilerde bulunuyordu. Gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından biri haline gelmiş ve devrin önemli İttihatçıları da makaleler yazmaya başlamışlardı. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesinin yanı sıra Türkçülük

[13] Demirkol, a.g.m., s.693-702.
[14] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s.114-115.

fikirleri de gazetede yer bulmaya başladı[15]. 1897 senesinde Sultan II. Abdülhamid'in temsilcisi Ahmed Celaleddin Paşa'nın telkinleriyle İstanbul'a dönmeyi kabul etti ve *Mizan*'ı kapattı. Murat Bey, cemiyet üyesi bazı arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep etti[16]. İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Abdülhamid'den *Mizan*'ı tekrar çıkarma iznini alamadı, Dağıstan'a ailesinin yanına gitme isteği de kabul edilmedi. Demiryollarında veya bir bankada memurluk görevi istemesine rağmen, Şura-yı Devlet Maliye dairesi üyeliğinde görevlendirildi. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte tekrar gazetesini çıkarmaya başlayan Murat Bey, bir süre sonra gazetesinin halkı tahrik edecek faaliyetleri suçlamasıyla kapatılmasını engelleyemedi[17].

1891 yılında, ilerleyen yıllarda meşhur bir edebiyat dergisi haline gelecek olan *Servet-i Fünun* dergisi Ahmet İhsan Bey tarafından yayın hayatına katıldı. 1894 senesinde Ahmet Cevdet, *Sabah*'a rakip olarak *İkdam* gazetesini çıkardı. Kendi kontrolünde bir basına hiçbir zaman karşı olmayan Sultan Abdülhamid, gazetelerin halkın yararına konuları işlemesini, ülkenin değişik yerlerine yayılarak yerel sorunları da anlaşılabilir bir dille gündeme getirmesini istiyordu[18].

Özellikle 1894 yılından itibaren yurtdışında birçok muhalif gazete yayınlanmaya başladı. Jön Türk hareketinin faaliyetlerini arttırmasının ardından, Padişah tarafından sıkı takibe alınması ve bu harekete dahil olan muhaliflerin sürgünlerle ülke dışına veya imparatorluğun uzak topraklarına gönderilmeleri, basını farklı bir atmosferin içine soktu. Ali Şefkati'nin *İstikbal*, Ahmet Rıza'nın *Meşveret* gazeteleri ve Abdullah Cevdet'in *İçtihad* dergisinin yanı sıra, *Şura-yı Ümmet, Osmanlı, Terakki* ve *Türk* isimli gazeteler muhalif basının öncüleri oldu[19]. Bu gazetelerin savundukları ortak fikir Sultan Abdülhamid'i devirme ve meşruti yönetimi gerçekleştirmekti. Gazeteler, Kanun-i Esasi'nin tekrar ilan edilmesi ve uygulanması yönünde gazete sütunlarını korkusuzca kullanmışlardır. Başkentte yayınlanan gazetelerin ağır sansür uygulamalarına maruz kalması, Jön Türklerin gazetelerine olan merakı arttırmıştır. Başta devrimci ve ihtilalci makaleler olmak

[15] Mardin, **a.g.e.**, s.116-134.
[16] "Şeref" vapuruyla Trablusgarp'a gönderilen sürgünler.
[17] Fevziye Abdullah, "Mizancı Mehmed Murad Bey", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.II, No: 3-4, İstanbul, 1952, s.84-85.
[18] Koloğlu, **a.g.e.**, s.51.
[19] Koloğlu, **a.g.e.**, s.61-69.

üzere, eğitimden tarıma, ekonomiden dini hayata kadar çeşitli konularda yazıların da yer aldığı bu gazeteler meşruti yönetime giden yolda etkili olmuşlardır.

Ahmet Rıza'nın Paris'te çıkardığı *Meşveret* gazetesi, Türkçe ve Fransızca olarak yayınlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini açıkça savunan gazetede devlet aleyhinde bir çok ağır makale ve haberler basılmış, bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin şikayetiyle, Fransız savcılığı tarafından gazeteye kapatma cezası uygulanmıştı. Yine Ahmet Rıza tarafından 1902 senesinde *Şura-yı Ümmet* çıkarıldı. *Şura-yı Ümmet* yayın politikasını; devletin geleceğini ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahalesinden kurtarmak, Kanun-i Esasi'nin tekrar uygulanmasını sağlamak, Osmanlılık düşüncesini geliştirmek, Müslüman veya gayrı müslim ayrımı olmaksızın tüm tebanın huzurunu korumak, hükümet üyelerini zamanın gerektirdiği işleri yapmaları konusunda uyarmak ve Osmanlı hanedanının geleceğini korumak amacıyla esir bulunan hanedan üyelerinin rahata kavuşmalarını sağlamak olarak belirlemişti. Özellikle Avrupalıların Makedonya topraklarına müdahalesi konusundaki huzursuzluğun sebebini, Osmanlı Devleti yönetimininin pasifliğinde gören *Şura-yı Ümmet*, hükümetin eğitim ve dini faaliyetleri arttırarak bölgeyi kontrolü altında tutmasının gerekliliğine de sayfalarında yer vermekteydi. Milli kültür sorununa da sıklıkla değinilen dergide, sade bir dil kullanmanın, fikirlerin vatanın geneline yayılmasını kolaylaştıracağı belirtiliyordu[20].

Abdullah Cevdet tarafından 1904'te Cenevre'de *İçtihad* dergisi çıkarılmaya başlandı. Batı düşünce sistemini halka anlatma amacı taşıyan *İçtihad*, diğer Jön Türk basınının aksine daha Avrupa tarzı fikirlerle doluydu. Bu sebepten İttihatçıların önemli isimleriyle ayrışmaya başlayan Abdullah Cevdet, meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a hemen dönmedi. *İçtihad* dergisi Cumhuriyetin ilanından sonra da yayınlarına devam etmiş, Abdullah Cevdet'in ölümüyle kapanmıştır[21].

Saray, kendine bağlı gazetecilere olduğu kadar muhaliflere de fikirlerini değiştirmeleri hususunda "sus payı" veriyordu. Böylece padişah aleyhinde yazanların sayısını azaltmayı hedefliyordu. Sayıları 100'ü aşan basın yayın organları arasında,

[20] Mardin, **a.g.e.**, s.231-232.
[21] Mardin, **a.g.e.**, s.255-272.

bu durumu kullanıp, Jön Türk savunucusuymuş gibi görünüp Osmanlı yönetiminden çıkar sağlamaya çalışan, sağladığı kazançtan sonra gazetesini kapatanlar da mevcuttur[22].

2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını

24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet, basın yayın camiasının yıllardır beklediği özgürlük ortamının oluşmasını sağlayacak diye görüldü. Padişahın meşruti yönetimi ilan eden emri, o günün gazetelerinde kısa bir haber olarak verildi. Dönemin önemli basın yayın organları olarak bilinen *İkdam, Saadet, Tercüman-ı Hakikat* ve *Sabah* gazetelerinin sahipleri, bundan sonra sansür memuruna basılacak gazetelerin örneklerini göndermemeyi ve hürriyetin nimetlerinden faydalanmaya hemen başlamayı kararlaştırdılar. Ertesi gün *İkdam* 60.000, *Sabah* 40.000 gazete bastı. Jön Türklerin yurtdışındaki yayınlarının büyük kısmı, yönetim ve basım merkezlerini İstanbul'a taşımaya başladılar[23]. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra basın yayın faaliyetleri canlanmaya başladı. Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım ve Hüseyin Cahit Bey'ler tarafından *Tanin* gazetesi yayın hayatına başladı. Ağustos ayıyla birlikte ilk mizah gazetesi *Karagöz* ve yıllarca yayınlanan bir dergi olacak *Sırat-ı Müstakim* piyasaya çıktı[24]. Birkaç hafta içinde 3'ten 15'e yükselen gazete sayısı, ilk bir yılın sonunda tüm ülkede 120'den 730'a ulaştı. Gazeteciler arasında daha ilk günlerden bir gazeteciler cemiyeti kurma fikri bile oluştu. Bu konuda uzun süreli tartışmalar yaşandı[25]. Bazı gazelerde bu girişimin bir türlü sonuca ulaşamaması eleştiriliyordu:

> "*Muharririn-i Osmaniye bir cemiyet teşkil etmek üzere ilan-ı hürriyetin hemen üçüncü günü tecemmu etmişler ve bu kulübün suret-i teşkiliyesini mevkut bir heyet-i müntehibeye tevdi eylemişlerdi. Bu heyet-i mevkute henüz bir şey yapmadı. Şu aralık muharririn-i Osmaniye cemiyetine esail-i atiyeyi irada mecbur oluyoruz.*
>
> *Cemiyet ne zaman teşkil edecek. Bu cemiyete olur olmaz muharririn kabul edilecek mi? Eğitim çevrelerini jurnal edenler, bir*

[22] M.Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.587.
[23] Selim Ahmetoğlu, **İttihatçı Aktüaliteden Kitlesel Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)**, İstanbul, Libra Yay., 2010, s.19.
[24] Uygar Kocabaşoğlu, **"Hürriyet"i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul, İ.B.Ü. Yay., 2010, s.4-5.
[25] Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, BAS-HAŞ, 2005, s.19-21.

takım gazetelerin intişarına türlü desiseyle mani olanlar, devr-i istibdatta jurnalcilik sayesinde rütbe ve nişan alanları, sütun doluları yazılarıyla sitayişte bulunanlar, casusların meşhurlarına bala rütbesi verildiği zaman onları halka Devlet-i Aliye'nin en üst düzey ricalinden olarak tanıtmak isteyenler, gazetelerin sansüre gönderilmemesi karargir olduğu bir sırada yine sansüre prova gönderenler, hürriyetin ilanı gecesi özgürlükçü yazarlar arasında bulunmamak için sayfiyelerine kaçanlar, acaba Muharririni Osmaniye Cemiyetine kabul edilecekler mi?"[26]

İlk birlik kurma deneyiminin bir sonuca ulaşamaması, bir gazeteciler cemiyeti oluşmasını ümit edenleri hedeflerinden vazgeçirmedi. 1908'in Eylül ayına gelindiğinde Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye, *Yeni Gazete*'nin sahibi Abdullah Zühtü'nün başkanlığında kuruldu. Cemiyetin kurucuları arasında *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey, *Tanin* yazarlarından Hüseyin Cahit Bey ve İsmail Hakkı Bey, *Pozantion* gazetesi başyazarı Pozant Bey, *Sabah* gazetesi yazarlarından Tevfik Efendi, *Servet-i Fünun* yazarlarından Mahmut Sadık Bey ve Cenap Şahabettin Bey, *İttifak* başyazarı Samih Bey, *El Tiempo*'nun başyazarı Fresko Efendi, *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey, *Sabah* gazetesi sahibi Mihran Efendi ve *Konstantinapolis*'in sahibi Nikolaidi Efendi bulunuyordu. Uzun süreli bir birliktelik sağlayamayan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye, iç çekişmelerin sonucunda kapatıldı[27].

Kanun-i Esasi'nin 8 Ağustos 1909'da tadil edilen 12. maddesinde "*Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir vechile kableltab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz*" maddesiyle gazeteler üzerindeki sansür baskısı hafifledi[28]. Gazetelerde meşrutiyetin getirdiği olumlu hava neticesinde Osmanlıcılık fikrinin geniş yer bulduğu görülmektedir. Bundan sonra, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin sona ermesi gerektiği ve birlik içinde yaşama düşüncesinin faydaları gazete sütunlarında boy göstermiştir. Meclisin açılışına kadar süren bu sakin atmosfer, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgali ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanıyla sona erdi[29].

[26] "Muharririn-i Osmaniye Kulübü", **Millet**, No:8, 30 Temmuz 1324, s.3.
[27] Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:27, Konya, 2010, s.559.
[28] Suna Kili ve A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s.75.
[29] Yavuz Selim Karakışla, **Eski İnsanlar Eski Cemiyetler: Osmanlı Toplumsal Tarihi Çalışmaları (1904-1926)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s.45-46.

31 Mart vakasının da basın yayın hayatı üzerinde sarsıcı etkileri oldu. Sansür heyeti tekrar kuruldu ve yayınları sebep göstermeden kapatma yetkisini kullanmaya başladı. Kapatılan gazeteler de ufak isim değişiklikleriyle yollarına devam etme yolunu seçtiler. 1909 senesinde basının işlerini düzenlemek için tekrar bir matbuat kanunu hazırlandı. Gazete çıkarılması için ruhsat alma zorunluluğu kaldırılıp yerine sadece hükümete bildirilmesi şartı kondu. Meclisteki ve mahkemelerdeki gizli oturumlarda konuşulan konuların yayınlanması yasaklandı. Çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin önce resmi gazetede ardından diğer basın organlarında yayınlanması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti'nce varlığı kabul edilmiş din ve mezheplerden herhangi birine hakaret etmek suç haline getirildi. Toplumun ahlak kurallarına uymayan yazı ve resimlerin basılması yasaklanırken, halkı kışkırtmak amaçlı yazılar yazmak suç kabul edildi[30].

Meşrutiyetin ilk dönemlerinde görülen özgür basın ortamı yerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı siyasetine bıraktı. Gazeteler ve gazeteciler üzerindeki baskı her geçen gün artıyordu. Yönetime muhalefet eden gazeteler kapatılıyor, *Sada-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim ve Hasan Fehmi gibi gazetecilerin öldürülmelerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti sorumlu tutuluyordu. Cemiyetin yönetimi ele geçirmesiyle devletin de eski günlerine geri döneceğini düşünenler, zaman geçtikçe hiçbir şeyin değişmediğini farketmeye başladılar ve özellikle I.Dünya Savaşı'na giden süreçte muhalif basının etkisi ve sayısı artış gösterdi. Savaş nedeniyle uygulanan askeri sansür yüzünden bir duraklama dönemi yaşayan Osmanlı basını, mütareke döneminde yeniden canlı günlerine geri dönmüştür.

2.3. Bulgaristan'da Türk Basını

Osmanlı Devleti'ndeki basın-yayın hayatının en önemli merkezlerinden biri de Bulgaristan'dı. Bulgarlar da gazetecilik faaliyetlerinde etkindi. 1842 senesinde, ilk Bulgarca gazete *Ljuboslowije* İzmir'de aylık olarak yayınlanmaya başladı. 1848-1862 yılları arasında İvan Bogorow tarafından İstanbul'da, *Çarigradski Vestnik* gazetesi, Panslavizm'in de sözcülüğünü üstlenerek, çıkarıldı. Özellikle 1850'lerden sonra devrimci Bulgar gazeteleri de yayın hayatına başlayarak, radikal Bulgar

[30] Ahmetoğlu, **a.g.e.**, s.20.

milliyetçiliğini körüklemeye çalıştı. Bulgaristan'ın özerkliğini elde ettiği 1878 yılına kadar 105 milliyetçi yayın basın sahnesinde yer aldı. İngilizler de çıkardıkları gazetelere ek olarak verdikleri Bulgarca nüshalarla ayaklanmalara destek olmaktaydı[31].

Bulgaristan'da Türk basını, gerek imparatorluk döneminde, gerek Bulgaristan'ın özerklik döneminde, gerekse de Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonraki dönemde bölgede yaşayan Müslüman Türklerin haklarını koruma yolunda çalışmalar yürüttü. 1865 yılında Midhat Paşa'nın vilayet gazetesi olarak çıkardığı *Tuna*, bölgede basın-yayın faaliyetlerini ateşleyen gazete oldu ve Rusların 1877'deki işgaline kadar çıkarıldı. 1867'de *Mecra-i Efkar* adıyla bir dergi, 1875'te *Güneş/Le Soleil* ismiyle Türkçe-Fransızca bir gazete yayınlandı[32].

1878-1908 yılları arasındaki 30 yıllık süreç, Bulgaristan'da Türk basının en parlak dönemi oldu. Jön Türklerin bölgede hakimiyet sağlaması, seslerini duyurmak ve İstanbul'a muhalefet etmek amacıyla gazeteler çıkarmaları bu parlak dönemin oluşmasını sağladı. Bu süreçte Sofya'da Arnavutzade Yusuf Ali'nin *Dikkat* ve *İttifak*, Ragıp Bey'in *Efkar-ı Umumiye* ve *Feryat*, Rusçuk'ta Ahmet Zeki Bey'in *Müdafaa-i Hukuk, Sebat* ve *Balkan*, Mehmet Teftiş'in *Tuna* ve *Uhuvvet*, Varna'da Necip Nadir Bey'in *Varna Postası*, İslimye'de Süleyman Fehmi Bey'in *Temaşa-i Esrar*, Filibe'de Mehmet Sabri'nin *Ahali*, Hilmi Bey'in *Bedreka-i Selamet*, Ubeydullah Efendi'nin *Doğru Yol, Gayret* ve *Sada*, Emin Tevfik Bey'in *Emniyet*, Hafız Ahmet'in *Rağbet*, Edhem Ruhi Bey'in *Rumeli, Rumeli Telgrafları* ve *Balkan*, Ali Fehmi Bey'in *Muvazene* isimli gazeteleri yayınlandı. Ali Fehmi Bey gazetesinde, Bulgaristan'daki meşrutiyet idaresinin özgürlüklere kapı açtığını, Osmanlı Devleti'nin de bu sisteme geçerek özgür bir ülke olmasını savunuyordu[33]. Aslında bütün gazetelerin ortak özelliği meşrutiyet yanlılarının sesi olmalarıydı. Bunların yanında Sultan II.

[31] Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, s.42.
[32] Şimşir, **a.g.e.**, s.329.
[33] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensliği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2009, s.118.

Abdülhamid'ten paye alma amacıyla çıkan, adeta bir şantaj aracı olarak kullanılan tek sayfalık bültenler de mevcuttu[34].

Türkçe gazete ve dergilerin yanı sıra Bulgarca ve Rumca yayınlanan gazete ve dergiler de bulunmaktaydı. Bunlar da Osmanlıcılık ideolojisini savunuyorlar ve Bulgaristan'daki ayrılıkçı hareketlerin karşısında yer alıyorlardı. Rusçuk'ta çıkarılan *Slava* ve *Uçilişte,* Filibe'de yayınlanan *Eidisseis Tu Ainu, Philippopolis* ve *Maritza* bu tip gazetelere örnek gösterilebilir[35].

Gazetelerin çıkarılmasında ağırlıklı olarak Filibe'nin tercih edilmesinin sebebi İstanbul'a yakınlığıydı. Filibe şehri, 1361'de Edirne'nin fethinin ardından Osmanlı Devleti ropraklarına katılmıştı. Anadolu'dan getirilen Türk ailelerin yerleştirilmesi ve şehirdeki imar faaliyetleriyle bir Osmanlı kenti kimliği kazandırılmıştı. Türkler, Ortodoks Hıristiyanlar, Ermeniler, Katolikler ve Yahudilerin bir arada yaşadığı şehirde, canlı bir ticaret hayatı görülmekteydi. 19. yüzyılda Türklerle Bulgarlar nüfus olarak birbirine çok yakındı. Bulgaristan'ın özerklik kazanmasının ardından Şarki Rumeli Vilayeti'nin sınırları içerisinde kalan Filibe, 1885'te Bulgar Prensliği tarafından işgal edildi. Gelişmiş ekonomik yapısı ve okuryazar insanların sayıca fazlalığı, canlı bir basın-yayın hayatının oluşmasında temel etkendi[36].

Çalışmamızın esasını oluşturan Edhem Ruhi ve *Balkan* gazetesi de Filibe'de yayın hayatına başlamış gazetelerdendir. Filibe'de *Balkan*'ın yanı sıra çıkarılan önemli gazeteler şunlardır: "*Maarif için, şahsi ve medeni hakları korumak için çıkar bağımsız gazete* sloganıyla Mehmet Sabri tarafından yayınlanan *Ahali,* 1905-1907 yılları arasında, haftalık olarak 153 sayı çıkarıldı. "*Menafi-i devlet ve millete hadim siyasi, ilmi İslam ceridesi*" başlık altı yazısıyla yayın hayatına başlayan *Bedreka-i Selamet* gazetesi, Hilmi Bey'in başyazarlığıyla, Edintsovo Basımevi'nde 1896-1897 yılları arasında, haftalık olarak yayınlandı. İmtiyaz sahipliğini Emin Tevfik Bey'in yaptığı *Emniyet,* 1896 senesinde 73 sayı çıkarıldı. "*Kuvve-i iptidaiye ve esasiye-i muvazene ve mukayese, hukuk-ı medeniye ve şahsiye-i muhakeme ve muhafaza*

[34] Şimşir, **a.g.e.**, s.330.
[35] İ.Hakkı Tevfik Okday, **Bulgaristan'da Türk Basını**, İstanbul, t.y., Hürriyet Ofset, s.3.
[36] Machiel Kiel, "Filibe", **DİA**, C.XIII, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.80-82.

esasına müstenit bitaraf gazetedir" sloganıyla, Tırgovska Basımevi'nde, Ali Fehmi Bey tarafından yayınlanan *Muvazene* gazetesi, 1897-1905 arasında 377 sayı çıkarıldı. Hacı Hafız Ahmet'in *Rağbet* mecmuası 1899-1902 seneleri arasında, haftalık olarak 127 sayı yayınlandı. Ubeydullah Efendi'nin başyazarlığını da yaptığı *Gayret* gazetesi, 1895-1903 yılları arasında 325 sayı, "*Vakit buldukça çıkan gazete*" sloganıyla yayınlanan *Sada*, 1897 yılında 31 sayı çıkarıldı. Yine aynı kişinin sahip olduğu *Doğru Yol* ise 1900 yılında yayınlandı[37].

2.4. *Balkan* Gazetesi'nin Şekilsel Özellikleri

Balkan gazetesi, 9 Temmuz 1322 (22 Temmuz 1906) tarihinde, yine Edhem Ruhi'nin çıkardığı *Rumeli* gazetesine ek olarak yayınlanmaya başladı. *Rumeli* gazetesi, 25 Teşrinisani 1321 ile 21 Temmuz 1322 (8 Aralık1905-3 Ağustos 1906) arasında 31 sayı yayınlanmış, ardından da *Balkan* ismiyle basılmaya devam etmiştir[38].

Gazetenin çeşitli dönemlerde baskı ve idare yerinin değiştiği görülmektedir. *Balkan*'ın ilk dönemi 22 Temmuz 1906 ile 1 Aralık 1912 arasında Filibe'de görülmektedir. 1 Şubat 1914 ile I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 senesinin sonlarına kadar Sofya'da neşredilen gazete, 15 Mart 1919 ile 14 Aralık 1920 tarihleri arasındaki dönem tekrar Filibe'de çıkarılmıştır. 1906-1912 arası dönemde dört sayfa, iki sütun olarak 21x29 cm. boyutlarında hazırlanan *Balkan* gazetesi, 1914-1920 yılları arasında dört sayfa, üç sütun düzeniyle 23x32 cm. olarak yayınlanmıştır. Tiraj sayısı 1600 olarak belirtilmektedir[39].

---

[37] M.Türker Acaroğlu, **Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985)**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1990, s.3, 7, 14, 17, 18, 33, 36, 41.

[38] *Rumeli* gazetesiyle ilgili bilgiler tutarsızlık göstermektedir. Okday, **a.g.e.**, s.140'da gazetenin sadece 5 gün yayınlandığı belirtilirken, Acaroğlu, **a.g.e.**, s.40'da gazetenin 1906 yılında 34 sayı yayınlandığı ifade edilmektedir. Hakkı Tarık Us dijital arşivinde gazetenin 31 sayısı bulunmaktadır. *Balkan* gazetesinin logo altı yazısında ise 319. sayıya kadar "*Rumeli ilavesidir"* ibaresi yer alırken, 319. sayıdan sonra bu ibareden vazgeçilmiştir. Düşüncemize göre *Rumeli*, *Balkan* ilavesini vermeye başladıktan kısa bir süre sonra yayınına son vermiş ve *Balkan* ismiyle basılmaya devam etmiştir. Logo altı yazısındaki değişikliğin geç yapılma sebebi ise unutulması veya teknik sıkıntılardan dolayı geç kalınmasından kaynaklanmaktadır. Bir ihtimal olarak da, Edhem Ruhi Bey, *Balkan* gazetesine ruhsat alamadığından dolayı *Rumeli* ilavesi tabirini kullanmaktadır.

[39] Okday, **a.g.e.**, s.38-39.

Gazetenin ilk sayısındaki biçimsel özellikler incelendiğinde; sol üst köşede nüsha numarası, üst orta bölümde yayınlandığı günün adı, sağ üst köşede de Rumi takvime göre yayınlandığı tarih görülmektedir. Gazetenin isminin yazıldığı ve kalın çizgilerle ayrılmış orta bölümde logonun solunda Osmanlı Türkçesiyle "*Adres: Filibe'de Kinaz Bogoridova sokağında 10 numaralı daire-i mahsusadır*" yazarken, alt satırda Latin harfleriyle Fransızca olarak Filibe'deki Rumeli Matbaası'nda redakte edildiği belirtilmektedir. Adres bölümü 33. sayıdan itibaren "*Filibe'de [Rumeli] idaresi*" olarak, 319. sayıdan sonra ise "*Filibe'de [Balkan] idarehanesi*" şeklinde değiştirilmiştir. Bu bölümün altındaki satırda gazetenin ilan fiyat politikası "*İlanatın satırından elli santim*[40] *alınır."* yazısıyla açıklanırken, gazetenin fiyatı "*Nüshası 5 santimdir*" diye belirtilmektedir. 50. sayıyla birlikte ilan fiyatının yazdığı bölüm kaldırılmış ve yerine "*Sahib ve muharriri: Edhem Ruhi*" yazılmıştır. 111. sayıda "*Sahibi ve muharriri: Asaf Mehmed*" ifadesi bulunurken, 112. sayıdan sonra aynı yerde "*Muharrerat idare namına gönderilmeli*" açıklaması yer almaktadır. 510. sayıda gazetenin fiyatı "*Nüshası 10 paradır*" şeklinde değiştirilmiştir. Logonun sağ bölümde ise abonelik şartlarının "*Altı aylığı hariç için 14 frank, Bulgaristan'a 7 frank, üç aylığı hariç için 7 frank, Bulgaristan'a 4 frank*" olduğu bildirilmektedir. Logonun altındaki ayrılmış bölümde ise "*Cuma ve pazartesiden maada her gün çıkar 'Rumeli' ilavesidir*" yazmaktadır. Bu bölümde zaman içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Yazı, 24. sayıdan itibaren "*Pazartesiden maada her gün çıkar*

[40] Bulgar para birimi Lef'in %1'i olan Stotinka'nın Türkçe söylenişi. Türk para birimindeki kuruşun karşılığı.

'Rumeli' ilavesidir" olarak, 319. sayıyla birlikte ise "*Pazartesiden maada her gün çıkar bitaraf Türk gazetesidir*" şeklinde değiştirilmiştir.

2.5. *Balkan* Gazetesi'nin İçerik Özellikleri

9 Temmuz 1322 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Balkan* gazetesi, ilk sayısında amacını belirten bir başyazıyla basın dünyasına adım attı.

> "*Görüyoruz ki ahalimiz ekseriyetle makalat-ı ilmiye ve hissiyeden ziyade havadisat okumak istiyor. Bundan evvelce bu ihtiyaca göre "Rumeli Telgrafları" namıyla bir ilave çıkarmış idiysek de gerek vukuat-ı cariyenin ehemmiyetsiliği ve gerek mezkur nüshaların hacimsizliği matlub derecede revaç ve rağbet hasıl edemedi.*
>
> *İşte o günden beri gerek mürettipler yetiştirmek gerek sair esbab-ı maddiye ve maneviyeyi temin ve izhar için elden geldiği kadar çalıştık ve lehü'l hamd "Rumeli"ye ilave-i mahsusa olmak ve dünyanın en mühim havadisleri hülasasını neşr ile karilerin rağbet ve teveccühünü celb eylemek üzere şu gazeteciği tesis eyledik. Her halükarda gayret ve hulus niyet bizden, tevfik ve nusret Allahtandır.*"[41]

Gazetenin çalışmamıza konu olan 1 Kânunusani 1322 ile 22 Temmuz 1324 (14 Ocak 1907-4 Ağustos 1908) tarihleri arasında kalan nüshalarını, 118 ile 512. sayılar arasını, incelediğimizde ortaya çıkan bölümler ve bölümlerin içeriklerini ise aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

2.5.1. Başyazılar ve Köşe Yazıları

Balkan gazetesinin başyazıları genellikle Edhem Ruhi Bey tarafından yazılmıştır. Bu yazıların büyük bir bölümünde kendi imzasını kullanan Edhem Ruhi'nin, dil ve üslubundan anlaşıldığı üzere imzasız yazdığı makaleler de bulunmaktadır. Edhem Ruhi'nin başyazılarında değindiği konular arasında Makedonya sorunu, Balkan muvazenesi, müftüler meselesi, Avrupa devletlerinin Balkanlar üzerindeki politikaları, Bab-ı Ali ve Düvel-i Muazzama arasındaki ilişkiler, Osmanlı Devleti'nde Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini savunan fikirler, veliaht meselesi, devletin geleceğiyle ilgili duyulan endişe, Müslümanların eğitimsizliği ve çektikleri sıkıntılar önemli bir yer tutmaktadır. Edhem Ruhi Bey, bu

[41] Edhem Ruhi, "İfade-i Meram", **Balkan**, No:1, 9 Temmuz 1322, s.1.

konuların yanı sıra gazetecilik mesleği, tiyatronun medeniyete katkısı ve İslamiyet'in özellikleri üzerine de makaleler yazmıştır. Ayrıca Edhem Ruhi, 166 ve 168. sayılarda "Bir İntikad-ı Tarihi", 188 ve 189. sayılarda da "Tarihçe-i Zağra Mukaddimesi" başlıklarıyla, Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin 93 Harbi'ni anlattığı eseri olan *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* isimli eserini tanıtıcı yazılar kaleme almıştır.

Gazetede Edhem Ruhi dışında da başyazılar ve köşe yazıları neşreden yazarlar bulunmaktadır. Birden fazla köşe yazısı bulunan yazarlardan El Hac Mustafa Zihni, 161. sayıda "Maarif-i İslamiyemiz Hakkında", 225. sayıda "Makale-i Mahsusa", 381. sayıda "Bir Şikayetname", 396. sayıda "Avidaranyan Efendiye Cevab", 426. sayıda "Ey Kardeşler Açın Gözünüzü!" başlıklarıyla köşe yazıları yayınlamıştır. Darülmuallim mezunlarından Hatibzade Abdurrahman 274, 275 ve 276. sayılarda "Terbiye-i Etfal" başlığıyla bir başyazı dizisi ortaya koymuştur. Hafız İsmail Hakkı 329. sayıda "Yaşayın Evlatlar!", 354. sayıda "Asar-ı Edebi", 369. sayıda "İnsan Ne Bulursa Ağzıyla Bulurmuş" ve 398. sayıda "Maarifi Baltalıyorlar" başlıklarıyla makaleler yazmıştır. Meşhur İttihatçılardan İbrahim Temo 342. sayıda "İstanbul Matbuat-ı Muhakimine Cevap", 344 ve 345. sayılarda ise "Makedonya Komedyaları" isimleriyle üç başyazı kaleme almıştır. Hayali ismiyle yazılan makalelerin başlıkları ise 352 ile 353. sayılarda "Romanya'da Talebe-i Ulum-ı İslamın İhtilali" ve 373. sayıda "Mecidiye'de Seminari Meselesi"dir. Yohans Avidaranyan tarafından yazılan 368. sayıdaki "Menazıra-i Dini" ve 388. sayıda çıkan "Makedonya Meselesi Fenalaşıyor?" isimli makaleler özellikle din adamlarından büyük tepki çekmiş ve buna karşılık yazılan cevap mektupları da gazetede yayınlanmıştır.

Bu yazarların dışında, bazen yabancı yazarlardan tercüme edilen makaleler de başyazı olarak neşredilmiştir. General Fran Yugoslavski'nin 436 ve 437. sayılarda yayınlanan "Harb ve Hissiyat-ı Namus Silah Arkadaşlığı İtaat-i Askeriye" makaleleri ve Jan Jak Russo'nun 426 ve 427. sayılardaki "Çocuğa Tarih ve Coğrafya Öğretmek Abestir", 446, 448, 456 ve 457. sayılardaki "Terbiye Üzerine Ahval-i Umumiye-i Tabiat" ve 458. sayıdaki "Meşe-i Harb" başlıklı yazıları tercüme makalelere örnek gösterilebilir.

Balkan'da ayrıca, yurt içi ve yabancı basında faaliyet gösteren diğer basın yayın organlarından da köşe yazıları alıntılanarak neşredilmiştir. *Terakki, Tercüman, İkdam, Şura-yı Osmani, Şura-yı Ümmet* gibi Türk gazetelerinden ve *Times, Veçirna Posta* gibi yabancı mecmualardan alınan köşe yazıları gazete sayfalarında kendine yer bulmuştur.

2.5.2. Telgraf Havadisi ve İstanbul Haberleri

Balkan gazetesinin sürekli yer alan köşelerinden biri de Telgraf Havadisi köşesidir. Bu bölümde yurt içi ve yurt dışından gelen telgraflar değerlendirilerek okuyucularla buluşturuluyordu. Paris, Petersburg, Selanik, Varşova, Tahran, Londra, Berlin, Washington, Odessa, Sivastopol, Tiflis, Belgrad, Ziştovi ve Bükreş başta olmak üzere çeşitli şehirlerden gelen bazı telgrafların altına, gazetenin yorumu "*Balkan*" ibaresi başlık olarak kullanılarak yapılıyordu. Bu yorumlar kimi zaman takdir ifadesi belirtmek amacıyla yazılıyorken kimi zaman da alaycı bir eleştiri üslubu kullanılarak yayınlanıyordu. Rusya'da hükümete karşı eleştiride bulunacak parti liderlerine kesilecek cezanın yorumlanması buna bir örnektir.

> "*10 Kânunusani, Petersburg:*
>
> *Moskova valisi yeni neşrettiği bir beyannamede, intihabat-ı umumiye esnasında hükümete karşı ağızdan laf kaçıracak avratorlara yani nutuk söyleyici parti reislerine 500 ruble ceza-yı nakdi kesmiştir.*
>
> *Balkan*
>
> *Bak lafını tart da öyle söyle! Yoksa adamın ağzına böyle kilit vururlar!...*"[42]

Genellikle gazetenin 2. veya 3. sayfasında okuyucuya sunulan Telgraf Havadisi köşesi 187. sayıdan sonra yerini daha önce kendi alt başlığı olarak yayınlanan İstanbul Haberleri bölümüne bırakmıştır. Yurt dışından gelen telgraflar artık "Harici" ismiyle ayrı bir bölümde değerlendirilmeye başlamıştır. Burada İstanbul'dan gelen telgraflar yayınlanmaktadır. Bu telgraflarda Osmanlı Devleti yönetiminin çıkardığı kanunnameler, devlet içinde gerçekleştirilen atamalar, padişahın sağlığıyla ilgili haberler, üst düzey devlet memurlarının yaşadıkları,

[42] "Ağızlara Kilit!", **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.3.

padişahın yabancı devlet görevlileriyle yaptığı görüşmeler anlatılmaktadır. Yine bu telgrafların bazılarının altında gazetenin yorumu yer almaktadır. İstanbul Haberleri 216. sayıya kadar devam etmiş, daha sonra gelen telgraflar haberleştirilerek kendi başlıkları altında yayınlanmıştır. Buna örnek olarak, İstanbul'da Amerikan elçisinin huzura kabulü ve yaşananların yer aldığı haber gösterilebilir:

"*18 Şubat, İstanbul:*

Geçen hafta selamlık resminden sonra Amerika sefiri huzur-ı şahaneye kabul edilmiş ve zat-ı şahane kendisine Anadolu'daki Amerikan mektepleri hakkında lazım gelen muavenette (!?) bulunulacağını makam-ı taltifte vaat eylemiştir.

Balkan

Bu ne demek oluyor?! Acaba sana da bir lokma kaptırılacaktır, sesini kes mi demek oluyor?!"[43]

2.5.3. Dahili ve Harici Haberler

Balkan gazetesinin Dahili haberler bölümü incelemeye başladığımız ilk sayıdan son sayıya kadar devam etmiş bir bölümdür. Bu bölümde Bulgaristan hakkındaki haberlere yer verilmiştir. Bulgar Prensi'nin gezileri ve sağlığı ile ilgili bilgiler, Bulgar meclisi Sobranya'da görüşülen konular ve alınan kararlar, hükümetin faaliyetleri ve çıkarılan kanunnameler, grev ve anarşi gibi toplumsal olaylar bu bölümde değerlendirilmiştir. Burada da bazı olaylar haber şeklinde verildikten sonra altına yorum eklenmiştir. Sofya'da okullarda yer bulamayan öğrencilerin, eğitim istekleriyle ilgili aşağıdaki haber buna örnek gösterilebilir:

"*Sofya gimnazyaları o derece talebe ile dolmuşturki her gün akın akın mektebe yazılmaya giden Bulgar çocuklarını müdürler geri çevirmekte imiş. Mekteplerde yer bulamayan birçok gençler ministere kadar gidip mektep isteriz diye ağlaşmakta imişler.*

Balkan

Bulgar milletinin şu teşnik-i ilim ve maarifine ve bir de bizim mektepsizliğimize ve kitapsızlığımıza bakıp bakıp da talihin bu derece-i şeametine lanetler etmemek elde değil. Şu koca Filibe rüşdiyesinde acaba kaç çocuk okuyor? Her sınıfta beş veya on çocuk ya çıkar ya çıkmaz. Ama memlekette çocuk mu yok? Çocuk çok ama okuyup yazmak,

[43] "İstanbul Haberleri", **Balkan**, No:150, 20 Şubat 1322, s.3.

insan olmak hevesi yok. Koca koca kuşak içinde kama bıçak taşımak, feleğe yan bakmak dururken hiç ne lazım okumak, hiç ne lazım insan olmak?! Yazık bize yazık!..."[44]

"Harici" bölümünde yazılan haberler ise dünyanın dört bir yanından gelen telgrafların yanı sıra, yabancı gazetelerden elde edilen bilgiler de kullanılarak hazırlanmaktadır. Özellikler Rusya Buhranı, Romanya İhtilali, Fas Meselesi ve Lahey Konferansı gibi konular uzun sayılar boyunca gazetede kendisine yer bulmuştur. Bunların yanı sıra Çin, Sırbistan, Japonya, İran, Avusturya, Hindistan, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Almanya ve Amerika ile ilgili haberlere de yer verilmiştir. Devletlerin birbirleriyle ilişkilerinin yanı sıra kendi içlerinde yaşadıkları sıkıntılar da bu haberlerin konusu olmuştur. Mesela Almanya'nın Paris elçisinin Fransa Hariciye Nezareti'ne verdiği nota gazetede şu şekilde yerl almıştır:

"*Almanya'nın Paris sefiri Fransa hariciye nezaretine vermiş olduğu bir notada Fransa hükümetinin Kazablanka'da baraklar "yani gemilerden eşya nakleden sandallar" liman dahilinde eşya naklini askeriyle men etmesini ticaret-i umumiye nokta-i nazarından muzır bularak protesto etmiştir. Daha doğrusu Almanya bu işi kendisi için muzır bulmuştur.*

Balkan

Dur bakalım daha neler olmayacak!"[45]

2.5.4. Mektuplar

Balkan gazetesi, okuyucusuyla iletişim halinde olan ve onlardan gelen mektuplara sayfalarında yer veren bir gazetedir. Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman Türklerin çektiği sıkıntılar, müftüler meselesi, Türk mekteplerinin sorunları ve Sobranya'da Müslümanlarla ilgili alınan kararlara yönelik tepkiler ve *Balkan*'a yönelik eleştiriler gazeteye gönderilen mektupların başlıca konularıdır. Bir konu üzerine yazılan mektuplara, başka kişiler de gönderdikleri mektupla cevap vermişlerdir. *Balkan* başlığıyla bazı mektupların gazete tarafından yorumlandığı da görülmektedir. Mesela, Vidin'den yazılan ve Türk öğretmenlerinin yardıma muhtaç öğrenciler için daha fazla çaba göstermelerinin arzulandığını belirten bir mektup gazete sütunlarına şu şekilde yansımıştır:

[44] "Dahili", **Balkan**, No:265, 20 Eylül 1323, s.2.
[45] "Harici", **Balkan**, No:425, 11 Nisan 1324, s.3.

"*Vidin'den:*

Efendim! 128 numaralı cürre-i muteberinizde "Silistre yavrularıyla gayur muallim" efendilerini tebriki mutazammın görülen mektubun bütün Bulgaristan muallimin-i İslamiyesine bir numune-i imtisal olmasını arzu ederiz. Çünkü ekseri etfal-i müsliminin ihtiyaçları pederleri tarafından layıkıyla tesviye olunamadığından mektepleri terke mecbur olduklarını görüyoruz. Binaenaleyh milel-i sairenin hafta geçirmeyerek bu maksatla birçok cemiyetler, tiyatrolar teşkil eylediklerini dahi aşikar olarak gördüğümüzden bizim dahi muallim efendilerimiz bu hususta zahmetlerine acımasalar ne olurdu.

Sabık kasabamız muallimlerinden bu maksata hizmet edenlerini kemal-i iftiharla gördük. Fakat bu seneki muallim efendilerimizin hiçbirinde böyle bir vazife-i mukaddesiyeye hizmet edecek fikir görülmemesi cidden şayan-ı teessüf değil mi?"[46]

Başka bir örnek ise, önceki mektuba cevaben yazılan ve gazetede yer bulan aşağıdaki satırlardır:

"*Balkan'ın 136 numaralı nüshasında Vidin'den yazılmış M.Lütfi imzalı bir mektup okuduk. Bu mektubun sahibi, ahiren Silistre'de yapılan tiyatronun takdirinden söz açarak, Vidin'in bu seneki muallimlerini böyle gayretler göstermiyorlar diye itham etmek istiyor. Lakin bize kalırsa bu efendilerin hatası şudur: Böyle bir emr-i hayrın husulü için muallimlerden evvel Vidin'in encümen-i maarifini ikaz etmek lazım idi.*

Ne garip şey!... Biz bazı yerlerde maarif menfaatine tiyatro yaptığımız için itham olunuyorduk; burada ise aksine olarak, tiyatro vermemekliğimiz gayretsizliğimize delil tutuluyor. Halbuki böyle bir işe mesai edebilmek için Cuma tatillerimizi dahi feda etmek mateessüf mümkün olamıyor.

Şu kadarcık bir suale müsaade olunur zannederiz:

Vidin'in bu seneki muallimleri de Lütfi Efendi'nin dediği gayreti gösterecekler farzetsek, sahne-i ibrette iyi bir şey meydana koyabilmek için, burada, zükur ve inas tamam bir heyet-i eşhas mümkün mü?

Balkan

Vidin mekteb-i rüşdiyesi muallimlerinin bilada münderic mektubu Vidin'de olsun, saire kasabalarda olsun ufak ufak tiyatrolar vererek, piyango biletleri yayarak okumak yazmak isteyen Müslüman evlatlarının fakir aksamına muavenet edilmesi için ahalimiz arasında ittifak, uygunluk mevcut olmadığını gösteriyor.

[46] "Mektup", **Balkan**, No:136, 2 Şubat 1322, s.3-4.

Halbuki şimdi hep ahalimiz senliği benliği bir tarafa bırakıp millet menfaatine olan şu gibi meselelerde, safvet-i vicdan ile çalışmalıyız.

Misal bakınız Filibe'de geçen ay birkaç erbab-ı hayr tarafından edilen teşebbüs üzerine mektep menfaatine verilen tiyatro ne kadar güzel oldu, ve herkesin hoşnudiyesini mucib oldu. Alelhusus birtakım fukara evlatları esvab; kundura giydi. Böyle bir emr-i hayrın müsebbiblerine herkes Allah razı olsun dedi.

Aman kardeşler! Dirliksizliği mutlaka bertaraf edip, mekteplerimizin terakkisi esbabını el birliğiyle ne yapıpı yapıp ihazara çalışmalıyız."[47]

2.5.5. Papagal

Gazetenin mizah köşesi olarak nitelendirilebilecek Papagal, düzensiz aralıklarla yayınlanmış bir bölümdür. İncelenen sayılarda bu bölümün toplam 47 defa yayınlandığı görülmektedir. Papagal, bir hayal sahnesini anlatırmış gibi yazılan, mizah ve eleştiri ağırlıklı bir köşedir. Bir levha veya sahne üzerinde canlandırılan bir olayın tasviri yapılmaktadır. Seçilen konular ağırlıklı olarak Avrupa siyasetidir. Bazı sayılardan anlaşıldığı üzere, gazete bu köşeyi başka bir yerden alıp sayfalarına koymaktadır. Fakat nereden alındığıyla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Papagal köşesinden vereceğimiz aşağıdaki ilk örnek İtalya iç siyasetini tasvir etmektedir:

"*Bu haftaki Papagal'de Şark'a ait yani Balkan mesailine ait bir şey yok. İtalya'nın dahili politikasını gösteriyor.*

Levhanın manzara-i umumiyesi, yani Papagal'in gösterdiği politika İtalya'da Papa ile Liberallerin, yani papazlar ile genç fikirlilerin musaresini gösteriyor.

Sağ tarafta süslü tabir edilen büyük çalgıyı Vatikan çalıyor. Diğer taraftaki uzun boylu, kırmızı külahlı keman çalan da Liberaldir. Orta yerdeki dans edenler hep taraftarlardır. Biri bir havaya uymuş diğeri öbürüne. Herkes bir tarafta oynuyor. Bir karnavaldır gidiyor."[48]

Bir başka sayıda ise İngiltere-Rusya ilişkilerine yönelik bir anlatı yer almıştır:

"Bu hafta Papagal İngiltere'nin Rusya'da oynadığı rolü gösteriyor.

[47] "Vidin'den Mektup", **Balkan**, No:152, 23 Şubat 1322, s.3.
[48] "Papagal", **Balkan**, No:125, 11 Kânunusani 1322, s.4.

Levhanın ortasında görülen ayı Rusyadır. Onun zincirini tutan sarıklı Türkiye, onun boynunda asılı olan davul üstündeki yazıda Ermeni meselesidir.

Şimdi bu ayı ile zincirini tutan Türk'ün sol tarafında bir elini İstanbul yazılı iskemleye dayamış diğer eliyle menafi yazılı ekmeği kemiren İngiliz, sağ tarafta duran mavi esvaplı sarı şeritli zabit Japonyadır ki bu Japon eliyle işaret ederek ve ayıyı göstererek "Ben bu ayıyı iyice tanırım. Onu ben çok güzel oynatmıştım. Fakat şimdi de onu Türk oynatıyor. Parsayı İngiliz topluyor" diyor.

Papagal müellifi bununla demek istiyorki İngiltere Rusya'yı şimdi kendi menafii hesabına ileri sürüyor. Halbuki o zavallı ayının boynundaki zinciri Türk tutuyor. Demek oluyorki onu şimdi Türk oynatıyor."[49]

Başka bir Papagal örneğinde ise dünyadaki tüm kötülüklerin Müslümanlar veya Türklerden kaynaklandığını belirten bir yazı yer almaktadır:

"*Bu hafta Papagal'i hiç yazmak istemedik, çünkü esasen bu Papagal'i uyduran Müslüman, Türk, daha doğrusu insaniyet düşmanı bir Rumdur. Yani bir Bizans yadigarıdır. Bu adam hangi bir tablo neşretmiş, hangi sahne göstermiş ise onda mutlaka ya Müslümanları, ya Türkleri dünyada ne fezahat varsa onunla itham etmek, öyle tasvir etmek istemiştir. Halbuki her nedense bizim amcacıklarda buna büyük bir barka-i siyasi imiş gibi ika-yı cehaletle büyük bir ehemmiyet atfediyorlar. Birçok taraflardan Papagal tercümesine her hafta devamımız mutlak surette isteniyor.*

Bunu yapan Rum esasen kendi hayalhanesinde kurduğu şeyleri Fransızca, İngilizce olarak birkaç satırla ima etmek istiyorsa da ne Fransızcası Fransızcaya, ne de İngilizcesi İngilizceye benzemediği için merkum Rum diplomatının tasviratından mana istihracı pösteki üstünde muamahal etmekten farklı kalmıyor.

Bu hafta yapmış olduğu levhada Fransa'yı, Avusturya'yı, İngiltere'yi, Almanya'yı birer ata bindirmiş Bab-ı Ali'ye karnavala gönderir gibi sevkediyor. Bab-ı Ali'nin kapısı önünde de koca sarıklı beyaz sakallı ağzı açık elinde pala bir Türk yapmış güya Türk bu Avrupalılara karşı "Süvari efendiler! Siz daima ıslahat istiyorsunuz. Halbuki ben sizin Hıristiyanlarınızı da kendi milletimi de himaye etmekteyim. Sizin karnaval seyrinize koşmanıza hacet yok. Çabuk geri dönünüz. Yoksa şimdi karakolları çağıracağım" diyor.

[49] "Papagal", **Balkan**, No:485, 20 Haziran 1324, s.4.

Bundan anlaşıldığına göre bu Bizans diplomatı Makedonya meselesinin hal-i hazırını bir karnavala benzeterek hem Avrupalıları icraatsızlıkla hem de Türkleri belahatle şekavetle itham etmek istiyor.

Zaten dünya böyledir. El oğlu bu! Kendi bilmem nesindeki merteği görmez de alemin gözündeki çöpü görür. Rumlar Makedonya'da yapmadık edepsizlik, Girit'te, Sisam'da irtikap etmedik hainlik bırakmazlar, sonra yine Türkler kabahatlidir. Onlara Bulgarların göstermiş olduğu hiss-i nefret ve adavet azdır bile!.."[50]

2.5.6. İlan, Reklam ve Duyurular

Balkan gazetesi ilan ve reklamlar için çoğu zaman son sayfasını kullanmıştır. Reklamlar ve ilanlar matbaa işleri, doktor ve muayenehane reklamları, hayır satışları, bisiklet, tiyatro, kumpanya, kitap tanıtımı ve sağlık ürünleri gibi konulardan oluşmaktadır. Bazı günler bir sayfanın tamamı ilan ve reklamla doldurulabiliyorken bazı günlerde ise hiçbir ilan ve reklamın yer almadığı görülmektedir. Aşağıda gazetede yayınlanan reklamlardan bazı örneklere yer verilmiştir:

"*Mecidiye mekteb-i iptidaiyesi müdürü Abdüllatif Efendi'nin telifgerdesi olan yeni ilmihallerden idarehanemizde var. Yarım frank fiyatıyla satılıyor.*"[51]

"*Fransız Elektrik, İngiliz Parimiye velospetleri gayet ucuz fiyatla ayda otuz frank ödemek suretiyle füruht edilmektedir.*

Kevork Tokluyan Efendi'nin dükkanına müracaat edecek ihvan-ı diniyenin gerek malik-i nefaseti ve gerek ahaviyyet cihetiyle son derece memnun kalacaklarını kendisi bilhassa temin eylemiştir."[52]

Gazetenin basımıyla ilgili problemlerin anlatıldığı açıklama yazılarının bazen ilk sayfalarda neşredildiği görülmektedir. Mesela gazetenin basılamadığı bir günle ilgili yapılan açıklamaya şu şekilde yer verilmiştir:

"*Evvelki günü büyük yortu olmak münasebetiyle matbaalar kapalı olduğundan dünkü nüshamız intişar edemediyse de dünkü nüshamız yerine bugün tatil günümüz olduğu halde gazetemizi yine neşreyliyoruz.*"[53]

[50] "Papagal", **Balkan**, No:352, 17 Kânunusani 1323, s.3-4.
[51] "İlan", **Balkan**, No:410, 25 Mart 1324, s.4.
[52] **Balkan**, No:416, 1 Nisan 1324, s.4.
[53] "İtizar", **Balkan**, No:122, 8 Kânunusani 1322, s.1.

Abonelik ücretlerinin gönderilmesi ile ilgili bilgilendirme duyuruları da genellikle son sayfada kendisine yer bulmuştur.

> "*Ay nihayeti geldi. Bu ayın hesaplarını ay nihayeti hemen göndermeyen, gelecek ayın başına kadar hesabı vasıl olmayan müvezzilerimiz, adem-i irsalatımızdan dolayı asla gücenmesinler.*"[54]

Balkan gazetesi, şekil ve içerik özellikleri bakımından, Bulgaristan'da yayınlanmaya başlayan diğer Jön Türk gazetelerinin yolundan ilerlemiştir. Meşrutiyet taraftarı yayın politikasının yanı sıra, bölgedeki Müslüman Türklerin sorunlarıyla derinlemesine ilgilenmiş ve onların sahipsiz olmadığını göstermeye çalışmıştır. Kimi zaman sesini duyurmaya çalıştığı bu grubun sert eleştirilerine maruz kalan gazete, Edhem Ruhi'nin fikirsel liderliğinde hedeflediği yolda yürümekten geri durmamıştır. Dünya siyasetini yakından takip eden ve okuyucularına hızla ulaştırmaya çalışan *Balkan* gazetesi, bu açıdan bakıldığında modern bir basın yayın organı görüntüsü ortaya koymuştur. İşlediği konuların çeşitliliği, toplumun farklı kesimlerinde okuyucuya sahip olmasını sağlamıştır.

[54] "Müvezzilerimize", **Balkan**, No:273, 3 Teşrinievvel 1323, s.4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN GAZETESİ'NİN GÖZÜYLE BULGARİSTAN'DAKİ TÜRKLER, OSMANLI DEVLETİ ve DÜNYA

Balkan gazetesinin, incelediğimiz 1907-1908 yıllarına ait başyazılarında bir çok konuya temas ettiği göze çarpmaktadır. Bu konuları geniş bir bakış açısıyla ele almaya çalışan gazetede, başyazıların çoğu Edhem Ruhi Bey tarafından kaleme alınmıştır. İmzasız yazılan başyazıların önemli bir kısmı da, üsluptan anlaşılacağı üzere, Edhem Ruhi Bey'e aittir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin çektiği sıkıntılar, özellikle müftüler ve eğitim meseleleri, Bulgar yönetiminin aldığı kararlar, Makedonya meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasi meseleleri, meşrutiyetin ve Kanun-i Esasi'nin ilanının gerekliliği ile dünyada yaşanan gelişmeler bu makalelerde en çok değinilen konular olmuştur.

3.1. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Bulgaristan'daki Türkler

Balkan gazetesi, Bulgaristan'ın önemli şehirlerinden biri olan Filibe'de uzun yıllar yayınlanmış bir Türk gazetesidir. Gazetenin sahibi ve başyazarı Edhem Ruhi, Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin sorunlarını gazetesinin sütunlarına taşımaya özen göstermiştir. Bulgaristan'a geldiği ilk zamanlarda, siyasi tavrı sebebiyle birçok eleştiriye maruz kalmış olan Edhem Ruhi, zaman içerisinde *Balkan*'ın sayfalarını halkın sorunlarına açmaya başlamış ve böylece bölgedeki Müslüman Türklerin gözünde değer kazanmıştır. Zaman zaman halkın duyarsızlığına da vurgu yaparak, ağır eleştiriler de bulunmaktan çekinmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Bulgaristan'dan "ikinci vatanım"[1] diye bahseden Edhem Ruhi'nin yazdığı, Bulgaristan'daki Türklerin durumu, Bulgaristan-Osmanlı ilişkileri ve Bulgaristan genel siyaseti konulu makaleler incelenecektir.

3.1.1. Bulgaristan'daki Türklerin Siyasi ve Sosyal Durumu

[1] Edhem Ruhi, "Hakikat-i Hal", **Balkan,** No:118, 1 Kânunusani 1322, s.1.

Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından sonra özerkliğini kazanan Bulgar Prensliği'nde yaşayan Türkler, antlaşma çerçevesinde azınlık statüsüne geçmiş, kendilerine dini ve kültürel haklarının korunacağı, engellenmeyeceği, siyasi ve medeni haklarda da Bulgar vatandaşlarıyla eşit şartlara sahip olacakları taahhüt edilmişti[2]. Şarki Rumeli Vilayeti'nin 1885 yılında Bulgaristan tarafından ilhak edilmesinin ardından toplanan İstanbul Konferansı'nda yapılan görüşmeler sonucunda, Türkler adına Berlin Antlaşması hükümlerinin aynen devam etmesi kararlaştırılmıştı[3].

Çalışmamızda incelenen *Balkan* gazetesinin 1907-1908 yılları arasındaki sayılarında yer alan başyazılarında, Edhem Ruhi'nin Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türkleri birçok kez konu edindiği görülmektedir. Bu makalelerin içeriklerine bakıldığında, halkın sorunları ve bunlara yönelik çözüm yolları anlatıldığı gibi, Müslüman Türklerin sosyal hayat, eğitim ve din konularındaki umursamazlığını da eleştirilmiştir.

Bulgar milli meclisi Sobranya'da bulunan Türk mebusların faaliyetleri gazetenin çeşitli sayılarında anlatılmıştır. *Balkan*, 298. sayısında, mecliste bulunan 12 Türk vekilin vermiş olduğu bir önergeyi sayfalarına aktarmıştır. Vekiller, Maarif Bakanlığı bütçesinden Türk okullarına daha fazla pay ayrılmasını, Maarif Nizamnamesi'nin 192. maddesinin belediyelerin İslam okullarına yardımını engellediği ve bunun düzeltilmesini, idare meclislerinde Türkçe bilen bir üyenin mutlaka bulunmasını, İslam mektepleri için iki Müslüman müfettiş tayin edilmesini, sancak ve kaza müftülerinin maaşlarının arttırılmasını, Bulgar şenlik günlerinde Müslüman dükkanların açılabilmesini, Bulgaristan'dan göç eden Müslümanların göç sebeplerinin araştırılması ve göçlerin önlenmesi için tedbirler alınmasını, camilere daha fazla yardım edilmesini, Müslümanlara yapılan eziyetlerin son bulmasını, Müslümanlardan da jandarma seçilmesini ve köy okulları ve camilerinin tadilatı için bütçe ayrılmasını talep etmişlerdir. *Balkan* gazetesi, bu taleplerin kabul edilmesi

[2] Şimşir, **a.g.e.**, s.51.
[3] Aydın, **a.g.e.**, s.281.

halinde bu mebusların çok büyük bir hizmet gerçekleştirmiş olacaklarını vurgulamıştır[4].

Müslüman vekillerin bu isteği üzerine, çeşitli şehirlerden gazeteye gönderilen mektuplar da *Balkan* sütunlarında yer bulmuştur. Mebusların taleplerini olumlu bulan mektupların yanında, verilen önergedeki, İslam mekteplerine müfettiş tayin edilmesini isteyen maddesine Eski Cuma'dan Mirsad imzasıyla eleştiri gelmiştir. İslam mekteplerine seçilecek müfettişlerin hükümet tarafından değil de Müslüman cemaati tarafından belirlenmesini doğru bulan ve sert bir üslupla kaleme alınmış bu eleştiriyi oldukça ciddiye alan Edhem Ruhi[5], iki sayı boyunca yazdığı makaleleriyle Mirsad isimli kişiye cevap vermeye çalışmıştır[6]. Edhem Ruhi'nin bu cevapları, eğitim hakkında düşünceleri ile birlikte çalışmanın bir sonraki bölümünde verilecektir.

Balkan gazetesi, Müslüman vekillerin halkın sorunlarına direkt temas eden çabalarını her zaman takdir etmiştir. 310. sayıya yansıyan ve Müslümanların pasaport ücretlerinin fazlalığının düzeltilmesi konusunda yazılan bir haberin altında, mebusların verdiği mücadeleyi öven yorum bunu doğrulamaktadır[7].

Meclise seçilecek vekillerin ne gibi özellikler taşıması gerektiği de Edhem Ruhi'nin makalelerinde yer bulan konulardan biridir. Edhem Ruhi'ye göre, millet için çalışacak, gece gündüz demeden koşturacak ve hitabet gücü kuvvetli olacak kişiler vekil seçimlerinde ön plana çıkarılmalıdır. Yoksa sadece servet sahibi diye bir kimsenin mebus seçilmesi akla aykırı bir durumdur[8].

Gazetenin 501. sayısında, Bulgaristan Prensi'ni Sobranya adına ziyarete giden komsiyonda bulunan Rusçuk mebusu Tahir Efendi'ye övgüler düzen Edhem Ruhi, Tahir Efendi'nin Prens ile Fransızca konuşmasının ve etraftaki Bulgar mebuslarının da bu konuşmayı dikkatle dinlemesinin, milli hislerini kabarttığını ifade etmiştir. Durumu bir övünç kaynağı olarak gören Edhem Ruhi, milletin Tahir

[4] "Sobranya'da Türk Mebuslarının Mutalebi", **Balkan**, No:298, 8 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[5] "Sobranya'da İslam Mebusları", **Balkan**, No:301, 14 Teşrinisani 1323, s.2-3.
[6] Edhem Ruhi, "Mirsad İmzasına Cevabımız", **Balkan**, No:302, 14 Teşrinisani 1323, s.1-2.; Edhem Ruhi, "Mirsad İmzasına Cevabımız 2", **Balkan**, No:303, 15 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[7] "Yine Hayırlı Bir Haber!", **Balkan**, No:310, 23 Teşrinisani 1323, s.2-3.
[8] "Gözümüzü Açalım Ama Neye?", **Balkan**, No:428, 15 Nisan 1324, s.1.

Efendi'yi örnek alması ve eğitimine önem vermesi halinde, içinde bulunulan sıkıntılardan kurtulacağını belirtmiştir[9].

Bir makalesinde, Bulgarların, sonuçları kendileri için çok önemli olan ve bağımsızlığa kavuşmalarının sebebi olarak gördükleri 1877-78 Osmanlı-Rus muharebesinin yıldönümü için hazırladıkları şenliklerden bahseden Edhem Ruhi, bu savaşın Türkler için de çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bu savaşla ilgili Türklerin de gelecek kuşaklara anlatacak hikayeleri olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, Müslüman Türklerin de, özellikle Plevne savunmasını yapan merhum Gazi Osman Paşa'yı ve askerlerini genç nesillere tanıtacak faaliyetlerde bulunması gerektiğini kaleme almıştır. Plevne'de kazanılan başarının bu kadar değersiz ve anmak şöyle dursun bir Fatiha bile okunmadan geçiliyor olmasını eleştiren Edhem Ruhi, Bulgarların bile Türk kahramanları için türbe yapmaya niyetlendikleri duyulurken, Türk halkının sessiz kalmasını anlayamadığını belirtmiştir[10].

Diğer bir başyazısında, Şıpka muharebesinin yıldönümü vesilesiyle Bulgarların kendi milli bayramlarına verdikleri değerden bahseden Edhem Ruhi, onlara bu ruhu verenin kendi büyükleri, alimleri olduğunu anlatmıştır. Fakat Şıpka'nın en büyük kahramanlarından birinin Süleyman Paşa olduğunu, buna rağmen Türklere bu ruhu aşılayacak bir yol göstericinin olmadığını ifade etmiştir[11].

Balkan gazetesinin başka sayılarında da, Bulgarların milli günlerini kutlamaları, Türklerin ise kahramanlarına gerekli saygıyı göstermemeleri konusunda haberler mevcuttur. Gazetenin 374. sayısında Bulgarların, Ayastefanos Antlaşması'nın yıldönümünü kutlamak için Eski Zağra'da yaptığı hazırlıklardan bahsedilmiş, Osmanlı hükümetinin ise aynı dönemin kahramanlarından biri olan Süleyman Paşa için herhangi bir tören düzenlememesi sert bir şekilde eleştirilmiştir[12]. Aynı eleştiriler şenliklerin görkemli bir şekilde yapılmasının ardından da devam etmiştir. Edhem Ruhi, bunun üzerine yazdığı bir başyazısında Ayastefanos Antlaşması'nın ne demek olduğunu açıkladıktan sonra, yapılan

[9] "Elbette İftihar Ederiz!", **Balkan**, No:501, 9 Temmuz 1324, s.1-2.
[10] Edhem Ruhi, "Bu Yaralar Gözyaşıyla Sulanmaz", **Balkan**, No:247, 28 Ağustos 1323, s.1-2.
[11] "Zavallı Sahipsiz Millet", **Balkan**, No:375, 13 Şubat 1323, s.1.
[12] "Bulgaristan'da Ayastefanos Muahedesi Şenlikleri", **Balkan**, No:374, 12 Şubat 1323, s.3.

şenliklerin muhteviyatından bahsetmiş, dünyadaki her milletin ulusal kimliklerini korumak ve geliştirmek için bu tip kutlamalar tertip ettiğini, Türk milletinin ise bu olaylardan bir türlü ders çıkarmayıp, büyük savaşlarda şehit olan askerleri uğruna bir Fatiha'yı bile çok gördüğünü ifade etmiştir. Bu durumun sorumluluğunu da Osmanlı yönetimine yüklemiştir[13]. Edhem Ruhi'nin aynı eleştirileri, Bulgarların milli yazı ve eğitim bayramı olarak kutladıkları Kiril Matudi Yortusu münasebetiyle yazılan bir baş makalede de göze çarpmaktadır[14].

Balkan gazetesine Sofya'dan gönderilen bir mektupta, Müslümanların birlik olmadıkları için, Bulgaristan'da anayasal haklarından mahrum oldukları, okullarının, camilerinin kötü halde bulunduğu, ellerindeki arazileri fazicilere ve dolandırıcılara kaptırdıkları ifade edilmiştir. Bu durumun çözümü için her şehirde, hatta her mahallede milli cemiyetler kurulması gerekliliği belirtilmiş, böylece Bulgar anayasası çerçevesinde, Müslümanların tüm haklarını güvenle kullanabilecekleri anlatılmıştır. Tüm kurulacak cemiyetlerin kendi temsilcilerini seçtikten sonra, halkın işlerini takip edip, sorunları çözmeye çalışmalarının, halledilemeyen problemlerin Sofya'daki cemiyet merkezine bildirilmesi suretiyle çözümüne uğraşılmasının uygun olduğu vurgulanmıştır. Kurulan cemiyetlerin Sofya'ya, Avukat Hafız Sıdkı Efendi namına gönderilecek bir mektupla bildirilmesi istenmiştir[15].

Bu mektup üzerine, ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan cemiyetlerin *Balkan*'da duyurulmaya başlandığı görülmektedir. Gazetenin ertesi günkü sayısında, Niğbolu'da kurulan cemiyetin reisi Hacı Hüseyin Ahmed, ihtiyaç sahibi Müslümanlar çocukları için kurdukları cemiyetin bir müsamere hazırladığı, bu müsamere sayesinde yardımlar toplandığı, Bulgarların bile yardımda bulunduğu belirtmiştir. Bu haber *Balkan* tarafından, böyle insanların olmasının mutluluğu ile yorumlanmıştır, sayılarının artması temenni edilmiştir[16]. Bir başka nüshada, Hazargrad'da Hafız Sıdkı Efendi'nin, halkı cemiyet kurmaya teşvik edici çalışmaları Hafız Abdurrahim imzasıyla yayınlanmıştır[17]. 461. sayıda Varna'da bir İslam

[13] Edhem Ruhi, "Ayastefanos Muahedesi Şenlikleri", **Balkan**, No:381, 20 Şubat 1323, s.1-2.
[14] "Kiril Matudi Yortusu", **Balkan**, No:452, 13 Mayıs 1324, s.1-2.
[15] "Mefahir-i Milli", **Balkan**, No:407, 21 Mart 1324, s.1-2.
[16] "Mefahir-i Milli", **Balkan**, No:408, 22 Mart 1324, s.2-3.
[17] Hafız Abdurrahim, "Müdafa-i Hukuk-ı İslam Cemiyetleri", **Balkan**, No:433, 20 Nisan 1324, s.3.

cemiyeti kurulduğu ve bunun için seçimler yapıldığı belirtilmiştir. Fakat bu cemiyete seçilen kişilerin bir türlü toplanamadıkları, bu sebeple de Varna limanındaki Müslüman işçilerin sıkıntılarının günden güne artıp, bu işçilerin Bulgar işçiler tarafından limana sokulmamasına kadar vardığı ifade edilmiştir. Bu haberi yorumlayan *Balkan*, cemiyetin kurmanın ne kadar faydalı olduğunu belirtirken, etkin cemiyetlerin Müslümanların sahip olduğu vatandaşlık haklarını korumaktaki önemini tekrar vurgulamıştır. Müslüman liman işçilerinin durumunun ise insanlık problemi olduğunu ve büyük bir süratle Bulgar hükümeti tarafından çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir[18].

Edhem Ruhi'nin sertçe eleştirdiği konulardan biri de, Türk milleti içinde, din adına ahkam kesen kişiler olmuştur. Dobriç'te gerçekleşen ve bir Ermeni'nin Türk kızını kaçırdığı iddia edilen olayın tam olarak aydınlanmadığını, bu yüzden de yorum yaparken dikkatli olunması gerektiğini yazdığı için ağır eleştiriler aldığını belirtmiştir. Hatta bu eleştirilerden birinde, Mehmet Niyazi ismiyle kendisine gönderilen bir mektupta, şahsına yönelik ağır hakaretlerin olduğunu ifade etmiştir. Yapılan bu ağır suçlamaları reddeden Edhem Ruhi, İslam olduğunu iddia eden bir kişinin, daha ne yaşandığı bile açıkça belli olmayan bir olayda, olayın sorumlusu olarak bütün bir Ermeni milletini gösterircesine hakaretler eden bu Mehmet Niyazi'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. Sadece Hıristiyan olduğu için bir milletin topyekün suçlanmasının İslam adına da kabul edilebilir bir durum olmadığını, bu durumun toplumun temeline zarar verecek bir hareket haline dönüşebileceğini açıklamaya çalışmıştır[19]. Edhem Ruhi Bey, son yıllarda özellikle gençler arasında yaygın olan, bir kişinin yaptığını bir millete mal etme anlayışının, devlet içinde ciddi yaralar açacağını ve birliği bozacağını ifade etmiştir. Bunu yapanların mutlaka tarihlerinden ders alıp, Sultan Mahmud'un adaletini, Sultan Abdülmecid'in kurallarını hatırlamalarını ve bu hatalı yoldan dönmeleri gerektiğini savunmuştur[20].

Başka bir makalesinde Türkler arasındaki fikir ayrılıklarının verdiği zararları değerlendiren Edhem Ruhi, Bulgarların, İstanbulist, Jankovist, Narodnak veya

[18] "Acıklı Bir Mektup", **Balkan**, No:461, 23 Mayıs 1324, s.2-3.
[19] Edhem Ruhi, "İslam Olmak İnsan Olmaktır", **Balkan**, No:332, 20 Kânunuevvel 1323, s.1-2.
[20] Edhem Ruhi, "İslam Olmak İnsan Olmaktır 2", **Balkan**, No:333, 21 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Demokrat hangi partiye mensup olursa olsun, söz konusu milli meseleler olduğunda bir araya gelebildiklerini, bunun da ülkenin kısa sürede refaha kavuşmasını sağladığını ifade etmiştir. Bu partilerden hangisi iktidara gelirse gelsin, bir öncekinin yaptıklarının üzerine birşeyler koymaya çalıştığını belirten Edhem Ruhi, bu partilerin Müslüman vekillerinin ise birbirlerine kin tuttuklarını ve diş biledıklerini anlatmıştır. İktidara gelen partinin Müslüman temsilcisi, bir önceki partinin Müslüman temsilcisinin yaptıklarını yıkmaya uğraşmaktadır. Edhem Ruhi'ye göre, bu durum halkın sorunlarının unutulmasına ve birlik beraberlik duygusunun kaybolmasına yol açmaktadır[21].

Balkan gazetesi sayfalarında, İslam dininin insanın sadece kendi ahiretini kurtarmasını değil, tüm Müslümanlar için çalışmayı öğütlediğini işlemiştir. Özellikle Filibe'deki Müslüman mezarlığının düzenlenmesi ile ilgili çağrıların gazetenin bazı sayılarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Genel olarak Bulgaristan'daki Türk mezarlıkları Bulgarlar tarafından talan ediliyor, hatta bazen tarım arazisine bile dönüştürülüyordu. Provadi'deki Aşağıçayır mezarlığı mahalleye, Ohranca mezarlığı bahçeye çevrilmiş, Eski Zağra'daki Türk mezarlığı üzerine ise belediye binası inşa edilmişti[22]. *Balkan*, Filibe'deki Hıristiyan ve Yahudi milletlerin kendi dini vazifelerini elbirliğiyle yerine getirdiklerini vurgulamış, Müslümanların da bu işi kendilerine bir görev bilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Örnek olarak, yaklaşan kurban bayramı sebebiyle, vatandaşların kestikleri hayvanların derilerini İslam cemaatinin oluşturacağı bir komisyona teslim etmelerinin önemi anlatılmıştır[23]. Bir süre sonra gazetede yer alan bir haberden, mezarlığın düzenlenmesi işinin başladığı görülmektedir. Bu iş için Musevi cemaatinden Mösyö Jak'ın dahi destekte bulunduğunu belirten gazete, tüm Müslümanların yardımlarına devam etmesini, hatta bu işbirliğinin sadece Filibe Müslümanlarıyla sınırlı kalmamasını, bütün Bulgaristan Müslümanlarının böyle faaliyetlere destek olmasını istemiştir. Müslüman Türklerin

[21] Edhem Ruhi, "Her Gün Yeni Bir Şey! 2", **Balkan**, No:412, 27 Mart 1324, s.1-2.
[22] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", **Balkanlar ve Göç**, Ed. Ali Fuat Örenç, Bursa, Bursa Kültür A.Ş. Yay., 2013, s.519.
[23] "Filibe Ahali-i İslamiyesinin Nazar-ı Dikkat ve Hamiyetine", **Balkan**, No:334, 22 Kânunuevvel 1323, s.2-3.

kendi içinde fikir ayrılıkları olmasının gayet doğal olduğu ama toplumun tümünü ilgilendiren bu tür olaylarda el birliği yapmanın zorunluluğu belirtilmiştir[24].

Bir başka makalede, Müslümanlar arasındaki yardımlaşmanın önemi kaleme alınmıştır. Çevrede birçok fakir Müslüman olduğu, bu durumun yürekleri sızlattığını ifade eden gazete, Ermeni, Bulgar ve Yahudilerin yaptığı gibi, Müslümanların da kendi aralarında topladıkları yardımlarla bu kişilerin sefaletine son vermeleri gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Kapalı bir kutu içinde her Cuma günü toplanacak yardımların, ihtiyacı olan ailelere un, kömür, odun olarak teslim edilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir[25].

Edhem Ruhi Bey, Bulgaristan hükümetince yayınlanan yeni matbuat nizamnamesinin ardından, yeni idari düzenlemeleri yapmak ve izinleri almak için gazeteyi üç dört gün belki de bir hafta çıkaramayacağını belirtmiştir[26]. Söylenen süreden çok daha fazla bir süre sonra gazete tekrar faaliyete geçmiştir. Gazetesinin Bulgaristan Müslümanları için bir ihtiyaç olduğunu belirten Edhem Ruhi, bu süre zarfında bunun doğruluğunun kanıtlandığını iddia etmiştir. Gazetenin çıkmadığı süre zarfından halktan onlarca mektup ve telgraf geldiğinden memnuniyetle bahseden Edhem Ruhi, halktaki bu haber alma isteğinin kendisini mutlu ettiğini ve gelecek adına ümitlendirdiğini ifade etmiştir[27].

Halktaki bilgi alma isteğini başka bir makalesinde daha değerlendiren Edhem Ruhi, *Balkan*'ın, kendisinden daha önce yayınlanan *Muvazene* ve *Tuna* gazeteleriyle birlikte oluşturduğu bu isteği, gelecek adına bir sevinç ve umut kaynağı olarak açıklamıştır. Bölgedeki altı yüz bin Müslümanın daha fazla gazete okudukça maneviyatının da yükseleceğini aktarmıştır[28].

Edhem Ruhi ve *Balkan* gazetesi, Bulgar topraklarında yaşayan Müslüman Türklerin çektiği sıkıntıları, yaşadıkları sorunları ve zaman zaman cehalet içinde verdikleri tepkileri sütunlarına tarafsızca taşımaya çalışmıştır. Edhem Ruhi'nin en

[24] "Filibe Müslüman Mezarlığının İhyası", **Balkan**, No:373, 10 Şubat 1323, s.2.
[25] "Filibe Ahalisinin Nazar-ı Dikkat ve Hamiyetine", **Balkan**, No:337, 26 Kânunuevvel 1323, s.3-4.
[26] "İhtar", **Balkan**, No:181, 31 Mart 1323, s.1.
[27] Edhem Ruhi, "İstikbalimiz Ümittir", **Balkan**, No:182, 12 Mayıs 1323, s.1-2.
[28] Edhem Ruhi, "İkinci Senemiz", **Balkan**, No:216, 4 Temmuz 1323, s.1.

çok üzerinde durduğu mesele, eğitimsizliktir. Sosyal ve siyasal hayatta diğer milletlerle yarışmanın baş koşulu olarak eğitimin gelişmesini gören Edhem Ruhi, bu gelişmenin olmaması halinde çekilen dertlerin de sonlanmayacağını, hatta artarak devam edeceğini yazdığı birçok makalede belirtme ihtiyacı duymuştur.

3.1.2. Bulgaristan'daki Türklerin Eğitim Meselesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuçları Bulgaristan'daki Türklerin eğitimini de oldukça etkiledi. 1500 civarında Türk okulu yıkıldı, Türk öğretmenlerin çoğu Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kaldı. Vakıf mallarının da Bulgarlar tarafından talan edilmesi, okulların gelir kaynaklarını da kısıtladı. 1885 yılından sonra Türklerin eğitim faaliyetleri yavaş yavaş düzelmeye başladı. 1894-1895 eğitim yılında sistemde, Türklere ait 1.300 okul, 1.516 öğretmen, 72.582 öğrenci bulunurken, bu sayı artan Türk göçlerinin de etkisiyle, 1907-1908 döneminde 1.234 okul, 1.566 öğretmen, 63.516 öğrenciye düştü. Görev yapan öğretmenlerin eğitimleri de çok yüksek değildi. Yarıdan çoğu ilkokul mezunu olan bu öğretmenlerin sadece 132 tanesi rüştiyeyi bitirmişti ve daha yüksek bir okuldan mezun olan öğretmen yoktu[29].

1891 tarihinde uygulamaya konan Bulgar Milli Eğitim Yasası'nın 192. maddesine göre Bulgar Devleti, azınlık statüsündeki Türk okullarına da yardım etmek zorundaydı. Fakat Bulgar okullarına nazaran çok daha az yardım gören Türk okullarının durumları hiç iyi değildi. Bir Türk okulunun masrafının sadece % 4'ü Bulgar hükümetince karşılanıyorken, aynı yardım Bulgar okullarına % 51 oranında yapılıyordu. Bir Türk okuluna yapılan yıllık yardım ortalama 208 Leva'yken, Bulgar okuluna yapılan 2.485 Leva'ydı[30]. Ülkedeki Türk okulları özel okul statüsündeydi. Müslüman Türk azınlık, okulunu kendisi yapıp masrafını da büyük ölçüde kendisi karşılamak durumundaydı. Cemaat arasından seçilen bir yönetim kurulu, okulu inşa etme, içini eğitim araç-gereçleriyle donatma, eğitimci bulma ve bu eğitimcilerin maaşlarını ödeme işini üstlenmişti. Bulgar Prensliği döneminde Türk topraklarından eğitimci getirilebiliyorken, bir süre sonra bu durum Bulgar hükümetince

[29] Şimşir, **a.g.e.**, s.32, 49.
[30] Şimşir, **a.g.e.**, s.48-49.

kısıtlanmaya başladı. Okul yönetimleri, gazete ilanlarıyla öğretmen aramaya bile başladı[31].

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi Bey, Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin eğitim sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Başyazılarda ve iç sayfa haberlerinde sıklıkla yer verilen eğitim meselesinde, sorunlar, bu sorunların çözümüne yönelik öneriler ve eğitimin teşvik edilmesi ve geliştirilmesiyle ilgili yapılanlar yer almıştır. Eğitimle ilgili halkı bilgilendirme ve uyandırmayı kendisine bir görev edinmiş olan Edhem Ruhi, kimi zaman eleştirilerini sert bir dille söylemekten kaçınmamıştır[32].

Edhem Ruhi, en çok halkın eğitimsizliğinden dert yanmaktadır. Eğitimsizliğin bütün sorunların başlangıç noktası olduğunu defalarca dile getiren Edhem Ruhi, Bulgaristan'dan göç etme düşüncesinin de bu yüzden insanların kafasını sürekli kurcaladığından bahsetmektedir. Bulgarların aldığı gibi bir eğitim alıp, yetişmiş insanlar olarak bu topraklarda yaşamayı aklına koyamayan Müslüman Türkleri kıyasıya eleştirmiştir[33].

Halkın eğitime karşı duyarsız kalışını satırlarına taşıyan Edhem Ruhi, herhangi bir kazaya veya köye gidildiğinde, özenle süslenmiş kahvehaneler ve meyhaneler görülebildiğini, fakat okulların yıkık dökük, sıvasız, boyasız ve biçimsiz olduğunu ifade etmiştir. Çocuklarının geleceğini düşünmeyen ailelerin, bu tavırlarını devam ettirdikleri sürece hizmetçi sınıfından kurtulamayacaklarını anlatan Edhem Ruhi, gencecik Müslüman Türk evlatlarının okuyup avukat, mühendis ve hoca olmak yerine ibtidaiyi veya belki de bir iki sene de rüştiyeyi okuduktan sonra çiftçiliğe döndüğünü vurgulamıştır. Bazı köylerde bulunan kütüphanelerin bomboş olduğunu, kimsenin bir kitap bile almaya niyetlenmediğini anlatan Edhem Ruhi Bey, bu kütüphaneler için kitap toplamak arzusunda olan öğretmenlerin de hiçbir destek görmediğini belirtmiştir[34]. Türklerin çoğunlukla çiftçilikle geçindiğini ifade eden Edhem Ruhi, hangi köyde olursa olsun, herhangi bir çiftçi evinde de kitap bulmanın imkansız olduğunu anlatmıştır. Hatta evlerde kitap bulunmasının da garip karşılandığını aktarmıştır. Çiftçilerin kitap için ayırdıkları paranın sadece 5-10 santimlik bir takvimden ibaret olduğunu belirten Edhem Ruhi Bey, kitaba ve

[31] Şimşir, **a.g.e.**, s.98.
[32] "Laf Lafı Açıyor", **Balkan**, No:13, 31 Temmuz 1322, s.1.
[33] Edhem Ruhi, "Gaflet ve Cehalet Beliyyeleri", **Balkan**, No:193, 26 Mayıs 1323, s.1-2.
[34] "Cehalete Karşı", **Balkan**, No:194, 27 Mayıs 1323, s.1-2.

gazeteye para verenlerin de arkasından bol bol dedikodu yapıldığından bahsetmiş, gençlerin de bu vurdumduymazlıktan örnek almalarıyla geleceklerinin karardığını söylemiştir[35].

Çiftçilerle ilgili gazetesinde neşrettikleri yüzünden, bazı cahil insanların kendisini yolda görüp tehdit ettiklerini ifade eden Edhem Ruhi, evine giderken Çırpılı Hoca namında bir kişinin sözlü tacizine uğradığını, çiftçilerin eğitim durumlarıyla ilgili yazdıklarını tamamen yanlış anlayan bu kişinin de toplumun cahilliğinin bir göstergesi olduğunu sayfalarına aktarmıştır[36].

Yazdıklarından dolayı işittiği hakaretin, fitne ve fesatın vicdanında derin yaralar açtığını fakat yine de doğru bildiği yoldan dönmeyeceğini belirten Edhem Ruhi, eğitim sorunlarıyla yılmadan ilgilenmeye devam edeceğini şu sözlerle ifade etmiştir: "*İnsana sadakat yakışır görse de ikrah, yardımcısıdır doğruların Hazreti Allah*"[37]

Başka bir makalesinde, Bulgaristan Müslümanlarının okulları ve öğretmenleri hakkında bir yazı kaleme alan Edhem Ruhi, içinde bulunulan zor durumu aktarmaya çalışmıştır. Bulgaristan'ın en büyük şehirlerini gezdiğini ve birçok Türk okulunu ziyaret ettiğini söyleyen Edhem Ruhi Bey, bu okulların ve öğretmenlerinin çoğunda ciddiyetsizlik gördüğünü anlatmıştır. Filibe rüştiyesinin durumunu örnek veren Edhem Ruhi, tahtaya bir öğrenci kaldırılsa üç satırlık bir Türkçe'yi bile doğru yazamayacağını iddia etmiştir. Tamamen ezbere dayalı bir eğitim alan öğrencilerin, ezberledikleri şeylerin anlamlarını dahi bilmediklerini söyleyen Edhem Ruhi Bey, bir yönteme ve programa sahip olmayan bu eğitim anlayışının mutlaka düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak düzgün bir eğitim programı sayesinde, tüm dünyaya Türklerin daha bitmediğinin gösterilecebileceğini vurgulamıştır[38]. Okulların ve öğretmenlerin içinde bulunduğu bu olumsuz durumun sebebini, yöntem ve programsızlığın yanında, yeterli maddi kaynak olmamasına da bağlayan Edhem Ruhi, okul yönetimleri tarafından Bulgar hükümetinden daha çok yardım istenmesini

[35] "Cehalete Karşı 2", **Balkan**, No:195, 28 Mayıs 1323, s.1-2.
[36] Edhem Ruhi, "Gaflet ve Cehalet Beliyyeleri 2", **Balkan**, No:196, s.1-2.
[37] Edhem Ruhi, "Acı Bir İtiraf", **Balkan**, No:213, 28 Haziran 1323, s.1-2.
[38] Edhem Ruhi, "Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz", **Balkan**, No:220, 8 Temmuz 1323, s.1-2.

önermiştir. Ayrıca vakıfların da eğitim işine el atmalarının, okulların ve öğretmenlerin sorunlarının çözümüne katkıda bulunacağını belirtmiştir[39].

Bulgarların kısa zamanda eğitim alanında gösterdiği ilerleme Edhem Ruhi'nin yazılarına da konu olmuştur. Daha yakın bir gelecekte özerkliğini kazanan Bulgaristan'ın, sahip olduğu şirketler aracılığıyla eğitime destek verdiğini ifade eden Edhem Ruhi Bey, Bulgar gençlerinin, bu şirketlerin verdiği destek sayesinde sergilediği bir tiyatro oyununu makalesinde konu etmiştir. Gençlerin aldıkları eğitim sayesinde kazandıkları kabiliyetlerin, Osmanlı ülkesinde gerçekleşmesinin bir hayal olduğunu vurgulayan Edhem Ruhi, Türk gençliğinin hürriyet istemesinden dolayı yaşadığı baskının ilerlemeye engel olduğunu anlatmaya çalışmıştır[40].

Çalışmanın bir önceki bölümünde, Sobranya'daki Müslüman vekillerin, Bulgar hükümetinden, İslam okulları için talep ettiklerine yönelik gelen Mirsad imzalı bir eleştiri mektubundan söz etmiştik. Bu mektupta, Bulgaristan'daki Türk okulları için seçilecek Müslüman müfettişlerin Bulgar hükümetince değil, İslam cemaati tarafından seçilmesinin gerekliliğinden söz edilmektedir. Edhem Ruhi, bu mektuba bizzat kaleme aldığı makaleleriyle cevap vermiştir. Müfettişlerin Bulgar hükümetince seçilmesinin normal olduğunu, şu anki durumda seçilen müfettişlerin Müslüman olmadıklarını, bu yüzden de okulların sorunlarını yeterince anlayıp hükümete bildiremediklerini ifade eden Edhem Ruhi, Müslüman müfettişlerin sıkıntıları daha kolay kavrayacaklarını iddia etmiştir. İslam cemaatinin kendi içinden yaptığı seçimlerin de her zaman doğru sonuç vermediğini belirten Edhem Ruhi Bey, kendi kaderine terk edilmiş okulların sıkıntılarının açık seçik meydanda olduğunu vurgulamıştır[41]. Filibe'deki maarif encümenini sert bir dille eleştiren Edhem Ruhi, okulların idaresinin tamamen Türklere bırakıldığında da bir ilerleme kıpırtısı görülmediği konusunda Filibe'deki Türk okullarını örnek göstermiştir. Filibe rüştiyesindeki Edebiyat öğretmeninin edebiyattan hiç anlamadığını, Fransızca öğretmeni olan Rum'un ise bir kelime Türkçe bilmediğini iddia eden yazar, bu öğretmenleri bulan encümenin Türklere ne fayda sağlayacağının düşünülmesini istemiştir. Encümenin öğretmen seçiminde milleti düşünmek yerine partizanlığı ön

[39] "Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz 2", **Balkan**, No:223, 12 Temmuz 1323, s.1.
[40] Edhem Ruhi, "Her Gün Yeni Bir Şey!", **Balkan**, No:411, 26 Mart 1324, s.1-2.
[41] Edhem Ruhi, "Mirsad İmzasına Cevabımız", **Balkan**, No:302, 14 Teşrinisani 1323, s.1-2.

planda tutmasını eleştiren Edhem Ruhi, Mirsad imzalı mektuba cevaben yazdığı makalesinin sonunda, bu konudaki düşüncesini şu sözlerle net bir şekilde ifade etmiştir: "*Hükümetin doğrudan doğruya iki İslam müfettiş tayiniyle encümenlerimizin suistimalatına murakabatı mekteplerimiz idaresinin istiklalini asla ihlal etmez bilhassa faydalı olur.*"[42]

Balkan gazetesi sayfalarında, Bulgaristan'daki Türklerin eğitim sorunlarının çözümü için mücadele eden insanlara ve cemiyetlere de yer vermiştir. Bu cemiyetlerden en önemlisi Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'dir. Modern eğitimden yana olan bu cemiyet, 1906 senesinde Tahir Lütfü Bey'in öncülüğünde faaliyet göstermeye başladı. Okulların ve öğretmenlerin sorunlarıyla yakından ilgilenmek amacıyla kurulan cemiyet, ilk kongresini 1906'da Şumnu'da düzenledikten sonra, 1907'de Rusçuk ve 1908'de Varna'da birer kongre topladı. Türk Öğretmenler Birliği adıyla 1933 yılına kadar çalışmalarına devam eden cemiyet, 23. kongresini aynı yıl Rusçuk'ta düzenledikten sonra, Bulgaristan yönetimince lağvedildi[43].

Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'nin duyurularına sayfalarında sıkça yer veren *Balkan* gazetesi, cemiyet faaliyetlerini destekleyici ve özendirici yayınlarda bulunmuştur. Cemiyet, *Balkan*'ın sayfalarını kullanarak yaptığı çağrılarda, Müslüman okullarının yöneticileri olarak seçilen kişilere, eğitim sorunlarının çözülmesi adına fikirler sunmuştur. Bir milletin kaderinin bu okul yöneticilerinin ellerine verildiği, İslam okullarının gelişmesinin onların gayretleriyle olacağı belirtilmiştir. Bulgarların kendi okulları için hükümetten bolca destek aldıkları, Yahudilerin, Rumların ve Arnavutların kendi cemiyetlerinde okulları için rahat rahat yardım toplayabildikleri vurgulanmış, Türklerin ise her türlü imkandan uzak, vurdumduymaz bir tavır içerisinde okullarıyla ilgilenmedikleri ifade edilmiştir[44]. *Balkan*'da, ortak bir eğitim programı olmayan Müslüman okullarının, birbirlerinden habersiz olmalarının da büyük bir sorun olduğunu açıklayan cemiyet, İslam çocuklarının birlik içinde hareket edilerek, geleceğin memurları ve zabitleri olacak şekilde yetiştirilmeleri gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Geleceğin artık sadece silahla değil, ilim ve fenle kurulacağını belirten cemiyet, artık Müslüman

[42] Edhem Ruhi, "Mirsad İmzasına Cevabımız 2", **Balkan**, No:303, 15 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[43] Şimşir, **a.g.e.**, s.103, 108-111.
[44] "Beyanname", **Balkan**, No:201, 9 Haziran 1323, s.1-2.

çocuklarının da toplumda en ağır, en pis işleri yapmaktan kurtarılmaları gerektiğini, parlak bir geçmişe sahip bu milletin geleceğinin de parlak olması gerektiğini savunmuştur[45]. Bütün bu sorunları aşmada en büyük görevin Türk okullarında görev yapan öğretmenlere düştüğü ifade edilmiş, geçen sene maddi imkansızlıklardan dolayı Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'nin Şumnu'daki kongresine katılamayan öğretmenlerin, ne yapıp edip bu yıl Rusçuk'ta düzenlenecek kongreye katılmalarının sağlanması istenmiştir[46].

Edhem Ruhi Bey, Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'nin çalışmalarını takdir eden yazılar kaleme almış ve cemiyetin Müslüman okullarının ilerlemesine büyük katkılar yapacağını ifade etmiştir. Bu çabaların tüm Müslüman Türk halkının desteğiyle daha fazla başarıya ulaşabileceğini vurgulamıştır[47]. Filibe'de yapılan okul encümeni seçimlerine de bir sayısında yer veren *Balkan* gazetesi, seçim sonucunda kazanan adayların iyi niyetli çalışmaları halinde başarılı olacaklarını belirten yorumlarda bulunmuştur[48].

Balkan gazetesinde ve Edhem Ruhi Bey'in makalelerinde sadece eleştiri ve çözüm önerileri bulunmamakta, aynı zamanda yapılan olumlu faaliyetler de övgüyle yer almaktadır. Filibe mekteplerine, vatandaş tarafından yapılan yardımlar çeşitli haberlere konu olmuştur. Mektebe bağışlanan 16 adet kurban derisinin, tanesi 16 lef[49] 66 santimden Mahmud Ağazade Mehmed Efendi'ye satılması gazetede yer alan haberlerden biridir. Ayrıca nakit para yardımı yapan, toplumun değişik kesimlerinden vatandaşların da isimleri açıklanmıştır[50]. Bu haberin de etkisiyle olsa gerek ertesi günkü sayıda, aynı mektepler için kurban derisi bağışlayan farklı vatandaşların da isimleri yazılmıştır. Edhem Ruhi'nin kendisi dahil 45 vatandaş

[45] "Beyanname 2", **Balkan**, No:202, 10 Haziran 1323, s.1-2.
[46] "Beyanname 3", **Balkan**, No:203, 13 Haziran 1323, s.1-2.
[47] "Muallimin-i İslamiye Cemiyeti", **Balkan**, No:474, 7 Haziran 1324, s.3.
[48] "Filibe Encümen İntihabı", **Balkan**, No:448, 8 Mayıs 1324, s.2-3.
[49] Bulgar para birimi Leva'nın Türkçe yazılışı ve söylenişi.
[50] "Filibe Mekteplerine İane", **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.3-4. Nakit para verenlerin isimleri de şu şekilde nakledilmiştir: "*Komiserlik İkinci Katibi Gurtlu Hilmi Bey: 10 lef, İsmetlü bir hanımefendi: 10 lef, Mahmud Ağazade Mehmed Efendi: 7 lef 50 santim, Barudizade Ali Efendi: 5 lef, Abdurrahim Efendizade Yemişçi Mehmed Efendi: 5 lef, Pirinççi Hüseyin Efendi: 5 lef, Burgucu Hafız İsmail Efendi: 5 lef, Nalıncı Hafız Salih Efendi: 5 lef, İbrahim Hazmi Bey: 5 lef, Debbağ Hacı İbrahim Ağa: 5 lef, Hacı İbrahimzade Haşim Efendi: 5 lef, Müftü Şükrü Efendi: 4 lef, Çarıkçı Nuri Efendi: 4 lef, Kabancı Ahmed Ağa: 3 lef, Mekrimetlü İmam Hafız İbrahim Efendi: 3 lef, Nalıncı Hacı Abdullah Efendi: 2 lef, Cami-i Kebir Devr-i Hanı Hüseyin Efendi: 2 lef, Kabakçı Süleyman Ağa: 2 lef, Küçükyaka'da bir zat: 2 lef*".

daha birer tane deri bağışlarken, Ahmed Faik Efendi, Sadık Beyzade Şevket Bey ve Mekteb-i Rüşdi müdürü Hafız Hasan Efendi ikişer deri, Hacı Hafız Ahmed Efendi ise üç deri bağışında bulunmuştur[51].

Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'nin, Müslüman okullarındaki öğrencilere yardım toplamak amacıyla defterler hazırlamış ve *Balkan* gazetesi idarehanesine de göndermiştir. Gazete, bu defterlerin haberini yapmış, defterlerden almak suretiyle mekteplere yardım yapmak isteyen Müslümanların, Rusçuk Rüştiyesi'ne başvurmaları gerektiğini halka duyurmuştur. Böyle çalışmalardan duyulan memnuniyet de gazete sütunlarında ifade edilmiştir[52].

Bir başka nüshada, Tatarpazarcık'ta bulunan öğretmenlerin, okulları ve öğrencileri için yaptığı yararlı faaliyetler hakkında takdir duyguları belirtilerek, eğitimin önemini anlayan bu gençlerin sayısının artması temenni edilmiştir[53].

Balbikar'da bulunan Müslüman okulları için yapılan bir piyangonun sonuçlandığı haber de 450. sayıda yer bulmuştur. Haberde, piyangoyu kazanan numaralar belirtilmiştir. Piyangoda dağıtılacak hediyeler şunlardır: Boyun bağı iğnesi, yarım düzine çorap, elbise askısı, altın yüzük, gümüş tabaka, gümüş bilezik, yarım düzine mendil, kaime cüzdanı, lavanta, meşin çanta, para çantası, dürbün, altın saat, kol düğmesi, şamdan, kehribar ağızlık, çakı, kibritlik, barometre ve takımlı saat, zakon, broş, yazı takımı, bağ makası, tabla, kamus-ı ilam, kalem, altın künye, şal ve gümüş saat kösteği[54].

Bir başka haberde, Filibe'deki Küçükyaka, Hacı Hasan, Masala, İnas ve Zükur mekteplerinde yapılacak sınavların tarihleri ilan edilmiştir. *Balkan* habere yaptığı yorumda, eğitimin önemine ve dünyayı anlamaktaki etkisine inanan tüm halkın bu imtihanlarda çocuklarına destek olmak üzere okullarda bulunmalarını istemiş, bunun önemine vurgu yapmıştır[55].

Edhem Ruhi Bey ve sahibi olduğu *Balkan* gazetesi, Müslüman Türklerin eğitimi konusuna çok önem vermiştir. İnsanların ve devletlerin başına gelen bütün

[51] "Filibe Mekteplerine İane", **Balkan**, No:128, 20 Kânunusani 1322, s.2-3.
[52] "Mektub-ı Mahsus", **Balkan**, No:252, 2 Eylül 1323, s.2-3.
[53] "Yaşasın Pazarcık Gençleri ve Muallimleri", **Balkan**, No:362, 29 Kânunusani 1323, s.3.
[54] "Balbikar Mektebi Menfaatine Keşide Olunan Piyangonun Kazanan Numaraları Şunlardır", **Balkan**, No:450, 10 Mayıs 1324, s.3.
[55] "Filibe Mekatib-i İslamiyesi İntihabları", **Balkan**, No:468, 31 Mayıs 1324, s.2.

felaketlerin eğitimsizlikten kaynaklandığını birçok makalesinde vurgulamış olan Edhem Ruhi, Bulgaristan'ın kısa sürede ilmi ve mali sahada sağladığı gelişmenin de eğtimden kaynaklandığını ifade etmiştir. Edhem Ruhi Bey, eğitime katkı yapan, okulların ve öğretmenlerin eksiklerini gidermek için çabalayan vatandaşların ve cemiyetlerin sürekli destekçisi olmuş, sorunlara duyarsız kalan ve eğitim almak için uğraşmayan halkı ise sertçe eleştirmekten kaçınmamıştır.

3.1.3. Bulgaristan'daki Türklerin Müftüler Meselesi

Bulgaristan Müslümanlarının yaşayan en eski kurumlarından biri olan müftülükler, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en değerli kurumlarından biriydi. Bulgaristan topraklarında yaşayan Türkler, imamları, müftüleri ve şeriat kurallarını uygulayan kadılarıyla bir dini organizasyona sahipti. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, Türklerin dini inançlarında serbest olacaklarını ve ibadetlerini özgürce gerçekleştirebileceklerini taahhüt ediyordu. 1879'da ilan edilen Bulgaristan Anayasası da bu taahhütü yineledi. Böylece ülkedeki müftülükler görevlerine devam etme şansı buldu. 1890 yılında Prens'in emriyle, Bulgar hükümeti tarafından çıkarılan bir kanunla kadılık sistemi kaldırıldı ve kadıların görevlerini müftülerin yerine getirmesi kararlaştırıldı. Müftüler, din işlerinin yanında hukuk işleriyle de ilgilenmeye başladı. Bir süre sonra, müftülerin memuriyet statülerinde de değişiklik yaşandı. Bulgaristan'daki müftüler, İstanbul'da bulunan Şeyhülislamlık ve Meşihat makamına bağlı birer Osmanlı memuruydular ve maaşlarını Osmanlı Devleti ödüyordu. Fakat çıkarılan kanun, müftülerin Müslümanlarca seçilmesini, seçildikten sonra Bulgar hükümetince görevlendirmelerini ve maaşlarının Bulgaristan tarafından ödenmesini öngörüyordu. Bulgar hükümeti, 1895'te çıkardığı Müslüman İdare-i Ruhaniyelerine Dair Talimatname ile Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını kazandığı süreye kadar, müftülük işlerini idare etmeye çalıştı[56].

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi Bey'in, Bulgaristan'daki Türkler hakkında önemle değindiği konulardan biri de müftüler meselesidir. Birçok makalede, haberde ve gazeteye gönderilen mektupta yer alan müftüler meselesi çerçevesinde, Müslüman

[56] Şimşir, **a.g.e.**, s.77-78.

Türklerin dini konulardaki sıkıntıları dile getirilmeye çalışılmış, çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Bulgaristan müftüleri meselesini çok önemli bulduğunu her seferinde ifade eden Edhem Ruhi, müftülük makamının suistimal ve haksızlıkların merkezi konumuna geldiğini belirtmiştir. Çeşitli Bulgar şehirlerindeki müftüler hakkında kendisine ulaşan şikayet mektuplarını toplasa, binlerce sayfalık bir kitap oluşacağını söyleyen Edhem Ruhi, birçok makamın işinin ehli olmayan kişilerin işgali altında olduğunu kaleme almıştır. Müftülerin arasında işini düzgün yapmaya çalışan, insani özellikleri kuvvetli insanların da bulunduğunu fakat sayıca çok azınlıkta kaldıklarını ifade eden Edhem Ruhi, bazı şehirlerde arabacılıktan veya ölü yıkayıcılığından müftülüğe terfi edenlerin bile olduğunu ifade etmiştir. Herhangi bir eğitimden geçmemiş, şer'i kanunlara bile tam vakıf oynayan bu kişilerin, Müslümanlığın medeni ruhunu yansıtamayacağını iddia eden Edhem Ruhi Bey, İslam cemaati için kanayan bir yara haline gelmiş bu durum karşısında Müslüman vekillerin daha gayretli çalışmalar yapmasını beklediğini yazmıştır. Bulgarların, Türklerin sorunlarını zaten düşünmeyeceklerinin aşikar olduğunu anlatan Edhem Ruhi, el birliğiyle müftülüklerdeki bu rezaletlere son verilmesi gerektiğini belirtmiştir[57].

Müftülüklerle ilgili yaşanan olumsuz olaylara haberlerinde yer veren *Balkan*, gazete idarehanesine gelen iki Kıpti'nin yaşadıklarını sayfalarında okuyucularına aktarmıştır. Bu iki fukara Kıpti, bir izin kağıdı almak için müftülüğe gittiklerini, burada Sezai isimli bir kapı ağası tarafından paralarının alındığını, izni alamadıkları gibi Sezai isimli şahsın bir de kendilerini dövdüğünü iddia eder. Müftünün bu duruma ses çıkarmaması, *Balkan* gazetesinin sert bir eleştiride bulunmasına sebep olmuştur. Kapısına gelmiş iki garibanı korumaktan aciz bir makamın, Müslümanların haklarını savunmasının güç olduğu belirtilmiştir[58].

Filibe'de yapılan müftü seçimleri ve seçimler üzerine tartışmalar da gazetede kendine sıkça yer bulmuştur. Filibe müftüsü Şükrü Efendi'nin azledilmesi sonucu başlayan yeni seçim hazırlıkları, *Balkan*'ın birkaç sayısının sayfalarında yer

[57] "Müftüler Meselesi", **Balkan**, No:153, 24 Şubat 1322, s.1-2.
[58] "Müftülük mü, Batakhane mi?", **Balkan**, No:176, 25 Mart 1323, s.2.

bulmuştur. Osmanlı hükümetinin arzusu hilafına bu makama getirilen Şükrü Efendi, İstanbul'dan müftülük onayı alamamıştı. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan gümrük antlaşmasının sıcak tartışmaları esnasında, Osmanlı Komiserliği ile Bulgaristan Din İşleri Bakanlığı arasında çatışmaya da sebep olan Şükrü Efendi azledildi[59]. Hükümet, yeniden seçimlerin yapılmasına karar verdi. Halkın yeniden seçim kararına tepkili olduğunu ifade eden *Balkan*, bir sene içinde üçüncü kez yapılacak seçimlerden ahalinin bıktığını bildirmiştir[60].

Edhem Ruhi de, müftü seçimlerine başmakalelerinde değinmiştir. Filibe müftülüğünün çok önemli bir makam olduğunu belirten Edhem Ruhi Bey, müftünün seçim emrinin Sofya'dan gelmesine rağmen, İstanbul'daki Meşihat makamının da seçim sonuçlarını onaylaması gerektiği açıklamıştır. Şükrü Efendi'nin haksız bir seçimle görev başına geldiğini, İstanbul tarafından da bu seçimin onaylanmadığını ifade eden Edhem Ruhi, bir önceki müftü Süleyman Faik Efendi'ye yapılan haksızlıktan bahsetmiştir. Süleyman Faik Efendi'nin türlü hilelerle azlinin sağlanmasını halkın birçoğunun kabul etmediği, İstanbul'dan da tepki geldiği ve meselenin iki ülke arasında büyük bir soruna dönüştüğünü kaleme alan Edhem Ruhi, Sofya Komiseri Sadık el-Müeyyed Paşa'nın çabalarıyla, haksızlıkla seçilen Şükrü Efendi'nin de Bulgar hükümetince görevden alınmasıyla suların durulduğunu anlatmıştır[61].

Yerel idarenin aldığı sert önlemlerle, seçimler sırasında Müslüman halk arasına nifak tohumları saçan kişiler engellenmiş ve seçimler huzur içerisinde yapılmıştır. Böyle bir huzur ortamının sağlanmasını ve Müslümanların birbirine düşmeden seçimi gerçekleştirebilmelerini başarı olarak gören *Balkan* gazetesi, Osmanlı hükümetinin ve yerel idarecilerin uyumunu da takdir etmiştir. Süleyman Faik Efendi tekrar Filibe müftüsü seçilmiştir[62].

Gazetenin 207. sayısının başyazısında, müftü seçimi tüm detaylarıyla anlatılmıştır. Müftülük dairesinde toplanan seçmenler, yaptıkları görüşme sonucunda

[59] "Filibe Müftülüğü", **Balkan**, No:195, 28 Mayıs 1323, s.4.
[60] "Filibe Müftülüğü", **Balkan**, No:196, 2 Haziran 1323, s.4.
[61] Edhem Ruhi, "Filibe Müftülüğü Meselesi", **Balkan**, No:198, 6 Haziran 1323, s.1-2.
[62] "Filibe'de Müftü Meselesi", **Balkan**, No:203, 13 Haziran 1323, s.3.

oybirliğiyle Süleyman Faik Efendi'nin müftü seçilmesini kararlaştırmıştır. Böyle bir seçimden memnunluk duyduğunu ifade eden Edhem Ruhi, kavgasız, kalp kırmadan gerçekleştirilen bu seçimin İslam hukukuna uygun bir şekilde sonuçlanmasının Müslümanlar açısından çok değerli olduğunu kaleme almıştır. Müftülük makamının haysiyetinin de kurtarıldığını yazan Edhem Ruhi, Osmanlı hükümeti ve Bulgaristan Emareti idaresi arasına giren soğukluğun da bu şekilde ortadan kaldırılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Süleyman Faik Efendi'nin de bundan sonraki süreçte, dinin ve ümmetin ihtiyaçlarına yönelik üzerine aldığı vazifeyi layıkıyla yerine getireceğinden emin olduğunu söyleyen Edhem Ruhi Bey, hem hükümet kanunlarının hem de şer'i kuralların hassasiyetle uygulanması gerektiğini belirtmiştir[63].

Edhem Ruhi, Bulgaristan'daki din adamların sorumsuzca davranışlarını her zaman takip etmiş ve bu durumları yetkili makamlara yazılarıyla duyurmaya çalışmıştır. 243. sayıdaki makalesinde, Büyük Caminin eski imamı Muhammed Efendi ile Karşıyaka Camii imamı Lütfullah Efendi'yi konu etmiştir. Gimnazya öğrencisi bir Bulgar kızına tecavüz ettiği için tutuklanan ve mahkemeye çıkarılan Lütfullah Efendi'nin bu yaptığının ilk olmadığını ifade eden Edhem Ruhi, aynı kişinin geçen kış Belgrad'dan ailesine gönderdiği mektupları ve evrakları da çaldığını iddia etmiştir. Lütfullah Efendi'nin, kendisini Filibe'den kovdurmaya çalıştığını belirten Edhem Ruhi, mektubu da İstanbul'a jurnalcilik amacıyla çaldığını söylemiştir. Muhammed Efendi ise, hakkında Derviş Paşa Vakfı'nın mallarını satmaktan dolayı söylentiler çıkmış bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Bu adamları iflah olmaz birer insan olarak tanımlayan Edhem Ruhi, Filibe Müslümanlarının, haklarında bu kadar şayia çıkmış imamlar arkasında nasıl namaz kıldıklarını sorgulamıştır. Edhem Ruhi Bey, Filibe müftülüğünün de duruma bir an önce müdahale etmesi gerektiğini yazmıştır[64].

Din adamlarının partizanlık faaliyetlerinde bulunmaları, bu niyetlerle birbirlerine girmeleri de Edhem Ruhi tarafından sertçe eleştirilen konulardan biri olmuştur. Hem halk arasına hem de İslam dinin gereklerini yerine getirmek amacıyla

[63] "Filibe Müftülüğü", **Balkan**, No:207, 19 Haziran 1323, s.1-2.
[64] "Allah Bizi Islah Etsin", **Balkan**, No:243, 22 Ağustos 1323, s.1-2.

Müslümanlara hizmet vermesi beklenen din adamları arasına sokulan fitne ve fesadın Türk toplumuna verdiği zararlar gazete sayfalarında çokça yer bulmuştur. Filibe halkının çok çabuk fısıltılara kulak kesildiğini, halkı birbirine düşürmeye yeltenen bozguncuların bu işleri çok kolay hallettiklerini ifade eden Edhem Ruhi, hakikati aramak yerine makam mevki sahiplerine saldırmayı tercih eden Filibe halkının yaptıklarının yine kendilerini zor duruma düşürmekten başka bir işe yaramadığını anlatmaya çalışmıştır[65].

Haksız suçlamaların yarattığı infialin, Türk toplumuna büyük zararlar verdiğini belirten Edhem Ruhi, kendisinin, çıkarlarını korumak amacıyla olayları saptıranlardan olmadığını vurgulamıştır. Yaşanan olayları tüm gerçekliğiyle anlattığını ve gerekirse üzerine de kendi yorumunu eklediğini söylene Edhem Ruhi Bey, sırf birilerine ve makamlara yaranmak amacıyla hak bildiği yoldan dönmeyeceğini ifade etmiştir[66]. Hele ki dini konularda gerçekleri anlatmanın bir zaruriyet olduğunu, bu konuların üzerinde kesinlikle birileri hatırına iş yapmayacağını üzerine basa basa açıklayan Edhem Ruhi, Müslüman mezarlıklarına duvar çekilmesi işini övdüğü kadar, din adamlarının partizanlıklarını da eleştirmesinin gazetecilik sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Yapılan işlerde övülmesi ve saygı gösterilmesi gereken, en çok çabayı gösteren kimse, ona saygı gösterdiğini söyleyen Edhem Ruhi, bu konuda doğru bildiği yoldan asla dönmeyeceğini vurgulamıştır[67].

Bir başka makalesinde, yeni Bulgaristan Komiseri Kamil Paşa'nın Filibe ziyaretini değerlendiren Edhem Ruhi, Filibe müftüsünün de Kamil Paşa'nın huzuruna kabul edildiğini anlatmıştır. Müftünün, Kamil Paşa'yla görüşmeye giderken Filibe'nin önde gelen isimleri yerine, dini mezhebi karışık bir partizanı götürmesini eleştiren Edhem Ruhi, hiçbir sıfatı olmayan ve halk arasında pek hoş gözle bakılmayan bir insanı yanında götüren müftü Süleyman Faik Efendi'ye ağır sözlerle yüklenmiş ve bu makamda bulunan bir insanın daha dikkatli davranması

[65] "Her Gün Yeni Bir Şey 3", **Balkan**, No:413, 28 Mart 1324, s.1-2.
[66] Edhem Ruhi, "Hakikat Acıdır. Fakat Akide-i Kizb ve Tekapudan Şirindir", **Balkan**, No:420, 5 Nisan 1324, s.1-2.
[67] Edhem Ruhi, "Hakikat Acıdır. Fakat Akide-i Kizb ve Tekapudan Şirindir 2", **Balkan**, No:421, 6 Nisan 1324, s.1-2.

gerektiğini, bir millet gazetecisi olarak bu uyarıları yapmakta zorunlu olduğunu ifade etmiştir[68].

Bulgarların, özerkliklerini kazandıkları günden beri her alanda ilerleyiş göstermelerini, eğitime ve birlik olmaya verdikleri bağlayan Edhem Ruhi Bey, Müslümanların eğitim konusunda yaşadığı zorlukları hatırlatmış, en azından müftülüklerin Müslüman Türk halkını bir arada tutacak faaliyetlere girişmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Edhem Ruhi'ye göre, halkı birleştirmesi beklenen din adamlarının da kendi aralarında ayrılıklara düşmesi, Müslüman camianın geleceğine zararlar vermektedir[69]. Halbuki müftülük, İslam'ın kurallarının uygulanmasını sağlayacak makamdır. Müslümanlar için kıymeti üst düzeyde olan bu makamların, kendisine din alimi diyenlerce parti mekanları şeklinde kullanılmasını şiddetle eleştiren Edhem Ruhi, siyasi işlere girmeyen veya partizanlık yapmayan din görevlilerinin de kısa bir sürede makamlarından azledildiğini belirtmiştir. Devlet yöneticilerinin bu durum karşısında takındıkları tavrın, sorunun çözümünde belirleyici olacağını vurgulayan Edhem Ruhi, çözümün eski Sofya komiseri Necib Melhame'nin din adamlarını siyasete, jurnalciliğe ve rüşvete bulaştıran uygulamalarıyla değil, Sadık el Müeyyed Paşa gibi komiserlerle sağlanabileceğini anlatmıştır. Bulgaristan Din İşleri Bakanı Gospodin İstançof'un da, "*Canım biz kim oluyoruz ki Müslümanların müftülerini aklımıza geldiği vechile, keyfimize göre nasıl oluyor da azil ve nesbediyoruz? Biz onların emr-i intihabda halk arasında yekdiğerine karşı bir haksızlığı mucib olmamak hususunu temine muvazzafız. Bunun haricinde onların rüesa-yı ruhaniyelerini kendi keyfimize elbette azil ve nesbedemeyiz.* " dediğini aktaran Edhem Ruhi, Sadık el Müeyyed Paşa'nın da desteğiyle müftülerin partizanlık çıkarları doğrultusunda hareket etmekten kurtulabileceklerini kaleme almıştır[70].

Edhem Ruhi makalelerinde, Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin en önemli sorunlarının eğitim, din işleri ve birlik beraberlik çerçevesinde ortaya

[68] "Saltanat-ı Seniyye Komiserinin Filibe'yi Teşrifi", **Balkan**, No:465, 28 Mayıs 1324, s.1-2.
[69] "Bulgaristan'da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri", **Balkan**, No:350, 18 Kânunusani 1323, s.1-2.
[70] "Bulgaristan'da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri", **Balkan**, No:351, 16 Kânunusani 1323, s.1-2.

çıktığını savunmuştur. Bu sebeple yerel alanda din işlerinin en yetkili makamı olan müftülüklerin durumlarıyla ilgili pek çok yazı kaleme almış, özellikle de bu makam üzerinden siyasi çıkarlarını arttırmaya çalışanlara karşı eleştirilerde bulunmuştur. Edhem Ruhi, kişisel ve siyasal fikirlerinin etkisini bu konudaki hassasiyetinde de göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin, dini konular üzerindeki etkisizliğinin ve umursamazlığının hükümet sisteminden kaynaklandığını, meşruti bir yönetim sistemine geçilmesinin bu sorunların ortadan kalkmasına yardımcı olacağını da çeşitli defalar vurgulamıştır.

3.2. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Makedonya Meselesi

Osmanlı Devleti'nin en buhranlı günlerinde yayınlanan *Balkan* gazetesi, devletin iç ve dış sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtuluşunu, yönetim sisteminin değişmesinde bulan bir grup okumuş yazmış insanın başlattığı Jön Türk hareketinin ve onun devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genç yaşlarından itibaren bir üyesi olan Edhem Ruhi Bey de, gazetesinde siyasi fikirlerini ifade etme fırsatı bulmuştur. Özellikle Makedonya meselesi ve Osmanlı Devleti'ndeki meşrutiyet hareketleriyle ilgili haberler gazete sayfalarında yer bulmuş, Edhem Ruhi de başyazılarında birçok kez bu konulara temas etmiştir. II. Abdülhamid döneminde hakkında pek çok dava açılan, birkaç kere sürgün cezasına çarptırılan, tutuklamalar ve hapis cezaları yaşayan Edhem Ruhi'nin, ateşli bir şekilde meşrutiyet taraftarı olduğuna, çalışmanın hayatıyla ilgili bölümünde yer verilmişti. Bu bölümde de Edhem Ruhi'nin cansiperane savunduğu meşrutiyet yönetimiyle ilgili fikirleri, Padişaha ve Osmanlı Devleti yöneticilerine karşı eleştirileri ve Makedonya meselesini tüm boyutlarıyla gözler önüne sermeye çalışan makaleleri ele alınacaktır.

3.2.1. Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi Bey'in, Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunu yorumlamasına geçmeden önce, Edhem Ruhi'nin de içinde yer aldığı Jön Türk hareketinin incelenmesi gerekmektedir. Kaba bir tanımlamayla, Sultan II.

Abdülhamid'in saltanatı sırasında, yönetime muhalif olarak ortaya çıkmış kişilerden oluşan gruba Jön Türk adı verilmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti yerine de isimlendirilen Jön Türkler, istibdat devrinin baskılarından dolayı yurt dışına kaçan veya sürgüne gönderilen, çoğu okumuş yazmış insanlardan oluşan, Avrupa'yı kendine merkez edinen ve Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanı ile Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılması amacını taşıyan bir teşkilat olarak gelişmiştir. Jön Türkler başlangıçta, özellikle basın yayın yoluyla etkinlik göstermeye çalışmışlar, 1894'ten sonra devlet bürokratları, yüksek rütbeli askerler ve din alimlerinin de katılımıyla daha geniş bir kitleye ulaşmayı başarmışlardır. İlerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de temelini oluşturan Jön Türkler, kendilerine koydukları tek hedef olan Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesi yolunda çabalamışlardır[71].

Edhem Ruhi Bey, Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması ile ilgili fikirlerini pek çok kez makalelerine konu etmiştir. Edhem Ruhi'nin yaşamının anlatıldığı bölümde, onun Jön Türk hareketine katılışı, sürgüne gönderilişi, İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesindeki faaliyetleri ile ilgili bir çok bilgiye yer yerilmişti. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı günlerden kurtuluşunu meşrutiyet idaresine geçmesine bağlayan Edhem Ruhi, devletin dış ilişkilerdeki pasifliğini, vatandaşının haklarını ve çıkarlarını koruyamamasını da bu bağlamda eleştirmiştir.

Bunun yanı sıra gazete sayfalarında, Osmanlı Devleti'ndeki veraset meselesi de konu edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in, büyük oğlu Şehzade Burhanettin Efendi'nin veliaht olması için yabancı devletlere dahi başvurduğunu iddia eden *Balkan* gazetesi, ülke içinde ise eski sadrazamların desteğinin arandığını bildirmiştir. *Balkan*, bu meselenin millet meselesi olduğunu ifade ederek, saltanatın geleceğinin birkaç sadrazamın eline bırakılamayacağı yorumunu yapmıştır[72]. Bir süre sonra saray erkanı bu sefer de Şehzade Selim Efendi'nin veliaht olması için çeşitli hamlelerde bulunmuştur[73]. Gazetenin 258. sayısındaki başyazısında, veraset meselesini masaya

[71] Hanioğlu, a.g.m., s.584-587.
[72] "Veraset-i Saltanat Meselesi", **Balkan**, No:156, 28 Şubat 1322, s.2.
[73] "Zat-ı Şahane'nin Hastalığı ve Yine Veliaht Meselesi", **Balkan**, No:257, 9 Eylül 1323, s.3.

yatıran Edhem Ruhi Bey de, sarayda Padişah'ın etrafını sarmış ve sadece kendi çıkarlarını korumayı düşünen, milletten çaldıkları paraları Avrupa bankalarına yatırmaya gayret gösteren bazı çapsız kişilerin, Mehmet Reşat Efendi'nin saltanat varisi olmasını engellemeye çalıştıklarından söz etmiştir. Padişahla millet arasına nifak sokarak, Osmanlı halkını düşman ayakları altında bırakan, kendi şahsi menfaatleri için yaptıklarını millete yaldızlı bir hap gibi yutturan bu beceriksizlerin, Mehmet Reşat Efendi'nin gazabından ve adaletinden çekindiklerini ifade eden Edhem Ruhi[74], önce Burhanettin Efendi, şimdi de Selim Efendi'yi kullanarak makamlarını koruma derdine düşenlerin, Avrupa'nın onayını bile arama gafletine düştüklerini vurgulamıştır. Edhem Ruhi Bey, "*Şimdiye kadar milletin kanıyla şişen işkembelerinin tesir-i rehavetiyle sermest-i gurur*" halinde bulunanların, Mehmed Reşad Efendi'nin iktidarında hak ettiklerini yaşayacaklarını iddia etmiştir[75].

Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan yararlanmayı amaçlamasını da konu eden Edhem Ruhi, devletin Rumeli gümrük vergilerini yüzde üç oranında arttırmayı Avrupa devletlerine teklif ettiğini ama bunu kabul etmeye karşılık başta İngiltere olmak üzere Avrupalıların Makedonya meselesinde bitmek tükenmek bilmeyen isteklerde bulunduklarını anlatan Edhem Ruhi Bey, milleti yöneten iradenin, keyfi bir idare yerine Kanun-i Esasi idaresine dayanmamasının sıkıntılarını yine milletin çekeceğini belirtmiştir[76].

Edhem Ruhi, devletin tüm temel sorunlarının çözümünü meşrutiyet yönetimine geçişte görmüştür. İstanbul hükümetinin o günkü siyasi anlayışını yetersiz gören Edhem Ruhi, ecdadının yaptıklarını örnek almayıp, onların izinden bir türlü gidemeyen yeni nesil yöneticilerin milleti ezilmiş, harap olmuş biçimde gösterdiklerinden dert yanmıştır. Geldikleri mevki uğruna insanları küçük gören her türlü oyunu çevirierek kendi kesesini doldurmaya çalışan makam sahiplerinin, "*kimin mezarına lanet, kimin mezarına rahmet*" okunacağını hiç düşünmediklerini ifade etmiştir[77].

[74] Edhem Ruhi, "Yine Veliaht Meselesi", **Balkan**, No:258, 11 Eylül 1323, s.1-2.
[75] Edhem Ruhi, "Yine Veliaht Meselesi 2", **Balkan**, No:259, 12 Eylül 1323, s.1-2.
[76] "Babıali ve Düvel-i Muazzama", **Balkan**, No:154, 25 Şubat 1322, s.1.
[77] Edhem Ruhi, "İnsan Fani İse Eser Bakidir", **Balkan**, No:164, 11 Mart 1323, s.1-2.

Otuz seneden beri devleti yöneten zihniyetin kaybettiği toprakların büyüklüğüne değinen Edhem Ruhi, bu acıların unutulmasının kolay olmayacağını belirtmiştir. Dömeke'de, Yenişehir'de, Velestin'de aslanlar gibi çarpışan Osmanlı askerine rağmen Yunanlılara Girit'in teslim edilmesi ağırına gitmiş, bir zamanlar Viyana kapılarına dayanan bir milletin evlatlarının bugün Makedonya başta olmak üzere, kendi başkentini bile koruyamayacak hale gelmesini üzüntüyle kaleme almıştır. Hükümet idaresinde yapılacak düzenlemelerin zamanında yapılmadığı ve bu yüzden Avrupa'nın siyasi dengesine ve medeniyetine uyum sağlanamadığını dile getiren Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında kendi hukukunu koruyamamasını, otuz sene önce meclisini lağvetmiş olmasına bağlamıştır[78].

Sultan II. Abdülhamid'in, 30 sene önce Safvet Paşa'ya yazdığı bir muhtırayı sütunlarına taşıyan Edhem Ruhi, bu muhtırayı Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinin bir zorunluluk olduğuna dair fikirlerine delil olarak sunmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in, Bulgaristan'a istenen özerklik için alınacak önlemler hususunda kaleme aldığı bu belgede, Kanun-i Esasi'nin Hıristiyanların tüm haklarını korumaya yeteceğini belirttiği görülmektedir. Edhem Ruhi bunun üzerine, şimdi Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini ve millet meclisinin tekrar açılmasını isteyenlere neden hain denildiği sorusunu sormuştur[79].

Osmanlı Devleti'nin haklarına sürekli müdahale etmeye çalışan Avrupa devletlerinin engellenmesi için, padişahın ilan edeceği Kanun-i Esasi'nin çok etkili olacağını savunan Edhem Ruhi, aslında ülkede Hıristiyanların, Müslümanlardan daha fazla hak sahibi olduğunu, sefirlerin himayesinde elde ettikleri imtiyazlarla Müslümanlardan daha rahat bir hayat yaşadıklarını ifade etmiştir. Bir çok Hıristiyanın Patriklik ve Eksarhlık makamlarınca kollandığını ve hapislerden kurtulduğunu belirten Edhem Ruhi, Müslümanlara kol kanat gerecek bir din adamı olmadığından, zavallıların hapislerde çürüdüğünden dert yanarak, Meclis-i Mebusan gibi bir kuruma sahip olunsa, bütün milletin haklarının güzelce savunulacağını iddia etmiştir[80].

[78] "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 1", **Balkan**, No:173, 22 Mart 1323, s.1.
[79] "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 2", **Balkan**, No:174, 23 Mart 1323, s.1-2.
[80] "Ya Kanun-ı Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 3", **Balkan**, No:175, 24 Mart 1323, s.1.

Edhem Ruhi Bey, *Balkan* gazetesinin 180. sayısındaki makalesinde, kanunsuz bir milletin yok olmaya mahkum olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti'nde herkesin kafasına göre iş yaptığı serzenişinde bulunan Edhem Ruhi, bu durumun halkın arasına fitne fesat sokmak isteyenlerin işine geldiğini, devlet kademesinde memur olmak isteyenlerin bile birilerinin üzerine basarak yükselmeye çalıştıklarından söz etmiştir. Durumu bir örnekle açıklamaya çalışan Edhem Ruhi, her Ramazan ayında vaaz vermek amacıyla Filibe'ye gelen Osman Efendi isimli bir din adamının, bu sefer İstanbul dönüşü hapse atıldığını, bunun sebebinin de, Padişah aleyhine konuştuğunu iddia eden bir jurnal olduğunu anlatarak, böyle mazlumiyet hikayelerinin günden güne arttığını sözlerine eklemiştir[81].

Kanunları insanların yaptığını, bu sebepten yanlışları da olabileceğini ifade eden Edhem Ruhi, yine de en kötü kanunun bile kanunsuzluktan iyi olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan Emareti'ndeki meşruti sistemden örnekler veren Edhem Ruhi Bey, herhangi bir Bulgarın adaletin emri olmadan evinden bile çıkarılamayacağını dile getirirken, Osmanlı yönetiminin, sadece hakkında bir jurnal var diye binlece suçsuz insanı Fizan çöllerine yollamasından bahsetmiştir. Edhem Ruhi, "*Canım Kanun-i Esasi, kanun boş sözdür, mühür kimde ise Süleyman odur*" diyenlere karşı "*Eğer mülkünüzde bir millet meclisi, bir Kanun-i Esasi mevcut olursa bu haksızlıklar irtikab edilemez. Emr-i adalet, az çok takrir eder.*" fikrini savunmaya devam edeceğini vurgulamıştır[82].

Edhem Ruhi Bey, vatanı bir arada tutmanın Rum, Ermeni, Kürt veya farklı milletlerden Osmanlı vatandaşlarını huzur içinde yaşatmanın tek yolunun kanun önünde eşitlik sağlamak olduğunu savunmuş, hükümetin yönetim bazında alacağı önlemlerle dökülecek kanları durdurabileceğini vurgulamıştır[83]. Zamanında Midhat Paşa'nın da önerdiği gibi Osmanlılık fikriyle bu iç çatışmaların durdurulabileceğini iddia eden Edhem Ruhi, 600 yıl kardeş gibi yaşayan Arnavut, Arap, Kürt, Ermeni ve Türk tebaanın şimdi birbirlerine düşman gibi baktıklarını, içlerine ekilen nefret

[81] "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 4", **Balkan**, No:180, 30 Mart 1323, s.1.
[82] "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 5", **Balkan**, No:181, 31 Mart 1323, 1-2.
[83] Edhem Ruhi, "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 6", **Balkan**, No:208, 21 Haziran 1323, s.1-2. Gazetenin orijinal nüshasında başlıkta "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 5" yazmaktadır. Fakat yazı dizisinin 5.bölümü 181. sayıda neşredilmiştir. Sıraya göre bu bölüm, aynı konunun 6. bölümüdür.

tohumlarının büyümeye başladığını dile getirmiştir. Bu duruma karşı kullanılabilecek en etkili silahın, tüm vatandaşların özgürlüklerini koruyacak kanunlar olduğunu belirtmiştir[84]. Sultan II. Abdülhamid'in tüm Osmanlı vatanının padişahı kabul edildiğini ve ona hürmet ve itaatin her vatandaşın borcu olduğunu açıklayan Edhem Ruhi, fakat milleti inleten vicdan yaralarını söylemenin, bu yaraları geçirecek tedaviyi anlatmanın da hainlik sayılmaması gerektiğini ifade etmiştir[85].

Devletin, Bulgaristan ve diğer komşu hükümetlerle de ciddi siyasi ilişkiler kurabilmesinin bir koşulu olarak Kanun-i Esasi'nin ilanını ve Meclis-i Mebusan'ı açılmasının gerekliliğini kaleme alan Edhem Ruhi, büyük devletlerin Makedonya'da ve Rumeli'de yapılmasını bekledikleri ıslahatlar yüzünden sürekli Osmanlı Devleti'nin sıkıştırmalarının önüne de bu çözümle geçilebileceğini belirterek, Makedonya'da yetmiş iki bin komisyon da kurulsa, yetmiş iki bin müfettiş de görevlendirilse Meclis-i Mebusan'ın göstereceği başarıyı gösteremeyeceğini savunmuştur[86]. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'la arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konusunda da yeni Komiser Sadık el Müeyyed Paşa'nın izlediği yolun, devlet için onurlu ve başarılı bir yol olduğunu söyleyen Edhem Ruhi[87], Bulgarların gevşek davranıldığında Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri hep destekleyeceğinin altını çizmiştir. Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına zarar verilmesinin mutlaka karşılığı olması gerektiğini savunan Sadık el Müeyyed Paşa'nın Alman disipliniyle yetişmiş ve Bismarck gibi "*Hak kuvetle temin edilir*" anlayışına sahip bir komiser olmasının devletin lehine olduğu görüşünü vurgulayan Edhem Ruhi, bir süre önce Bulgaristan'ın Osmanlı topraklarından gelen hayvanata, bazı hastalıkları bahane göstererek kapılarını kapatmasına karşılık olarak Paşa'nın önerisiyle, şimdi de Osmanlı Devleti'nin Bulgar hayvanlarını engellediğini ve bunun doğru bir davranış olduğunu onaylamıştır[88].

---

[84] Edhem Ruhi, "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 7", **Balkan**, No:209, 22 Haziran 1323, s.1-2.
[85] Edhem Ruhi, "Derdini Söylemeyen Deva Bulamaz", **Balkan**, No:211, 24 Haziran 1323, s.1-2.
[86] Edhem Ruhi, "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan Politikası", **Balkan**, No:301, 14 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[87] Edhem Ruhi, "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan İhtilafta!", **Balkan**, No:330, 16 Kânunuevvel 1323, s.1-2.
[88] Edhem Ruhi, "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan İhtilafta 2", **Balkan**, No:331, 18 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Zavallı Osmanlı milletinden başka, neredeyse dünyadaki tüm ülkelerin hürriyet ve milli istiklale kavuştuklarını iddia eden Edhem Ruhi Bey, Fransa'da yanan özgürlük ateşinin dünyayı sardığını fakat Osmanlı Devleti'ne uğramadığını söylemiştir. İstibdata karşı birlikte hareket eden Genç Türkler ve Ermeni komitelerinin, Anadolu'da da bu hürriyet ateşini yakmaya başlamalarının yakın olduğunu ifade eden Edhem Ruhi Bey, özellikle Erzurum ve Diyarbakır'da yapılan çalışmaların meyvelerini yakın zamanda vereceğinden şüphe etmediğini sözlerine eklemiştir[89].

Anadolu'da Sultan II. Abdülhamid'in istibdatına karşı hareket etmeye başlayanların seslerini de *Balkan* gazetesinde duymak mümkündür. Meşruti yönetim arzulayan ve Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Meclis-i Mebusan'ın açılmasını isteyen komitelerle ilgili haberler gazete sayfalarında yer bulmakta, zaman zaman da Edhem Ruhi Bey'in başyazılarına konu olmaktadır. Erzurum'da, Bitlis'te, Trabzon'da ve Andolu'nun iç kesimlerinde "canveren" ismiyle faaliyet gösteren ihtilalci bir komitenin varlığını ve bu komitenin taş baskı "Sabahulhayr" adıyla bir neşriyat çıkarmaya başladığı, *Balkan*'ın haberlerinde görülmektedir[90]. Basım yeri Van olan bu gazetenin nüshalarının Balkan idarehanesine ulaştığı bildirilmiş ve gazeteye destek olmak amacıyla bazı makalelerin naklen *Balkan* sayfalarına aktarılacağı dile getirilmiştir[91]. Tüm vatandaşları, kökünden çürüyen bir ağacı kesmek için yola koyulduğu ifade edilen bu gazeteye ve cemiyete destek vermeye davet eden Edhem Ruhi Bey[92], vatanın Avrupalıların eline kalmaması için bu tip oluşumların desteklenmesi gerektiği çağrısını yapmıştır[93].

Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir devlet olduğunu sıkça tekrarlayan Edhem Ruhi Bey, geçmişin ibret alınacak zaferlerle dolu olduğunu ve bunun sürekli olarak hatırlanması gerektiğini söylemiştir. Bir zamanlar Fransa Kralı'nın bile yardım istediği Osmanlı Devleti'nin, bugün düştüğü durumdan sorumlu olanların umursamazca davranışlarının millet tarafından farkedilemediğini belirten Edhem

[89] Edhem Ruhi, "Bu İnkılap Fecr-i Hürriyettir", **Balkan**, No:341, 31 Kânunuevvel 1323, s.1-2.
[90] "Türkiye'de İhtilal", **Balkan**, No:198, 6 Haziran 1323, s.3.
[91] "Sabahulhayr", **Balkan**, No:260, 13 Eylül 1323, s.2.
[92] Edhem Ruhi, "Vatanda Tekamül veya Mukaddime-i İnkılap", **Balkan**, No:309, 22 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[93] "Vatanda Tekamül veya Mukaddime-i İnkılap 2", **Balkan**, No:310, 23 Teşrinisani 1323, s.1-2.

Ruhi, Rus Savaşı'nda donanmayı enkaza çeviren Bozcaadalı Hasan Paşa'nın mezarındaki durumun, halkın bilinçsizliğine örnek olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

> "*Bedbaht millet! O altın yaldızlı türbeyi görür de veliyullahtır diye belki bir Fatiha da okur! Bedbaht bilmez ki o türbenin camına çerçevesine takılan altın varaklar, altın yaldız, zavallı milletin, o Anadolu'da Fatma'sı çift sürerken kendisi din ve devlet uğruna, tüfek sırtında dağlarda bayırlarda kanını döken baldırı çıplak Mehmetçiğin gözyaşlarıyla, onların kanından canından çalınan paralarla yapılmıştır"*[94]

Osmanlı Devlet yönetiminin Tahsin Paşa, İzzet Paşa, Şeyh Ebulhuda veya Ebulzelal, Necip Melhame gibi, devleti çiftliği gibi gören kişilerin eline kaldığını, bu şahısların her birinin bir sefaretin maaşlı memuru gibi hareket ettiklerini, bunun da Alman ve Londra gazetelerinin padişahın saraydaki her hareketini bile haber yapmalarından anlaşıldığını belirten Edhem Ruhi, Sadrazam Ferit Paşa'nın da başını yiyen, sefil olarak nitelendirdiği bu kişilerin devlet ve milletin kanını emdiği düşüncesindedir[95]. Sarayda bütün bunlar olurken diğer taraftan, rediflikle dağda bayırda ömür tüketen Müslümanlar olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, ticaret, sanat ve ziraatin her geçen gün yok olduğunu dile getirerek, Sultan Abdülmecid'in ziraat ve ticaretin korunması konulu hatt-ı hümayunlarının mumla arandığını vurgulamıştır[96]. 320. sayıda, *Balkan* imzasıyla değerlendirilen bir haberde ise, Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir suikast planının ortaya çıkarıldığı ve bunun ardından olay daha aydınlatılmadan, birçok masum kişinin tutuklanarak Taşkışla'ya hapsedildiği belirtilmiştir. *Balkan*, bu duruma sert bir tepki göstermiş ve şu şekilde yorumlamıştır: "*Ah ey zalime! Şu masum millet üzerinde kahrınız acaba daha ne kadar gün imtidad edecek! Ser-i istibdadınızda hışım ve gazap saçarak dolaşan intikam-ı milletin, pençe-i hunından tahlis-i giriban mümkün olduğuna hala inanıyor musunuz?*"[97]

---

[94] Edhem Ruhi, "Tarihe Bak İbret Al", **Balkan**, No:262, 16 Eylül 1323, s.1-2.
[95] Edhem Ruhi, "Sadrazam Ferit Paşa'nın İstifası veya Saray Cinayetleri", **Balkan**, No:281, 13 Teşrinievvel 1323, s.1-2.
[96] Edhem Ruhi, "Tarihe Bak İbret Al 3", **Balkan**, No:285, 18 Teşrinievvel 1323, s.1-2.
[97] "Zat-ı Şahaneye Suikast", **Balkan**, No:320, 5 Kânunuevvel 1323, s.3.

Her ülkenin bir ilerleme çaresi bulduğu bu yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin hala sansür gibi çağ dışı uygulamalarla meşgul olmasını da değerlendiren Edhem Ruhi Bey, kendi milletini bu kadar aşağılayan, adeta "*Eskimolardan ve Hotantulardan*" bile alçakta bırakan bir hükümetin yeryüzünde olmadığını ifade etmiştir. Yabancı gazetelerde neşredilen makalelerde bile Türkiye'deki sansürün bir eğlence konusu haline getirildiğini ve milletin haysiyetiyle oynandığını belirten Edhem Ruhi, bu kadar kanunsuzluğun acele sona ermesi gerektiğini ve milletin bu duruma tepki göstermesi gerektiğini açıklamaya çalışmıştır[98].

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı toplantılar ve meşrutiyetin ilanı yolundaki çalışmaları da *Balkan* gazetesi sayfalarında ve Edhem Ruhi Bey'in makalelerinde insanlara yansıtılmaya çalışılmıştır. 340. sayıda, Paris'te toplanan Osmanlı Kongresi'yle ilgili haberler yer almıştır. Ayrı ayrı faaliyet gösteren cemiyetler yoluyla istibdada karşı durulmayacağını anlayan komiteler, Osmanlı vatanının Avrupa eline teslim edilmesinin engellenebilmesi için beraber hareket etme kararı almışlar, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılması için birlikte hazırladıkları bir beyannameyi ilan etmişlerdir. Toplantıya katılan temsilciler şunlardır: Merkezi Paris'te bulunan ve Sabahattin Bey'in başkanı olduğu Terakki Cemiyeti, yine merkezi Paris'te bulunan Terakki ve İttihad Cemiyeti, Ermeni Troşak İhtilal Komitesi, merkezi Kahire'de bulunan Osmanlı Yahudileri Cemiyeti, Mısır'daki Arap gençlerinin sahip olduğu *Hilafet* Gazetesi, Ermeni İhtilal Fırkası, Ermeni Balkan Komitesi, *Hayrenik* Gazetesi taraftarları ve merkezi Mısır'da bulunan Ahd-i Osmani Cemiyeti. Bu cemiyetlerin bir araya gelebilmesinin heyecan verici olduğunu ifade eden *Balkan* gazetesi, bu fırkaların değil İstanbul hükümetini, daha büyük bir hükümeti bile sarsacak güce sahip olduklarını ve yakında İstanbul'da büyük bir değişim yaşanabileceğini belirtmiştir[99]. Kongenin idare heyetinin Sabahattin Bey, Malomiyan Efendi ve Ahmet Rıza Bey'den oluştuğunu yazan Edhem Ruhi, uzun konuşmaların ve tartışmaların ardından tüm katılımcıların Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılması yolunda birleştiğini, katılımcıların daha sonra Paris'in Alimler Meclisi binasında bir müsamere tertiplediklerini, bu müsamerede

[98] "Türkiye'de Sansür Eğlenceleri", **Balkan**, No:308, 21 Teşrinisani 1323, s.1-2.
[99] "Paris'te Osmanlı İnkılapçılarının Kongresi ve İttihadı", **Balkan**, No:340, 29 Kânunuevvel 1323, s.3-4.

konuşan Fransa'nın meşhur siyasetçilerinden Baron Dolorme'nin de bu oluşumu övücü bir konuşma yaptığını ifade etmiştir. Ahmet Rıza Bey, Sami Paşazade Sezai, Malomiyan Efendi, Enmeskiyan Efendi ve Zartaryan Efendi'nin de birer konuşma yaptığını söyleyen Edhem Ruhi Bey, Osmanlı vatanını esaretten kurtarmak amacıyla atılan bu olumlu adımın, gelecekte çok büyük değişimlere vesile olacağından umutlu olduğunu belirtmiştir[100]. Toplantı sonucunda kesin kararlar, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari geleceğinin korunması, hükümetin değiştirilmes ve meşruti idarenin tesisine çalışılması şeklinde alınmıştır[101].

Cemiyetlerin meşrutiyet ilanı yönünde yaptığı çalışmalara büyük önem veren *Balkan* gazetesi, Van Ermeni Taşnaksutyun İhtilal Fırkası Merkez Komitesi'nin, hedeflerinin Kanun-i Esasi'yi ilan ettirmek ve Meclis-i Mebusan'ı açtırmak olduğunu belirten bir beyannameyi şu şekliyle sayfalarında yayınlamıştır:

> "*Memleketimizde o kadar bol bol tevzi edilen rütbe ve nişanlara mahir bir hükümet tarafından birkaç lira mükafata nail olmak için hain bir muhbirin, kudurmuş bir köpeğin itac eylediği cinayetten dolayı vukuya gelen son hadiseler, vakalar, bizim ahalimiz nezdinde pek çok şeyler meydana koymaya sebep oldu.*
>
> *Her fenalıktan iyilik çıkar. Hususen bizim Türk vatandaşlarımız için bu bir hakikattir. Yeraltından, meçhul, karanlık köşelerden çıkarılmış kilitli silahlar vatandaşlarımızın zihnine dehşet vermiştir… Ve hep akıllar, ve alimler bir araya gelip bu sırların sırrını keşfetmişler… Keşfiyatın neticesi işte meydanda! Ermeni fedaileri dün bize ne diyorlardı? Bu pek vazı ve aşikardır. Ermeni fedaileri bizi iğfal etmek istediler. İttifak ve ittihad nameleriyle bizi sallayıp uyuttular. Fakat kendileri Türklere karşı çıkıp bizleri mahv ve telef etmek için gizlice silah tedarikatında bulundular. İşte her şey meydana çıktı. Sırfaş olundu!...*
>
> *Demek biz Ermeniler iki cihetten hıyanetlik yapmışız. Bir taraftan ittifak, adalet ve milletler beyninde ittihad, hakk-ı musavat gibi güzel fikirler ile komşumuz olan Türk vatandaşları alt etmişiz. Ve diğer taraftan silah tedarik edip onları kırmak arzusunda bulunmuşuz.*
>
> *Hayır ey Osmanlı vatandaşları. Emin olunuz ki biz hiçbir vakit bu alçaklığı kabul etmeyiz. Biz hiçbir vakit adalet namına iğfalata kapılmak derecesine, asla tenezzül etmeyeceğiz. Artık anlaşmak vaktimiz gelmiştir. Biz kimleriz ve hasımlarımız kimlerdir?*

[100] Edhem Ruhi, "Paris'te Müceddin-i Osmaniyye Kongresi", **Balkan**, No:343, 7 Kânunusani 1323, s.1-3.
[101] "Vatanda İnkılap Ümitleri", **Balkan**, No:369, 6 Şubat 1323, s.1-2.

Biz demekle yalnız Ermeni fedaileri anlaşılmasın. Umum Osmanlılar, yani Ermeni, Türk, Kürt, Nusrani, Arap, Arnavut hepsi anlaşılmalı. O milletler ki hep Osmanlı vatanında yaşıyor. Aynı zulüm altında inliyor ve hükümetin fenalıklarına, gaddarlıklarına karşı şikayet ediyorlar. Ve bir gün dahi isyan edip kanlarının pahasıyla cümlemiz için hürriyet, adalet ve medeniyet elde etmek istiyorlar.

Biz kendimize düşman addediyoruz ki o mahlukları, şimdiki idare-i hükümetin bekasına çalışıyorlar, rüşvet ve irtikaplarıyla elde etmiş oldukları memuriyetlerinden bil-istifade bizleri soyup soğana çeviriyorlar.

Kim ki şimdiki idare-i hükümetin taraftarı; kimki bu hükümeti menafi-i şahsiyesine muvafık bularak fakir fukarayı talan ediyor, kim ki toprak kardeşleri arasına düşmanlık tohumları saçıyor, kim ki hürriyete, adalete düşman kesiliyor işte bizim düşmanlarımız onlardır. Bu fikr-i hainaneyi takip eden ister Ermeni, ister Türk, ister başkası, bilatefrik cins ve mezhep her kim olursa olsun düşmanımız odur.

O zatlar ki adalet ve hürriyet istiyor, zalim hükümetin fenalıklarından hoşnut değildirler; adil bir Osmanlı hükümetinin, Kanun-i Esasi'nin ve Meclis-i Mebusan'ın, meşrutiyet idaresinin tesisini emel edinmişlerdir, onlar bizim kardeşimizdir. Bayrağımız altına girmişlerdir ve gireceklerdir."[102]

Meşrutiyetin ilanının yaklaştığı günlerde Edhem Ruhi'nin yazılarında da bir heyecan dalgası görülmektedir. III. Ordu'daki askerlerin ihtilali başlattığını haber veren Edhem Ruhi, vatanın ve milletin sefalet içinde yaşamasını, yabancı devletlerin Osmanlı hukukunu ayaklar altına almasını artık hazmedemeyen ihtilalcilerin, hiçbir engelle karşılaşmadan adım adım ilerlediklerini bildirmiştir. Bu hareketin memleketteki haksızlık ve kanunsuzluklara son vereceğini iddia eden Edhem Ruhi Bey, bu hareketle adaletin tesisinin sağlanacağını ve saltanatın haysiyetinin de kurtarılacağını söylemiştir[103].

499. sayıdaki makalesinde, Makedonya'da başlayan Türk ihtilalinin sebeplerini değerlendirmeye çalışan Edhem Ruhi Bey, Türk askerini harekete geçiren birinci sebebin iktisadi olduğunu vurgulamıştır. Bir Türk'ün 18 yaşına gelmesiyle beraber askere gittiğini, yedi sekiz seneye yakın askerlik görevini yaptığını, tam evine dönüp rahata kavuşup, tarlasıyla bahçesiyle uğraşacakken, redif borusunun

[102] "Türkiye'de İnkılap Mukaddimeleri", **Balkan**, No:416, 1 Nisan 1324, s.1-2.
[103] "Türkiye'de İnkılap Başladı", **Balkan**, No:496, 3 Temmuz 1324, s.1-2.

ötmesiyle tekrar silah başına koşturduğunu söyleyen Edhem Ruhi, maliye ve tahsil memurlarının da köy köy dolaşıp bu zavallı askerlerin neyi varsa alıp götürdüğünü belirterek memleketteki fukaralığın sebeplerinin iç yüzünü ortaya koymaya çalışmıştır[104]. Edhem Ruhi'ye göre, bütün bunlarla beraber, memleketin her köşesinden yükselen hukuksuzluklar, vatan topraklarının uğradığı saldırılara karşı İstanbul'dan herhangi bir ses çıkmaması ve Avrupa basınının Osmanlı Devleti'ni küçük düşürücü haberleri ihtilali tetiklemiştir. Edhem Ruhi, Avrupa basınının, askerlerin hareketlerini bile Osmanlı Devleti'nin zayıflığını göstermek için çarpıtmaya çalıştığını ifade etmiştir[105].

Padişahın hükümet değişikliğiyle, Sait Paşa ve Kamil Paşa'yı tekrar göreve getirmesini yorumlayan Edhem Ruhi, yaşanan gelişmelerin ardından, milletin de padişahın da yıllardır içinde bulundukları gaflet uykusundan uyanmaya başladığını memnuniyetle dile getirmiştir. Edhem Ruhi Bey, yeni yapılan başka bir değişiklikle, Seraskerlik unvanının Harbiye Nezareti'ne teslim edilmesiyle de çok doğru bir iş yapıldığını belirtmiş, bu gelişmelerin çok yakında padişahın Meclis-i Mebusan'ı tekrar açabileceğine bir delil olabileceğini yazarak, padişahın böyle bir girişimle memleketin zararına olabilecek gelişmelerin önüne set çekeceğini ve mazisi parlak zaferlerle dolu olan Türklerin yeniden dirilerek, mahvolmayacağını iddia etmiştir[106].

Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyet idaresinin ilan eden fermanıyla birlikte Edhem Ruhi'nin başyazılarındaki sevinç ve iyimserlik artış göstermiştir. Edhem Ruhi, meşrutiyetin ilanından sonraki ilk yazısında bu memnuniyeti şu şekilde ifade etmiştir:

> "*Bu ne mukaddes gün, bu ne hatifi bir rüyadır ki hulul-ı gavail-i zamaniyeyle kan ağlayan ümmet-i necibe-i Osmaniyye, hükümdar-ı celil-i alişanının bir hidayet-i samedani gibi tecelliyab olan müjde-i inayetiyle bir dakika içinde bahtiyar oldu! Gerek dahil-i vatanda, gurbet-i hayat içinde inim inim inleyen evlad-ı vatan, akıl ve hayale sığmaz bir server ve şadumanı ile hayat-ı felaket-i aludinin bütün acılarını unutuyordu!...*
>
> *Aman Yarabbi! Nasıl insan secde-i şükrana kapanıp, vatan ve milletin ta ciğergahından kopan feryad-ı server ile padişah-ı din ve*

[104] "Türkiye'de İnkılap Başladı 2", **Balkan**, No:499, 6 Temmuz 1324, s.1-2.
[105] "Türkiye'de İnkılap Başladı 3", **Balkan**, No:502, 10 Temmuz 1324, s.1-2.
[106] "Tebdil-i Vükela-yı Osmani", **Balkan**, No:505, 13 Temmuz 1324, s.1-2.

millete, Osmanlılar padişahının mecdud-ı ululazmi, altıyüz yıllık Osmanlı saltanatının medar-ı şan ve şevleti olduğunu bugün cihana ispat, ada-yı din ve devleti hayret eden Sultan Abdülhamid Han-ı sani hazretlerine lisan-ı kizb ve riya ile değil, vicdanın en samimi bir his ve sevda-yı millisi ile hayır dua etmez?

Ey milletine hayat-ı ebed bahşeden hükümdar-ı alişan! Ey milletinin hakiki pederi olduğunu, vatan ve milleti kan sellerine gark olacağı bir dakika-i inkirazdan işte bugün kurtarmasıyla da ispat eden Al-i Osman'ın alicenap evladı! Evlad-ı millet şan ve haysiyet-i saltanatınız, ebediyet-i lütuf ve atufetiniz için kanının son katresini dahi feda edeceğine emin olunuz!...

Padişahım! Siz ki evlad-ı milletinize hayat-ı ebed bahşeylediniz. Emin olunuz ki ruh-ı peygamberi, ervah-ı ecdad-ı azamınızı şad ettiniz. Cenab-ı Hak ömr-i azizinizi üzerimizde daim-i sayiban eylesin, nam-ı azimetiniz Osmanlı tarihine ebediyyen şan olsun!...

Yaşasın padişahımız! Yaşasın hürriyet! Yaşasın Kanun-i Esasi!"[107]

Padişah ve meşrutiyet hakkındaki övgülerine bir sonraki sayıda yer alan makalesinde de devam eden Edhem Ruhi, 300 kişilik bir aşiretten bir cihan devleti ortaya çıkaran bir ecdadın soyundan da böyle bir davranış beklendiğini, Osmanlı milletinin böyle bir padişaha sahip olduğu için ne kadar övünse az geleceğini ifade etmiştir. Birçok milletin böyle bir inkılap için seller gibi kan akıttığını vurgulayan Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'nin şanına yaraşır padişahı sayesinde, özgürlük ve adalet ortamına büyük acılar yaşanmadan kavuşulmasına övgüler dizmiştir[108]. Bir başka makalesinde, Avrupalıların, Osmanlı Devleti'nde Kanun-i Esasi'nin ilanına kuşkuyla yaklaşmalarına da değinen Edhem Ruhi, mazisi parlak bir milletin verdiği sözde daima duracağını, meşrutiyet idaresinin tüm vatanda umutla karşılandığını belirtmiştir. Avrupalıların, dünyanın birçok milleti bu idareye ve özgürlüklere çok önceden kavuştuğu halde neden Türk milletinin geç kaldığını sorgulamasının daha yerinde olacağını söyleyen Edhem Ruhi Bey, eline böyle bir fırsat geçen millet için, gelecek inancının tam olduğunu kaleme almıştır[109]. Osmanlıların gerçekleştirdiği bu büyük inkılabın etkilerinin şimdiden dış siyasette hissedilmeye başladığını belirten

[107] Edhem Ruhi, "Yaşasın Padişahımız!", **Balkan**, No:506, 15 Temmuz 1324, s.1.
[108] Edhem Ruhi, "Rüya Mı, Hakikat Mi?", **Balkan**, No:507, 16 Temmuz 1324, s.1-2.
[109] Edhem Ruhi, "İstikbal Bizimdir", **Balkan**, No:508, 17 Temmuz 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi, evvelce ölüme mahkum edilen Osmanlı Devleti'ne karşı herkesin politikalarını yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir[110].

Diğer bir başyazısında, Padişah'ın her zaman milletin babası olduğunu dile getiren Edhem Ruhi, bugüne kadar birtakım kalpsiz, vatansız insanların millet ile Padişah arasındaki bağlantıyı koparmak amacıyla, topluma fitne ve fesat saçtıklarını, bir çok masum vatan evladının haksız yere kanına girildiğini, bu kişilerin hapislerde gün yüzü görmeden hayatlarını kaybettiklerini belirtmiştir. Kendi annesinin de bu zalimler yüzünden zindanlarda can verdiğini ifade eden Edhem Ruhi Bey, evladı babaya, babayı evlada hain olarak tanıtan bu ahlaksız zevatların aradan çekilmesiyle, Padişah ile milletin tekrar kucaklaşmasının sağlanacağının mutluluğunu yaşadığını vurgulamıştır[111].

Hayatının en güzel yıllarını, meşruti yönetimin geri gelmesi için çaba sarfetmekle geçiren Edhem Ruhi, en sonunda uğrunda mücadele verdiği Kanun-i Esasi'nin ilanını ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını görmeyi başarmıştır. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yazdığı yazılarda, daha önceki makalelerinde çok sert eleştirilerde bulunduğu, yaşadığı sürece intikam için, peşinde olacağını belirttiği Sultan II. Abdülhamid'e karşı düzdüğü övgüler dikkat çekicidir. Meşrutiyete yaklaşan süreçte II. Abdülhamid'e karşı yazılarında bir yumuşama, aslında Sultan'ın iyi, çevresindekilerin kötü olduğunu ifade etme çabalarının ardından, böyle bir yaklaşım pek yadırganmamalıdır.

3.2.2. Makedonya Meselesi

Kesin olarak sınırları çizilemese ve Osmanlı Devleti tarafından mülki bir idare birimi olarak adlandırılmasa da Makedonya[112], devletin Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerini kapsayan bölge olarak kabul edilmektedir[113]. Makedonya

[110] "Cümle-i Siyasi", **Balkan**, No:509, 18 Temmuz 1324, s.2.
[111] Edhem Ruhi, "Padişah-ı Millet", **Balkan**, No:509, 18 Temmuz 1324, s.1-2.
[112] Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:9, İstanbul, 1989, s.77.
[113] Findley, **a.g.e.**, s.144.

bölgesi, Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan bir vadi görevi görmesinden dolayı stratejik, bu vadilerdeki verimli topraklar sayesinde de ekonomik öneme sahiptir[114].

Osmanlı Devleti hakimiyeti altında uzun yıllar geçiren bölge, devletin XVIII. yüzyıldan sonra yaşamaya başladığı gerileme neticesinde hareketlendi ve büyük Avrupa devletlerinin de ilgisini çekmeye başladı. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı gören Balkan ulusları, Avrupa devletlerinin de kışkırtmalarıyla, kendi milli benliklerini hatırladı ve bağımsızlıklarını kazanma çareleri aramaya koyuldu. Bu çabalar, literatüre "Makedonya Meselesi" olarak geçen Balkan krizinin de başlangıç noktası sayılmaktadır[115].

Makedonya olarak isimlendirilen bölge üzerinde tarihsel hakları olduğunu iddia eden Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırplar, bölgeyi kendi yönetimleri altına almak amacını taşıyordu. Yunanlılar haklı olduklarını, milattan önce bölgeye hakim olan Büyük İskender'e dayandırırken, Bulgarlar Makedonya'yı IX. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndan aldıklarını, Sırplar ise bu toprakların tamamına, XIV. yüzyılın başlarında Kral Duşan devrinde sahip olduklarını savunuyordu. Bulgarların, Osmanlı Devleti'nden Eksarhlık kurma hakkını almasıyla birlikte, bu üç devlet Makedonya üzerinde dinsel baskı kurma çalışmalarına da başladı. Önce papazları ve öğretmenleri aracılığıyla sorunu alevlendiren bu devletler, bir süre sonra çeteler oluşturdu ve hem Osmanlı Devleti'yle hem de birbirleriyle mücadele eder hale dönüştü. Çete ve komiteler yoluyla yapılan bu örgütlenmeler, bölgedeki Müslüman halka büyük zorluklar çıkarmaya başladı[116]. Bu çete ve komitelerin bir amacı da, Makedonya'daki Hıristiyanların zulüm altında oldukları şayiasını yayarak, Avrupa devletlerini kendilerine destek olmaya çağırmaktı. Kendilerine Makedonya Bulgar Komitesi ismini veren bir grup, Sofya'daki Avrupalı temsilcilere bir çağrı yayınladı ve Avrupa devletleri destek vermeden Makedonya'nın kurtulmasının imkansız olduğunu ve Makedonya'da, tıpkı Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da sağlandığı

[114] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul, Alkım Yay., 2007, s.580-581.
[115] Beydilli, a.g.m., s.78.
[116] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.581-583.

gibi, özerk bir idare kurulması gerektiğini belirtti[117]. Bulgarların bölge üzerinde bu kadar aktif hareket etmesi, Sırpları ve Yunanlıları da endişelendiriyordu[118].

Bölgede yaşanan bu kaos ortamı, burası üzerinde emelleri olan Avusturya ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırdı. İki devletin hükümdarları, 1903 yılında Mürzsteg şehrinde görüştü ve Makedonya için bir ıslahat programı hazırladı. Daha sonra İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da istekleri ve onayları göz önüne alınarak genişletilen karar metni Osmanlı Devleti'ne sunuldu. Bu devletler, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına karşı sert maddeler içeren ıslahat programında, bölgede yapılacak reformların takibi için yabancı bir genel müfettiş ve iki sivil memur atanması, jandarmanın modernize edilmesi için yabancı bir general görevlendirilmesi, Makedonya'daki tüm milletleri kapsayacak şekilde yeni bir idari teşkilatlanma yapılması, ayaklanmaları incelemek üzere karma komisyonlar kurulması, bölgeden göç etmek zorunda kalan Hıristiyanların mallarının iade edilmesi ve isyanlar sırasında zarar gören Hıristiyanların zararının karşılanması, Hıristiyan evlerinin, okullarının ve kiliselerinin yeniden inşası ve Hıristiyan halkın bir sene vergiden muaf tutulmasını istedi[119]. Makedonya meselesinin başlangıcında, küçük milletlerin birbiriyle olan problemlerini tetikleyerek, Osmanlı Devleti'ne karşı birlik olmalarını engellemeye çalışan Sultan II. Abdülhamid ve Babıali[120], gönülsüz de olsa programı kabul etmek zorunda kaldı fakat bu çözüm arayışları da Makedonya meselesinde suların durulmasını sağlayamadı ve Balkan savaşlarına kadar bölgedeki karışıklar devam etti[121].

Edhem Ruhi ve gazetesi *Balkan*, Makedonya meselesini yakından takip eden bir politika izlemiştir. Bu çalışmada incelenen 1907-1908 yıllarına ait nüshalarda, Makedonya meselesiyle ilgili birçok haber ve makale yer almaktadır. Bunların yanı sıra yabancı ajansların bu konuda geçtiği telgraflar ve haberler de sıkıca takip edilmiş, bölge halkının gönderdiği mektuplar da zaman zaman gazete sayfalarında kendine yer bulmuştur.

---

[117] Beydilli, a.g.m., s.83-84.
[118] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.584.
[119] Beydilli, a.g.m., s.95-96.
[120] Finley, **a.g.e.**, s.145.
[121] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.589.

Çeşitli çözüm önlemleriyle sona erdirilmeye çalışılan 50 yıllık Makedonya meselesinin, hala için için yanmakta olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'ne karşı her dakika ayrı bir oyun hazırlandığını söylemiştir. Türklerin kendilerine karşı oynanan oyunları bir türlü idrak edemediğinden şikayetçi olan Edhem Ruhi, bölgede çetelerin, son zamanlarda tekrar ortaya çıkmaya ve askerle çarpışarak huzuru yeniden bozmaya başladıklarını belirtmiş, bu çarpışmaların Rumeli'de sanat, ziraat ve ticaret faaliyetlerinin yavaşlamasının baş sebebi olduğunu dile getirmiştir. Bunca yaşananları farketmesi ve engellemesi gereken hükümet üyelerinin ise kendi çıkarlarının peşinde olmasından dolayı, bölgedeki Osmanlı yönetiminin neredeyse sona yaklaştığını anlatan Edhem Ruhi, Avrupa'ya yaranmak amacıyla Makedonya'ya yeniden bir komisyon gönderildiğini ve bu komisyonun da daha öncekilerde olduğu gibi bölgedeki sorunlara çözüm olamayacağını iddia etmiştir. Edhem Ruhi, Makedonya'da yaşananların ana sebebini ise Osmanlı Devleti'nin idare şeklinden kaynaklandığını şu şözlerle ifade etmiştir: "*Ah Makedonya! Makedonya'da çeteler olmaz; kimse komiteciliği bile aklına getirmezdi; fakat şu asırda dünyanın her yerinde olduğu gibi bizim de bir kanun-ı medeni-i esasiye merbut bir haysiyetli hükümetimiz mevcut olsaydı?!...*"[122]

Makedonya meselesinde zaman zaman görülen alevlenmeler sebebiyle Osmanlı yönetiminin halkı ve orduyu sürekli teyakkuz halinde tutması da Edhem Ruhi'nin makalelerinde yer bulmuştur. Yunan subaylarının komutasındaki çetelerin sınırı geçtiği haberlerinin sıklaştığını, Bulgarların da bu durumda harekete geçeceği haberlerinin arttığını ifade eden Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'nin de buna önlem olarak halkı sürekli silah başında bulundurmasının yorgunluğa ve bıkkınlığa yol açtığını belirtmiş, zavallı rediflerin sürekli beklemekten kendi işiyle uğraşamadığını, tarlaların boş kalmasının da devleti maddi zarara uğrattığını ve bu durumun uzun süre devam etmesinin devlet ve millet için telafisi olmayan zararlara sebebiyet vereceğini söylemiştir[123].

Edhem Ruhi Bey başyazılarında Bulgarların Makedonya meselesine bakışıyla ilgili izahatlarda da bulunmaya çalışmıştır. Bir makalesinde, Bulgaristan ile Osmanlı

[122] "Ah Şu Makedonya", **Balkan**, No:129, 22 Kânunusani 1322, s.1-2.
[123] "Mülahaza-i Siyasi", **Balkan**, No:177, 27 Mart 1323, s.1.

Devleti arasındaki dostluğun, Makedonya meselesi halledilmedikçe normalleşemeyeceğini, bunu da Avrupalı ve Bulgar diplomatlar gibi Babıali'nin de anlamış olduğunu düşünen Edhem Ruhi, çetelerin, Bulgarların tüm engelleme çabalarına rağmen yeniden sınırdan içeri girdiklerini haber vermiştir. Bulgaristan Hariciye Nazırı İstançof'un da bu dönemde Avrupa başkentlerini gezerek Bulgaristan'ın fikirlerini anlatıyor olmasına Babıali'nin dikkat etmesi gerektiğini savunmuştur[124].

Bir başka sayıda Bulgaristan Hariciye Nazırı İstançof'un fikirlerine yer verilmiştir. İstançof, Makedonya'nın Balkan milletleri arasında paylaşılmasının mümkün olmadığını, Bulgaristan'ın Mürzsteg'te kabul edilen protokolün uygulanmasını ve Hıristiyanların güvenliklerinin sağlanması görevini memnuniyetle yerine getireceğini anlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı ıslahatların sorunun çözümünde yeterli olmayacağını ifade eden İstançof, Makedonya'da asayişin sağlanması için üzerlerine düşen tüm görevleri yapmayı istediklerini belirtmiştir. Bulgarların mesele hakkındaki fikirlerinin ne olduğunu açıkça ifade eden bu söylev, Edhem Ruhi'nin dikkatini çekmiştir[125]. Edhem Ruhi'nin, Makedonya sorununa Bulgarların bakış açısını ifade ettiğini düşündüğü bir diğer kişi de *Veçirne Posta* gazetesi yazarı Gospodin Radof'tur. Radof, Makedonya'da özerk bir idare kurulmasını savunmuştur. Bu fikrin, Berlin Kongresi'nden hemen önce İngiliz yönetici Gladstone tarafından ortaya atıldığını söyleyen Radof, Balkanlardaki küçük devletlerin bölgeye tek başlarına hakim olacak kabiliyetlerinin olmadığını, Osmanlı Devleti'nin de sahadaki karışıkları engelleyecek gücünün bulunmadığını belirterek, en geçerli çözümün, özerk bir idare kurulması fikri olduğunu savunmuştur. Gospodin Radof, artık Bulgarların bu düşünce etrafında birleştiklerini ve Bulgaristan hükümetinin de aynı noktada bulunduğunu iddia etmiştir[126].

Edhem Ruhi Bey, Radof nezdinde, Bulgarların fikirlerine karşı yazdığı bir makalesinde durumu değerlendirmeye çalışmıştır. Gospodin Radof'un ifadelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı kin güden bir üslup görülmediğini, aynı şekilde

[124] "Makedonya Meselesi İçin İçin Yanıyor", **Balkan**, No:146, 13 Şubat 1322, s.1.
[125] Edhem Ruhi, "Bulgaristan'ın Düvel-i Muazzamaya Cevabı", **Balkan**, No:271, 29 Eylül 1323, s.1-2.
[126] Edhem Ruhi, "Makedonya Muhtariyeti", **Balkan**, No:320, 5 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Bulgaristan'ın geleceğine dair de çok büyük hayaller bulunmadığını ifade eden Edhem Ruhi, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhak edilmesini savunan, gerçeklikten uzak fikirlerden vazgeçilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Çeteler arasındaki mücadelelerin sert bir şekilde devam ettiği Rumeli'de asayişin olmadığının açıkça görüldüğünü, insanların can ve mal güvenliğinin kalmadığını belirten Edhem Ruhi Bey, bu sıkıntıları aşacak bir hükümet anlayışının da olmadığının kabul edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin şu anki yönetim şeklinin sorunlarda büyük payı olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, devletin yönetimsel sorunları giderildiği taktirde bölgedeki bu kanunsuzluk ortamının da düzelebileceğini savunmuştur. Ayrıca, Radof'un çözüm için önerdiği muhtariyet teklifinin, bir İngiliz teklifi olduğunu, teklifin ilk sahibi Gladstone'nin Türkleri sevmediği kadar Bulgarları da sevmediğinin bilindiğini söyleyen Edhem Ruhi, bir Bulgar diplomatına "*Türklerin altı asırda yapamadığı fenalığı siz altı günde yaptınız*" diyebilen Gladstone'nin sözüne itimat edilebileceğine inanmadığını ifade etmiştir. Makedonya'nın sükunete kavuşmasının, özerk bir idareye sahip olarak veya komisyonlar kurarak değil, Osmanlı hükümetinin merkezi yönetiminde yapılacak bir ıslahatla, meşruti bir yönetim biçimine geçilmesiyle sağlanacağını düşünen Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi'yi ilan etmesiyle sorunların çözüme kavuşacağını iddia etmiştir. Özerk bir idareyle ancak bölgenin hatta Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin dahi Avusturya'nın nüfuzu altına gireceğini anlatan Edhem Ruhi Bey, bu iki devletin kaderlerinin birbirine bağlı olduğunu ve Makedonya meselesinin çözümünün bu iki devleti beraber kurtaracağını savunmuştur[127].

Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid ve Babıali'nin Makedonya meselesine bakışları ve çözüm çabaları da, Edhem Ruhi Bey'in makalelerinde değerlendirilmiştir. Makedonya meselesi konusunda Avrupalıların pek çok defa Osmanlı Devleti'ne yaptıkları baskıların yankılarını, başyazılarında analiz etmeye çalışan Edhem Ruhi, gördüğü siyasi baskılar sonucunda sıkıntı içinde kalan Babıali'nin sürekli bir ıslahat çabasındaymış gibi rol yapmasını da konu etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye sürekli olarak komisyonlar göndermesini ve Selanik'te padişah iradesiyle bir hukuk mektebi açmasını "*Bizi dostlar hep*

[127] Edhem Ruhi, "Bir İntikad-ı Siyasi", **Balkan**, No:321, 6 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

alışverişte görsün" olarak yorumlayan Edhem Ruhi, temelsiz atılan bu adımların bir sonuç getirmeyeceğini, yapılacak tüm ıslahatların, sadece bölge halkına yönelik değil devletin bütününe hitap edecek şekilde yapılmasının bir zorunluluk olduğunu, yoksa tüm çabaların boşa gideceğini ifade etmiştir[128].

Osmanlı Devleti'nce, sadece günü kurtarmak adına alınacak siyasi tedbirlerin bir faydasının olmadığının uzun süredir yaşanan gelişmelerden anlaşıldığını belirten Edhem Ruhi, bir doktor inceliğiyle sorunun merkezine inilmesinin doğru tedaviyi getireceğini savunmuştur. Asırlardır Osmanlı mülkü olan Rumeli topraklarındaki fitne ve fesatın kökü kurutulmadıkça, Osmanlı yöneticileri çağın gereklerine uygun yönetim davranışları sergilemedikçe, bu fitne ve fesatın devleti felaketlere sürükleyeceğinin aşikar olduğunu söyleyen Edhem Ruhi, bu münasebetle Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasının önemini bir kere daha vurgulamıştır[129].

Bir başka makalesinde, bütün büyük devletlerin, Türk hükümetinin adalet ve yönetim konusundaki beceriksizliklerinden fırsat bulduğunu ve Makedonya iç siyasetine derinlemesine müdahale ettiğini vurgulayan Edhem Ruhi Bey, bu acizlik yüzünden bütün hakların kaybolduğunu ve neredeyse vatanın yitirilme noktasına geldiğini iddia etmiştir. Avrupa devletlerine verilen göz boyayıcı tavizlerin ardı arkasının kesilmediğini Avusturya örneğiyle açıklamaya çalışan Edhem Ruhi, zamanında Mitroviçe hattının Avusturya'nın ağzına bir parmak bal çalmak için kabul edildiğini, şimdi her geçen gün başka bir taviz vermek zorunluluğu doğduğunu belirtmiştir. Edhem Ruhi, "*Bilemedik ki vatanın bağrına hançerini dayamış olan düşman Avrupalılar değil kendi öz hamilerimiz, kendi öz hakimlerimiz, hükümetimizdir. Bu belaları milletin başına getirip duran o timsal-i meşhuz istibdaddır*" diyerek, durumun sorumlusunun kim olduğunu sert bir dille anlatmaya çalışmıştır[130]. Bir diğer başyazısında da aynı sorumluyu ve onun taraftarlarını şöyle tarif etmiştir:

[128] "Yine Makedonya", **Balkan**, No:256, 8 Eylül 1323, s.1-2.
[129] "Makedonya Meselesi Fenalaşıyor", **Balkan,** No:388, 28 Şubat 1323, s.1.
[130] Edhem Ruhi, "Kabak Yine Türk'ün Başına Patladı!", **Balkan,** No:391, 2 Mart 1324, s.1-2.

"*Zavallı Türk'e dünyada acıyan, merhamet eden asla yok. Neden olacak? Bizi bu hale getiren yine biz değil miyiz? Yıldız Sarayı melanet-i medarının otuz senelik müstebid politikası değil midir ki zavallı şu masum ümmet-i İslam'ı ayaklar altında, hor hakir bıraktı ve hala da bırakmaktadır.*

Vatanın bağrına düşman hançeri dayanmış, mader-i vatan, şeref ve namus-ı Osmaniyet ecnebi ayakları altında ezilip duruyor da bizim İstanbul paçavraları hala Rumeli vilayat-ı şahanesinde asayişten bahsetmeye, zerre kadar utanmıyorlar"[131]

Edhem Ruhi Bey'in yazılarındaki sertlik derecesi 1908 yılında sürekli bir artış göstermiştir. 1908 yılında, bütün Avrupa basınının da tek derdinin Makedonya meselesi olduğunu belirten Edhem Ruhi, bölgede Osmanlı hakimiyetinin sonunun yaklaşmakta olduğunu ifade etmiştir. 410. sayıdaki makalesinde halka da sitem dolu sözler söyleyen Edhem Ruhi Bey, yüzyıllar önce civanmert bir azametle Rumeli kıyılarına çıkan ve Viyana kapılarına kadar dayanan şanlı bir ecdadın evlatlarının bu kadar sessiz durmasına bir anlam veremediğini belirtmiştir. "*Gözler açılmazsa Rumeli'den çekilirken son bir kez "Padişahım çok yaşa" diye bağrılsa bir fayda olmayacaktır.*" diyen Edhem Ruhi, Midilli felaketinin bu duruma en yakın örnek olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'ni idare edenler basiretsiz yönetimleriyle, işleri devlet aleyhine içinden çıkılamayacak kadar karmaşık hale getirirken halkın bu suskunluğunun doğru olmadığını savunan Edhem Ruhi, halktan beklediği tepkiyi şu şekilde açıklamıştır: "*...İstanbul'da bir hükümet-i adile-i Osmaniye'nin, meşrutiyet idaresinin tesisi için İran gibi icabında kan dökmezsek, yazık, yazık ki şan-ı ecdad ve mazi mahvolmuş demektir.*"[132]

Edhem Ruhi Bey'in Makedonya meselesindeki en temel çözüm yolu Kanun-i Esasi'nin ilanı ve meşrutiyet idaresine geçiş olarak görülmektedir. Meclis-i mebusanın açılmasıyla, halkın dertleriyle ilgilenmeyip sadece garibanlardan çaldıkları paralarla kendilerine konaklar ve saraylar yaptıran devletin sözde ileri gelenlerinin yerine milletin gerçek temsilcilerinin geçmesinin sağlanacağını savunan Edhem Ruhi, böylece Avrupa kamuoyundan da destek alınabileceğini, Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan ittifakların bozulabileceğini iddia etmiştir. Eğer bunlar

[131] Edhem Ruhi, "Yeşil Masanın Meşum Kararları", **Balkan**, No:424, 10 Nisan 1324, s.1-2.
[132] Edhem Ruhi, "Şimdi Gözümüzü Açmazsak, Akıbet Mahv-ı Mutlaktır", **Balkan**, No:410, 25 Mart 1324, s.1-2.

gerçekleşmezse vatanın sonunun geldiğini vurgulayan Edhem Ruhi, sözlerini Osman Gazi'ye bir hitapla bitirmiştir: "*Uyan ey Hazreti Osman zi himmet uyan. Uyan da gör ne hale girdi tesis ettiğin devlet*"[133].

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden biri olan İbrahim Temo da *Balkan* gazetesinde Makedonya meselesi hakkındaki fikirlerini beyan eden makaleler kaleme almıştır. Otuz sene önce ortada böyle bir mesele yokken, şimdiki padişahın idaresinde bir soruna dönüşen Makedonya'da bir tiyatro oynandığını ifade eden İbrahim Temo, bölgenin tarihini iyi bilmeyen insanların bu tiyatroda bir komedi sergilediklerini belirtmiştir[134]. Makedonya meselesinin özünün, Deli Petro'nun vasiyeti doğrultusunda İstanbul'a ilerlemek isteyen Panslavistlerle, Bizans'ı diriltme mücadelesi veren Rum patrikliğinin Panhelenist politikaları arasındaki rekabete dayandığını söyleyen Temo, Rusya ve Avusturya'nın baskıları sonucunda Osmanlı hükümetinin de bu tiyatroya dahil edildiğini kaleme almıştır[135].

Avrupa devletlerinin Makedonya konusundaki fikirlerini ve yapmak istediklerini de makalelerinde değerlendiren Edhem Ruhi, her ülkenin istekleri ve beklentileriyle ilgili analizlerde bulunmaya çalışmıştır. Bu başyazılarda en çok adı geçen ülke İngiltere olmuştur. Gazetenin 219. sayısında İngiltere parlamentosunda Sir Edward Grey'in gerçekleştirdiği bir konuşmayı inceleyen Edhem Ruhi, İngiltere'nin ortaya attığı, ıslahattan vazgeçilmesi ve özerkliğe yönelinmesi fikrinin Bulgarlar tarafından olumlu karşılandığını vurgulamıştır. Bulgarların Sir Edward Grey'in sözlerine bu kadar olumlu tepki vermelerinin doğru bir davranış olmadığını savunan Edhem Ruhi Bey, Avrupalıların, özellikle de İngilizlerin söyledikleri sözlerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda olacağını, bu sözlerden ne Bulgarlar ne de Türkler için hayırlı bir sonuç çıkmayacağını açıklamıştır. Şahsi menfaatleri uğruna birçok kez Doğu milletlerini yanıltan İngiltere'nin, yarın "*Makedonya'da ıslahat mükemmeldir*" diyerek Bulgarları da aldatmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir[136]. İngiltere Kralı VII. Edward'ın, Avusturya-Macaristan İmparatoru

[133] Edhem Ruhi, "Rivayet-i Muhtelif, Makedonya Hep Tehlideke", **Balkan**, No:414, 29 Mart 1324, s.1-2.
[134] İbrahim Temo, "Makedonya Komedyaları", **Balkan**, No:344, 8 Kânunusani 1323, s.1-2.
[135] İbrahim Temo, "Makedonya Komedyaları", **Balkan**, No:345, 9 Kânunusani 1323, s.1-2.
[136] Edhem Ruhi, "Yine Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:219, 7 Temmuz 1323, s.1-2.

Fransuva Jozef'i Viyana'da ziyaret etmesini önemli bulan Edhem Ruhi, kendi parlamentosunda Makedonya'nın özerkliği konusunda nutuklar söyleyen İngilizlerin, Avusturya'nın bu duruma hayır demesiyle, bir uzlaşma arayışına girmesinin mühim bir siyasi manevra olduğunu belirtmiştir. Avrupa devletlerinin siyasi fikirlerinin mart havasına benzediğinin unutulmaması gerektiğini vurgulayan Edhem Ruhi, İngiltere'nin bu süreçte yaptıklarının dikkatle izlenmesi gerektiğini yazmıştır[137].

İngiltere'nin gizli resmi yayın organı olarak bilinen *Times* gazetesinde çıkan bir makalede, Avrupa için utanılacak bir hale dönüşen Makedonya meselesinin sadece Osmanlı Devleti'nin sebep olduğu olaylardan değil, küçük Balkan devletlerinin de sorumsuz davranışlarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Edhem Ruhi Bey, bu makalenin İngiltere'nin politika değiştirebileceği ve Osmanlı Devleti'yle yakınlaşma arayacağı anlamını taşıdığını ifade etmiş, fakat yine de söz konusu İngiltere olunca işin iç yüzünün anlaşılmasının zaman alacağını belirtmiştir[138].

Edhem Ruhi Bey, yaklaşık dört ay sonra yazdığı bir makalede, İngiltere'nin emellerinden vazgeçmediğini gözler önüne sermiştir. Önceleri sadece Avusturya ve Rusya arasındaki bir sorun olarak görülen Makedonya meselesi, son yıllarda renk değiştirmiştir. Meselenin, şimdiki siyaset sahnesinin iki önemli aktörü İngiltere ve Almanya arasındaki çekişmenin bir cephesini oluşturduğunu iddia eden Edhem Ruhi, Avusturya'nın Mitroviçe hattını ele geçirmesiyle Selanik'e hakim bir konuma gelmesinden rahatsızlık duyan İngiltere'nin, bölgedeki halkların can güvenliğini bahane göstererek meseleye tekrar dahil olmak istediğini yazmıştır. Bu suretle meselenin aslında büyük devletlerin bir çekişme sahası olarak kullanıldığını söyleyen Edhem Ruhi, küçük Balkan devletlerinde yaşayan Hıristiyanların aslında önemli görülmediğini ama siyaset sahasında aktif olmak isteyen devletlerin onları kullanmak istediklerini ifade etmiştir. Edhem Ruhi Bey, Balkan milletlerini Osmanlı Devleti'yle sert kavgalara tutuşturup, kendi politikalarını uygulamak için fırsat kollayan bu devletlerin ne Hıristiyanları ne de insanları düşünmediklerini iddia etmiştir[139].

[137] Edhem Ruhi, "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:236, 10 Ağustos 1323, s.1.
[138] "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:306, 18 Teşrinsani 1323, s.1.
[139] "Makedonya Meselesi ve Avrupalıların Hırs ve Tamahı", **Balkan**, No:395, 7 Mart 1324, s.1-2.

Son günlerde İngiltere'deki muhalefetin, hükümetin izlediği Balkan politikasına karşı tepkilerinin şiddetlenmeye başladığını belirten Edhem Ruhi Bey, bu karışık durumu lehine çevirmek için Osmanlı Devleti'nden bir hamle beklediğini kaleme almıştır. Muhalif *Standard* gazetesinin, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı düşmanca siyasetle bir yere varılamayacağını yazmasını büyük bir fırsat olarak gören Edhem Ruhi, Babıali'nin bu fırsatı lehine çevirecek çalışmalarda bulunmasının, memleketin geleceği için zaruri olduğunu anlatmıştır[140].

399. sayıdaki makalesinde, artık Makedonya meselesinin dünya siyasetindeki tarafları belirlediğine dikkat çeken Edhem Ruhi Bey, İngiltere'nin yıllardır düşmanlık yaptığı ve başına birçok çorap ördüğü Rusya ile ortak hareket etmeye başladığını yazmıştır. Avusturya'nın inşa ettiği Yenipazar-Mitroviçe hattının kendi çıkarlarına ters düştüğünü gören İngiltere, Rusya ile beraber hareket etmeye ve Balkan politikasını kabul ettirmeye çabalar görülmektedir. İngiltere'nin derdinin aslında Avusturya olmadığını, gerçekte Avusturya'yı himaye eden ve gittikçe güçlenen Almanya karşısında çözüm yolları aradığını belirten Edhem Ruhi, bundan sonraki süreçte İngiliz-Rus bloğuyla Almanya arasındaki Makedonya çekişmesinin izleneceğini kaleme almıştır[141]. İngiltere parlamentosundaki radikaller de İngiltere'nin Makedonya meselesindeki şiddetli hareketini cesaretlendirmeye çalışmaktadır. Edhem Ruhi, Londra'da bulunan Balkan komitesi tarafından yönlendirildiklerini düşündüğü bu radikallerin, Müslümanları adam yerine koymadıklarını ve bu yüzden ne pahasına olursa oldun şiddet yolunu tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu kadar hırsın dünyayı bir savaşa sürükleyebileceğini iddia eden Edhem Ruhi Bey, Alman prensi Bulov'un şu sözleriyle de düşüncesini desteklemeye çalışmıştır: "*Makedonya'yı tahdis eyleyen fenalık Müslümanlar ile Hıristiyanların geçinememesinden değil, birtakım hükümet-i ecnebiyenin maksad-ı hafiyesi yüzündendir. Binaenaleyh şu meselede daha fazla ileri varmak, büsbütün hükümet-i Osmaniye hukukunu da ezmek doğru olmaz. Eğer bu fenalık, bu fena hal daha devam*

[140] "Makedonya Meselesinde İhtilaf ve Hükümet-i Seniyye'ye Ümid-i Necat", **Balkan**, No:396, 8 Mart 1324, s.1.
[141] "Yirminci Asırda Şark Meselesi 2", **Balkan**, No:399, 12 Mart 1324, s.1-2.

ederse bütün Makedonya İslamlarının ayaklanması mutlak göründüğü gibi bir harb-i umumi ihtimali de baid değildir."[142]

İngiltere hükümeti de çekişmeden geri kalmayacağını göstermek adına bir adım atmıştır. *Şura-yı Ümmet* gazetesinden alıntılanan bir habere göre, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, parlamentoda yaptığı bir konuşmayı beyanname haline getirerek büyük devletlere göndermiştir. Bu beyannamede, Makedonya'nın özerk hale gelmesi ve bölgeye büyük devletlerin onayıyla bir vali tayin edilmesi, Türk askerinin Makedonya'dan çıkarılması ve ardından bölgede bir jandarma teşkilatı kurulması, Makedonya'daki yabancı memurların maaşlarının yeni kurulan idare tarafından ödenmesi ve şu ana kadar bölgede yabancılara sağlanan imtiyazların aynen devam ettirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu beyannameyi, Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden koparılması olarak yorumlayan Edhem Ruhi, Yanya ve İşkodra'nın da İtalya'nın hakimiyetine bırakılma niyetinin görüldüğünü ve bu durumun, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan tamamen atılması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yıllardır bölgedeki Balkan milletlerini, birbirine ve Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtan ve kırdıran Avrupa'nın, "*İnsaniyet namına uğraşıyoruz*" dedikleri meselenin gerçek yüzünün ortaya çıktığını savunan Edhem Ruhi Bey, bunun bir vahşet olduğunu vurgulamıştır[143]. Mesele için gösterilen bu çözüm yolunun, İngiltere'nin dış politika kılavuzu olan mavi kitaba da girdiğini söyleyen Edhem Ruhi, bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin savaş dahil her şeyi göze alması gerektiğini, Türklerin gerekirse Makedonya'dan çıkacağını fakat Avrupa'nın göbeğinde ikinci bir Plevne'yi de yaşatacağını ifade etmiştir[144].

İngiltere, Avrupa'nın büyük devletlerine sunduğu önerilere, bu devletlerden gelebilecek olumsuz tavırlara binaen, bir yenisini daha ekleyerek konuyu tamamen kendi istekleri doğrultusunda yürütmeye çalışmıştır. İngiltere ikinci önerisinde, Makedonya'nın Avrupa tarafından seçilecek bir komiserle yönetilmesi, Osmanlı askerinin azaltılması ile uluslararası bir jandarma ve polis teşkilatı kurulması, Babıali'nin de hukukunun korunması amacıyla Hüseyin Hilmi Paşa'nın da bu

[142] "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:402, 15 Mart 1324, s.1.
[143] "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:406, 20 Mart 1324, s.1-2.
[144] "Mavi Kitap", **Balkan**, No:408, 22 Mart 1324, s.1.

komiserin yanında müfettişlik yapmasını teklif etmiştir. Henüz Babıali'ye gönderilmeyen fakat Avrupa basınında konuşulan bu teklifi, Osmanlı Devleti'ne atılan bir yem olarak yorumlayan Edhem Ruhi, zavallı Türk milletine yutturulmak istenen bu hap karşısında dikkatli olunması gerektiği vurgulamıştır. Edhem Ruhi Bey, müstakil vali yerine komiserlik aldatmacasıyla, hak ve hukukunu kaybedecek bir milletin geriye söylecek tek lafı kalacağını söylemiştir: "*Padişahım çok yaşa*"[145]. Almanya'nın Avusturya ve İtalya'yla yakınlaşması karşısında, İngiltere de Makedonya meselesi vasıtasıyla Rusya ve Fransa'yı saflarına çekmiştir. Babıali'nin de İngiltere'nin kaba isteklerine karşı endişe etmemesini Almanya'ya olan güvenine bağlayan Edhem Ruhi, bu kutuplaşmaların ileride bir noktada mutlaka patlak vereceğini düşündüğünü belirtmiştir[146].

Edhem Ruhi, Avusturya'nın düşüncelerini de makalelerinde yorumlamaya çalışmıştır. Genel olarak Balkanlar'da Rusya ile çekişme içerisinde bulunan Avusturya, Mürzsteg protokollerinin ardından hakimiyetini güçlendirmiş ve olası bir karışıklık durumda tıpkı Bosna Hersek'te yaptığı gibi Makedonya'yı da ilhak etmek için fırsat kollamıştır[147]. Zaman zaman Makedonya sınırında yaptığı manevralarla Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermeye çalışan Avusturya'nın bu hareketleri Edhem Ruhi'nin tepkisini çekmiştir[148]. Osmanlı Devleti'nin Avusturya tarafından, her fırsatta Makedonya'ya asker sokmakla tehdit edilmesinin kabul edilebilir olmadığını ifade eden Edhem Ruhi, Türk'ün Makedonya'dan kan dökmeden atılamayacağının bilinmesini istemiştir[149]. İngiltere'nin Makedonya meselesine dahil olmasıyla birlikte bölgeyi ele geçiremeyeceğini anlayan Avusturya, Osmanlı Devleti'nin ıslahat çalışmalarının desteklenmesi görüşünü savunmaya başlamıştır. Avusturya, Almanya ile beraber hareket etme kararı almış ve onun himayesinde olmayı tercih etmiştir.

Rusya'nın Makedonya meselesi ile ilgili görüşleri de Edhem Ruhi'nin başyazılarında değerlendirilmiştir. Rusya'nın yüzyıllardan beri kendi topraklarında döktüğü kanlara bakmadan, Rumeli'deki Hıristiyanlar için endişelenmesini gerçekçi

[145] Edhem Ruhi, "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:419, 4 Nisan 1324, s.1-2.
[146] "Bakalım Ne Olacak?", **Balkan**, No:462, 24 Mayıs 1324, s.1.
[147] "Mülahaza-i Siyasi", **Balkan**, No:178, 28 Mart 1323, s.1.
[148] "Kabak Yine Türk'ün Başına", **Balkan**, No:228, 18 Temmuz 1323, s.1.
[149] "Zilletle Yaşamaz İzzetle Ölürüz", **Balkan**, No:267, 23 Eylül 1323, s.1-2.

bulmadığını ifade eden Edhem Ruhi[150], meselenin ilk başlarında Makedonya toprakları üzerinde gözü olan Rusların, daha sonraları bölgede ıslahat yapılmasını kabul ettiğini, en sonunda ise İngiltere'nin dümen suyuna girerek özerk bir Makedonya için çabalamaya başladığını söylemiştir. Balkanlar'da uzun yıllardır aktif olan Rusya'nın, özellikle Asya'da yediği darbelerden sonra İngilizlerle anlaşmaya mecbur kalmasının doğal olduğunu belirtmiştir[151].

Edhem Ruhi Bey, Avrupa devletlerinin Makedonya meselesi hakkındaki fikir ayrılıklarının Osmanlı Devleti tarafından, kendi çıkarlarını korumaya yönelik değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Büyük devletler, her ne kadar birbirleriyle dostça faaliyetlerde bulunsalar da hiçbir zaman birbirlerine güvenmemişlerdir. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki iyileştirme politikasını desteklemiştir[152]. Rusya, Avusturya'yı Balkanlar'da asla yalnız bırakmak istememiştir. İngiltere, Rusya'yı bölgede kendi çıkarlarını korumak için müttefik olarak görmüş, Fransa da uzun zamandır beraber hareket ettiği Rusya'nın yanında saf tutmuştur. Bu gruplaşmanın içindeki devletler, kendi başlarına aldıkları kararları Babıali'ye tebliğ edip, bir sonuç beklemişlerdir. Babıali de hangisinin isteklerini karşılayacağına karar veremediğinden, hepsine yönelik göz boyacıyı hamleler yapmaya çalışmıştır. Edhem Ruhi, Osmanlı Devleti'nin bu samimiyetsiz çabalarının Avrupa devletleri tarafından farkedildiğini ve eninde sonunda büyük devletlerin, isteklerini kabul ettirebilmek için Bulgaristan'ı devreye sokabileceğini ifade etmiştir[153].

Edhem Ruhi Bey, zaman ilerledikçe Makedonya meselesi hakkında, devletler arasındaki dengelerin bozulmaya yüz tuttuğunu, Almanya ve İtalya'nın sorun üzerinde anlaşmazlıklara düşmeye başladığını ve bu durumun tehlikeli bir hal alabileceğini belirtmiştir[154]. İngiltere Kralı'yla Rus Çarı'nın 9 Haziran 1908 tarihinde, Reval'de yaptığı görüşmenin ardından İngiliz-Rus-Fransız bloğunun sağlamlaştığını vurgulayan Edhem Ruhi, bu devletlerin Makedonya meselesi

[150] Edhem Ruhi, "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:191, 24 Mayıs 1323, s.1-2.
[151] Edhem Ruhi, "Yeşil Masanın Meşum Kararları", **Balkan**, No:424, 10 Nisan 1324, s.1-2.
[152] "Bu Fırsat Pek Mühimdir", **Balkan**, No:280, 12 Teşrinievvel 1323, s.1.
[153] Edhem Ruhi, "Komedya-yı Siyasi", **Balkan**, No:422, 8 Nisan 1324, s.1-2.
[154] Edhem Ruhi, "Balkan Mesaili ve Avrupa Muvazenesi", **Balkan**, No:423, s.1-2.

özelinde İngiltere'nin isteklerinin etrafında birleştiklerini iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Rusya'nın kendisine yaptığı teklifi, Almanya ve Avusturya güvencesiyle reddetmesinin, Avrupa'da ipleri iyice gerdiğini ifade eden Edhem Ruhi, tüm devletlerin teyakkuzda olduğunu ve yapılan hazırlıkların, yakın zamanda büyük bir savaşın çıkabilme ihtimalini arttırdığını yazmıştır[155].

Sonuç olarak, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan ve bir türlü çözüme kavuşturamadığı iç problemi olan Makedonya meselesi, Edhem Ruhi'nin başyazılarıyla *Balkan* gazetesi sayfalarında defalarca yer bulmuştur. Edhem Ruhi, Avrupa devletlerinin politikalarını günü gününe takip etmiş, yaptığı çıkarımlarla Osmanlı yönetimine tavsiyelerde bulunmuş, Babıali'den tedbirler almasını istemiştir. Savunduğu meşrutiyet düşüncesini, sorunun halledilmesinde en temel nokta olarak ifade etmiş olan Edhem Ruhi, İstanbul'un bu konudaki fikirlerini bildiği için, çoğu yazısında umutsuzluk emareleri göstermiştir. Edhem Ruhi Bey'in zihninde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından arka arkaya yaşanan felaketlerin etkileri bulunmaktadır ve bu etki makalelerinde de görülmektedir. Makedonya'nın da kaybedilmesinin devletin sonu olacağını düşünmektedir. Bu sebeple, gençlik yıllarından beri savunduğu, Balkan milletleri dahil Osmanlı Devleti bünyesindeki tüm halkları bir ararda tutabileceğine inandığı Kanun-i Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılarak meşruti bir yönetime geçilmesini tek kurtuluş çaresi olarak benimsemiştir.

3.3. *Balkan* Gazetesi Gözüyle Dünyadaki Siyasi Gelişmeler

Balkan gazetesi dünyada yaşanan gelişmeleri çok geniş bir perspektifle ele almaya çalışmıştır. Afrika Müslümanlarının sorunlarından, Amerika ve Japonya siyasetine, Balkanlarda ortaya çıkan siyasi çatışmalardan Asya'daki Müslüman Türklerin problemlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, incelenen sayılardaki başyazılar arasında en çok yer tutan Fas meselesi, Balkanlar, Asya'daki gelişmeler ve Avrupa siyaseti konuları Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi Bey'in gözünden analiz edilecektir.

[155] "Gizli Bir Korku, Bir Hazırlık Var Ama Ne?", **Balkan**, No:487, 22 Haziran 1324, s.1-2.

3.3.1. Balkanlardaki Siyasi Gelişmeler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Aayastefanos Antlaşması, birçok devleti memnun etmemişti. İngiltere ve Avusturya, ortaya çıkarılan Bulgaristan'ın, geniş sınırlara ulaşmasını kendi çıkarları açısından tehlikeli buluyordu. Özellike İngiltere'nin baskılarıyla yeni bir konferans toplanması ve sınırların yeniden karara bağlanması sağlandı. Berlin Konferansı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla, yeni dönemde Balkan topraklarında iki devletin mücadelesi göze çarpmaya başladı: Avusturya ve Rusya. İngiltere ise arka planda kalıp, kendi çıkarlarını zarara uğratmadan işleri organize etmeye çalışıyordu. Antlaşmanın sonucunda Bulgaristan'ın sınırları daraltılırken, Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlığını kazandı. Bosna Hersek ise Avusturya idaresine teslim edildi. Yeni özerk ve bağımsız devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan Berlin Antlaşması, Balkanlar'daki karışıklıkları durduramadı, tam aksine uzun yıllar sürecek ve iki dünya savaşına temel oluşturacak sorunları da beraberinde getirdi[156].

Edhem Ruhi, Balkanlar'da yaşanan gelişmelere makalelerinde yer verirken temel olarak Avusturya, Rusya ve İtalya çekişmesine değinmiştir. Avusturya'nın niyetinin tıpkı Bosna Hersek'te yaptığı gibi, ilk fırsatta Makedonya topraklarını keni bünyesine katmak olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, İtalya'nın da bu duruma karşı tedbir olarak Avusturya'yı sıkı bir takibe aldığını ve Avusturya'nın hamlelerine aynı şekilde karşılık vermeye çalıştığını belirterek, bu karşılıklı gizli mücadelenin bir savaşa sebep olabileceğini ileri sürmüştür. Öyle ki İtalya, Avusturya'nın okul ve kilise kurduğu yerlere mutlaka kendi okul ve kilisesini kurmakta, Avusturya'nın yaptığı askeri harcamalara karşı kendisi de harcamalar yapmaktadır[157].

Edhem Ruhi'ye göre Rusya ise, Asya'da yaşadığı felaketlerin etkisinden ve iç işlerinde yaşadığı sorunların ağırlığından kurtulmaya çalışırken, Balkanlar'ı da etkisi altında tutmak istemekte, en azından bölgede başka bir devletin hakimiyet elde etmesini engellemeye çalışmaktadır. Avusturya, İtalya ve Rusya'nın çözümsüzlük

[156] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.525-526.
[157] "Balkan Muvazenesi", **Balkan**, No:186, 17 Mayıs 1323, s.1.

üzerine ittifak kurduklarını söyleyen Edhem Ruhi, bu durumun Osmanlı Devleti'nin zararına olduğunu ifade etmiştir[158].

Avusturya ve Rusya'nın yeni kurulan küçük Balkan devletlerini sürekli kontrol altında tutmak istediklerini kaleme alan Edhem Ruhi, iki devletin Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a birlikte verdikleri bir notayı da bunun bir göstergesi olarak açıklamıştır. Verilen notada yer alan "…*Makedonya'nın Sırplara, Bulgarlara, Yunanlılara, herkese bir parça ayırmak suretiyle taksimini Avusturya ve Rusya hiçbir vakit düşünmemiş ve ıslahat programına böyle bir kayıt dahil edildiği külliyen bi esastır…. Avusturya ve Rusya maksad-ı esasiyesi doğrudan doğruya Makedonya'nın asayiş-i idaresini temindir.*" ifadelerini Avusturya'nın mutlaka Makedonya'yı topraklarına katmayı düşündüğü şeklinde yorumlayan Edhem Ruhi, Bab-ı Ali'nin buna karşı aldığı tedbirlerin sadece askeri olduğunu ve yetersiz kalacağını belirtmiştir[159].

Edhem Ruhi, başka bir makalesinde, Balkanlar'da bir grup insanın ortaya attığı Balkan Cumhuriyetleri İttifakı'nı konu almıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetim zaafiyetleri yüzünden kendi devletlerini kuran Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın bir araya gelip bir cumhuriyet kurmaları fikrini savunanların olduğunu belirten Edhem Ruhi, bu konuyla ilgili konferanslar düzenleyip, kitaplar basanlar bulunduğunu anlatmıştır. Yapılan çalışmaların hemen takipçi bulmasının zorluğunu Fransa örneğiyle açıklamaya çalışan Edhem Ruhi Bey, cumhuriyet düşüncesinin oluşmasının zaman alacağını, Fransa'nın bile nice karışıklıklar yaşadıktan ve birkaç kere krallıkla cumhuriyet arasında gidip geldikten sonra yönetim sistemini oturtabildiğini ifade etmiştir. Balkan Cumhuriyetleri İttifakı'na karşı olmadığını ifade eden Edhem Ruhi, öncelikle bu küçük devletlerin kendi kanunlarını geliştirmelerinin, devlet idaresinde ilerleme sağlamalarının gerekliliğini belirtmiş, ardından ilk olarak kendi başlarına cumhuriyet yönetimine geçmelerini sonra da birlik haline dönüşmelerinin gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Böyle bir ittifakı düşünenlerin, Türkleri bu yapı dışında tutmalarının yanlış olacağını belirten Edhem Ruhi, eğer Türkleri de bu dahil edebilirlerse, oluşacak birlikteliğin önünde ne Almanların, ne

[158] Edhem Ruhi, "Politika Alemi", **Balkan**, No:217, 5 Temmuz 1323, s.1.
[159] "Balkan Milletleri Darada!", **Balkan**, No:266, 21 Eylül 1323, s.1.

Rusların ne de İngilizlerin durabileceğini, Türklerin liderliğiyle Akdeniz'den Tunaya, Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar bir sahada kurulacak güçlü bir medeniyetin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Fakat Paris'te çıkan *Loryan* gazetesinin yazdığı gibi, bu ittifakın Türklerin enkazı üzerine kurulması planlanıyorsa bir sonuca ulaşamayacağını sözlerine eklemiştir[160].

3.3.2. Asya'daki Siyasi Gelişmeler

Balkan gazetesi Asya'da yaşanan gelişmelere de sayfalarında yer vermiştir. Gazete içinde Asya'nın çeşitli noktalarından gelen ajans ve telgraf haberlerinin yanı sıra başyazılar da önemli görülen konular ele alınmıştır. İncelediğimiz sayılarda özellikle 1905 Rus-Japon Savaşı'nın ardından Asya milletlerinin uyanış çabaları ve Avrupalıların bu durum karşısındaki endişesi, Rusya'daki Müslümanların durumu ve Hindistan'daki ayaklanmalar başyazılarda yer bulan başlıca konulardır.

Çin'de nüfuz bölgelerine sahip olan Avrupa devletlerine karşı başlayan Boxer Ayaklanması, Avrupalıların ortak çabalarıyla sonlandırılmış ve Çin tamamen sömürge haline getirilmişti. Çin'in Liaotung bölgesinin Japonya'dan alınması da Japonların tepkisine yol açmıştı. Japonlar, bu durumun sorumlusu olarak Rusları gördüler, ayrıca Rusların Mançurya'ya yaptıkları saldırılara da tepki vermeye başladılar. İngiltere de Rusların bu ilerleyişine karşı tedirgin bir tavır takındı. İngiltere ile Japonya arasında 1902 senesinde bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın esası, herhangi biri kendi çıkarını korumak için başka bir devletle savaşa tutuşursa diğer devletin tarafsız kalması ve hatta üçüncü bir devletin savaşa müdahalesini engellemesi esasına dayanıyordu. Rusya ise bu ittifaka karşı kendini savunma çabasıyla Fransa ve Almanya ile antlaşma yolunu aradı fakat bunda başarı sağlayamadı. Japonların Mançurya konusunda Ruslar'a ısrarlı baskıları bir sonuç vermedi ve Rusya ele geçirdiği bölgelerden çekilmeye yanaşmadı[161].

5 Şubat 1904 günü, Japon gemilerinin saldırıya geçmesiyle savaş başladı. Bir yıldan fazla süren mücadelelerde hem denizde hem de karada Japonlar, Ruslara büyük bir üstünlük sağladı. Almanya ve ABD'nin arabuluculuğu sonucunda 5 Eylül

[160] "Balkan Cemahir-i Müttefikesi", **Balkan**, No:378, 16 Şubat 1323, s.1-2.
[161] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.780-785.

1905 günü iki devlet arasında bir barış antlaşması imzalandı. Antlaşmayla Japonlar Rusların elinde olan Çin topraklarının büyük bir kısmını kendi hakimiyetine aldı[162].

Rus-Japon Savaşı'ndan Japonların galibiyetle ayrılması Edhem Ruhi Bey'i etkiledi. Edhem Ruhi, bir Asya devletinin, Hıristiyan olmayan bir milletin, askeri açıdan Avrupa ayarına ulaşmış olmasını çok olumlu buluyordu. *Balkan* gazetesinin 323. sayısındaki kendi imzasıyla yazdığı makalesinde Japonların ticari becerileri sayesinde Asya'da Avrupalıları geride bıraktıklarından bahsetmiştir. 19. yüzyıldan önce Avrupa devletlerinin silah gücüyle Asya'nın doğusunda elde ettikleri çıkarların, Japonlar tarafından bir bir ellerinden alınması, Avrupalıları bu "Sarı Millet" karşısında derin düşüncelere sevketmiştir. Japonya'da başlayan bu uyanış, başta Hindistan olmak üzere tüm Asya'yı canlandıracağını ve ezilen milletlerin tekrar ayağa kalkacağını coşkulu bir dille savunan Edhem Ruhi, Japonların her alandaki ilerlemesinin iyi takip edilmesi görüşündedir[163].

Rusların Japonlar tarafından durdurulmasının Osmanlı Devleti açısından önemine de değinen Edhem Ruhi Bey, eğer bu durdurma gerçekleşmeseydi, kuvvetli olan haklı çıkar prensibiyle, Rusların saldırganlığına Osmanlı Devleti'nin cevap verebilmesinin mümkün olmadığı düşüncesini savunmuştur[164]. Edhem Ruhi, Fransız İhtilali'nin dünyayı değiştirdiği gibi, Japonların da Uzakdoğu'da 20. asrın öncüleri olduğunu belirtmiştir. Ruslara karşı büyük bir zafer elde ederek tüm Avrupa'nın silkelenmesini sağlayan Japonya, Rusya'daki inkılap hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Böylece Rusya özgürlük yolunda adımlar atmaya başlamış, meclisini tekrar açmış ve Rusya Müslümanları da seslerini duyurma fırsatı yakalamıştır. Rusya Müslümanlarının varlıklarını ilan etmeleri İran'a, Afganistan'a ve Anadolu'ya da aksetmiştir. Edhem Ruhi, buralardaki Müslümanların da uyanışa geçeceğini belirtmiştir[165].

Asya'daki halkların uyanışının sirayet ettiği bir bölge de Hindistan'dır. Hindistan'da Afgan ve Bombay İslam alimleri tarafından ateşi yakılan ayaklanmalar,

---

[162] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.786-787.
[163] Edhem Ruhi, "Avrupa'nın Asya'dan Korkusu", **Balkan**, No:323, 8 Kanunuevvel 1323, s.1-2.
[164] Edhem Ruhi, "Gaflet Zamanı Değil Gözümüzü Dört Açmalıyız", **Balkan**, No:380, 19 Şubat 1323, s.1-2.
[165] "Japonlar Yirminci Asrın Mader-i Hürriyetidir", **Balkan**, No:441, 30 Nisan 1324, s.1.

Avrupa devletlerini, özellikle de İngiltere'yi telaşlandırmıştır. Londra parlamentosunda bile Makedonya meselesinin unutulup bu ayaklanmaların tartışıldığını belirten Edhem Ruhi, aynı isyan fitilinin Rusya Müslümanları tarafından da yakılmasını beklemiştir. Zaten karışıklıklar içinde bulunan Rusya'da bu sıkıntıyı farkeden Rusya Hariciye Nazırı Gospodin İzvolski'nin konuşmalarını sütunlarına taşıyan Edhem Ruhi, Makedonya meselesinde Rusların Osmanlı Devleti lehine bir politika izleyebileceğini ifade etmiştir. Müslümanların artık Avrupa devletlerince medeniyet dairesinin dışına atılmasının mümkün olmadığını ifade eden Edhem Ruhi, İngilizlerin de yola getirilebileceği düşüncesiyle sözlerini İsmail Gaspirisnki'den aldığı bir cümleyle bitirmiştir: "*Eğer İngilizler yirminci asrın ehl-i salipçileri olmak istiyorlarsa meydan açıktır. Varsın bir kere de İngilizler de bu meydanda cevelan etsin.*"[166]

Müslümanların, İran ve Afganistan'ı paylaşmak için birlik kuran İngiltere ve Rusya'ya karşı yaktıkları isyan ateşi, Rusları bir konferans talebinde bulunmaya sevketmiştir. Edhem Ruhi, bu durumun Rusların klasik oyunlarından biri olduğunu ve başları sıkıştığında hemen konferans ipine sarıldıklarından bahsetmiştir. Edhem Ruhi'ye göre, Berlin Antlaşması'nın gözden geçirilmesini teklif eden Ruslar, hem Makedonya meselesinde hem de Asya isyanlarında suların durulmasını hedeflemektedir[167].

İncelediğimiz dönemde Rusya Müslümanlarının durumlarında zaman zaman değişimler gözlenmiştir. Gazetenin 152. sayısında "*Bu Sefaletin Sonu Karanlıktır*" başlığıyla Rusya Müslümanlarıyla ilgili bir konu uzunca işlenmiştir. Edhem Ruhi yazısında Kazan vilayetinden gelen haberleri yorumlamıştır. Haberlere göre Kazan'da çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir grup halk, bir lokma ekmek uğruna yedi yaşından yirmi yaşına kadar olan kızlarını 60 rubleden 100 rubleye kadar değişen fiyatlarla esir olarak satmaktadırlar. Yaşanan sefaletin erzak kıtlığından değil para yokluğundan ileri geldiğini ifade eden Edhem Ruhi, iki senedir bölgede devam eden ihtilal idaresinin halkı bu hale düşürdüğünü belirtmiştir. Bu konudan yola çıkarak, dünyanın neresinde bu derece acı verici ve vicdan yaralayıcı bir olay varsa

[166] "Alem-i İslam'da İnkılap", **Balkan**, No:438, 26 Nisan 1324, s.1-2.
[167] "Heyecan-ı İslam Endişesi", **Balkan**, No:444, 3 Mayıs 1324, s.1.

Müslümanların başına geldiğini anlatan Edhem Ruhi, İran Müslümanlarının da Rus ve İngilizlerin oyunlarına geldiklerini, böylece geleceklerinin karardığını, Muzafferiddin Şah gibi bir hürriyet sevdalısı şahın yerine geçen oğlunun ipleri kaybettiğini açıklamıştır. Bütün bunların yanında, İslam aleminin umudu olması beklenen, halife sıfatını taşıyan Osmanlı Devleti yönetiminin de olup bitenlere seyirci kalması, ümitlerin iyice tükenmesine sebep olduğunu iddia etmiştir. Edhem Ruhi, Kazan'da ve dünyanın diğer Müslüman bölgelerinde halkın içinde bulunduğu çaresizliğe ilk söz söylemesi gerekenin Osmanlı Devleti olduğunu, fakat devlet yöneticilerinin yaşananlardan haberlerinin bile olmadığı anlatmıştır[168].

Edhem Ruhi, Rusya'da gerçekleşen devrimin ardından açılan mecliste Rusya Müslümanlarının da bulunmasını makalelerinde değerlendirmiştir. 429. sayıda yazdığı başyazıda Müslümanların haklarını savunacak milletvekillerinin nitelikli olması gerektiğine değinen Edhem Ruhi, meclisteki vekillerin iç ve dış siyasetten pek haberdar olmadıklarını, eğer bu eksiklik tamamlanmazsa Kıptilerden beter hale düşebileceklerini ifade etmiştir. Edhem Ruhi, bu vekillerin Müslümanların sorunlarını anlatırken kullandıkları üslubun başarılı olduğunu ve Ruslar tarafından da takdir edildiğinden bahsetmiş, fakat sadece bununla sınırlı kalırlarsa bir süre sonra dikkat çekmekten uzaklaşacaklarını belirtmiştir[169].

Rusya'da yaşanan gelişmeler de Edhem Ruhi'nin yazılarında yer bulan önemli bir konudur. Rusya'daki inkılap hareketlerinin başlamasıyla Şark meselesinin farklı bir boyuta geçtiğini düşünen Edhem Ruhi, ülkenin, XX. yüzyıl medeniyetine yakışır bir yönetim sisteminin ilk adımlarını attığını ifade etmiştir. Rus meclisinin açılması ve askeri bütçenin düşürülmesi, yıllardır süren bir politikanın değişmeye başladığının bir göstergesi olmuştur[170].

Balkan gazetesindeki bir diğer başyazısında Edhem Ruhi, Amerika ile Japonya sürtüşmesinden bahsetmiştir. Amerika'nın denizlerdeki gücünün etkili olduğunu ifade eden Edhem Ruhi Bey, Japonya'nın da ondan aşağı kalır bir yanının olmadığını ifade etmiş, hatta bir gün mutlaka savaş alanında karşı karşıya gelecek bu

[168] "Bu Sefaletin Sonu Karanlıktır", **Balkan**, No:152, 23 Şubat 1322, s.1-2.
[169] "Gözümüzü Açalım Ama Neye?", **Balkan**, No:429, 16 Nisan 1324, s.1.
[170] "Yirminci Asırda Ruslar", **Balkan**, No:468, 31 Mayıs 1324, s.1.

iki güçten Japonların beklenildiğinin aksine çok daha muazzam bir kuvvetle savaşta yer alacaklarını anlatmıştır[171].

Edhem Ruhi, İran'da yaşanan gelişmeleri de üzüntülü bir şekilde ele almıştır. Ülkede İran şahı ile meşrutiyet taraftarları arasında yaşanan gerginliği satırlarına aktaran Edhem Ruhi, eski şahın meşrutiyet taraftarı olmasına rağmen yerine geçen oğlunun, İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle meşrutiyeti ve meclisi ortadan kaldırmaya çalıştığından bahsetmiştir. Göreve başlarken anayasaya sadık kalacağı üzerine yemin etmesine rağmen, daha sonra Rusya'dan getirttiği Kazak askerleriyle meclisi ve büyük camiyi, içinde insanlar bulunduğu halde topa tutturan yeni şah, sadece kendi ülkesine değil, İslam alemine de ceza vermiştir. Kanla tarih yazmaya çalışanların kendi tarihleri de kanla yazılır düşüncesine sahip olan Edhem Ruhi, makalesini şöyle bitirmektedir: "*Kan içenler kan içinde boğulur; kan içenin ölümü kandan olur.*"[172]

Balkan gazetesi, Asya'da yaşanan siyasi gelişmeleri Papagal isimli mizah köşesinde de birçok kez yorumlamıştır. Özellikle Rusya'da yaşanan olayların tasvir edildiği ve yorumlandığı görülmektedir. Çarın mutlakiyetçi yönetiminin mutlaka yıkılacağı ve yerine milletin sesinin daha gür duyulacağı bir yönetime geçileceği[173], halkın yeni oluşturulan siyasi hareketlere katılımın engellenmesine yönelik çalışmaların boşa olduğu[174], Duma'da yeni siyasi partilerin hükümeti zor duruma düşürmeye başladığı[175], ülkede "hürriyet, medeniyet, terakki" fikirlerinin hızla gelişme yolunda olduğu[176] ve Çar hükümetinin Kazak askerleri kullanarak hürriyet yanlılarına yaptıkları baskılar[177] Papagal sütunlarına yer bulmuştur.

Çin ve Japonya arasındaki ilişkiler[178], Amerika ile Japonya arasında yaşanana sürtüşmeler ve Amerika'nın Japonların gücünü henüz anlayamadığı[179], Hindistan'da, Afgan'da ve Mısır'da baş gösteren İslam birliği hareketlerinin Avrupa'nın büyük

[171] "Bakalım Yeni Dünya mı Uyanık Eski Dünya mı?", **Balkan**, No:284, 17 Teşrinevvel 1323, s.1.
[172] "Alem-i İslam'a Matem", **Balkan**, No:480, 14 Haziran 1324, s.1-2.
[173] "Papagal", **Balkan**, No:131, 25 Kânunusani 1322, s.3-4.
[174] "Papagal", **Balkan**, No:151, 22 Şubat 1322, s.3-4.
[175] "Papagal", **Balkan,** No:161, 7 Mart 1323, s.4.
[176] "Papagal", **Balkan**, No:166, 14 Mart 1323, s.3.
[177] "Papagal", **Balkan**, No:371, 8 Şubat 1323, s.4.
[178] "Papagal", **Balkan**, No:232, 26 Temmuz 1323, s.4.
[179] "Papagal", **Balkan**, No:448, 8 Mayıs 1324, s.4.

devletlerini telaşa düşürmesi[180] gibi konular da Asya'yla ilgili Papagal köşesinde tasvir edilmiş ve yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, Edhem Ruhi'nin, sahibi olduğu *Balkan* gazetesinde Asya ile ilgili konularda yaptığı değerlendirmelerde iki önemli fikir ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Edhem Ruhi, tüm Asya ülkelerinde hürriyet taraftarlarına ve Avrupa'nın büyük devletleri tarafından sömürülmeye baş kaldıran vatanseverlere karşı taktir duygularını göstermekten çekinmemiş ve onlara karşı duyduğu saygıyı satırlarına da yansıtmıştır. Yazılarında Asya'da Japonya tarafından başlatılan bu uyanışın Osmanlı Devleti tarafından da dikkate alınması ve takip edilmesi gerektiğini ifade etmiş, böylece hem devletin hem de tüm İslam aleminin içinde bulunduğu sıkıntılı vaziyetten kendisini kurtarabileceğini anlatmaya çalışmıştır. İkinci ağırlık verilen yorum ise Müslümanların çevrelerinde olup biten olaylardan habersiz yaşamalarıdır. Müslümanların, kendilerini baskı altında yaşamaktan kurtaracak yeterli insan gücüne sahip oldukları halde fikir gücüne sahip olmadıklarından sürekli bahseden Edhem Ruhi, gaflet ve cehalet uykusundan uyanabilmenin, ilerlemenin ve kurtuluşun tek koşulu olduğunu vurgulamaktadır.

3.3.3. Avrupa'daki Siyasi Gelişmeler

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi Bey, Avrupa'daki siyasi gelişmelere ve incelediğimiz dönemde yeniden oluşmaya başlayan Avrupa dengesine de başyazılarında ve sayfalarında yer vermiştir.

1887 yılına kadar, İmparator I. Wilhelm ve Şansölye Bismarck yönetimindeki Almanya, Avrupa'da denge siyaseti izlemişti. Almanya, uyguladığı politikayla İngiltere ve Fransa'nın birbirleriyle ve Rusya'yla yakınlaşmalarını engellemeyi başarmıştı. Yeni imparator II. Wilhelm'in yönetimi devralmasıyla Bismarck görevinden ayrıldı. Böylece Rusya ile Almanya'nın bu döneme kadar gelmiş olan ittifakı da ortadan kaybolmaya başladı. Yaptığı ekonomik ve teknolojik hamlelerle güçlenen ve dünyanın çeşitli noktalarında sömürgeler elde etmeye başlayan Almanya, Rusya'dan uzaklaşmaya başladı. Bu durum üzerine Rusya, daha önceleri

[180] "Papagal", **Balkan,** No:502, 10 Temmuz 1324, s.4.

bir çok kez savaştığı Fransa'yla ittifak kurma yoluna girdi. Ticari alanda başlayan Rus-Fransız yakınlaşması bir süre sonra askeri ittifaka da dönüştü. Bu gelişmelerin ardından Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak'ın karşısına Rusya-Fransa ittifakı yerleşti ve Avrupa dengesi bu şekilde sağlandı. 1900'lerden itibaren İngiltere de uzun zamandır sürdürdüğü denge politikasını değiştirmeye başladı. Güçlenen Almanya karşısında çözüm üretmeye çalışan İngiltere, önce Almanlarla ittifak kurma çabasına girişti. Çabalarından sonuç alamayacağını anlayınca Rusya ve Fransa'yı kendi tarafına çekmeye çalışan İngiltere, bunda başarılı oldu. Bir bakıma I. Dünya Savaşı'nın taraflarını da belirleyen bu süreç, devletler arasında imzalanan ittifak antlaşmalarıyla şekillendi[181].

Edhem Ruhi, değişen Avrupa siyasi dengelerini ve yaşanan gelişmeleri bazı makalelerinde işlemiştir. Lahey'de toplanması beklenen barış konferansıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan Edhem Ruhi Beyi 1899'da toplanan ilk sulh konferansında silahsızlanmanın öneminden bahseden Rusya'nın Japonya'yla savaşa tutuştuğunun gözardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve yeni konferansın ardından da dünyada yeni savaşlar yaşanacağını belirtmiştir. Bu konferansın toplanmasını en çok Rusya ve Fransa'nın istediğini vurgulayan Edhem Ruhi, bunda Rusya'nın Uzakdoğu'da, Fransa'nın da Kuzey Afrika'da düştüğü sıkıntılı durumun etkili olduğu açıklamıştır. İnsanların kişilik ve fikirsel özelliklerinin silahsızlanmaya müsait olmadığını düşünen yazar, devletlerin daha büyük savaşların içerisine gireceğini kalem almıştır[182].

İngiltere'nin Avrupa dengesi üzerindeki etkisi Edhem Ruhi'nin makalelerinde değindiği konulardan biridir. Edhem Ruhi, İngiltere'nin, Fransa'ya Fas'ta, İtalya'ya da Trablusgarp'ta verdiği ödünlerin, bu devletleri kendi safına çekme amacını taşıdığını, böylece Almanya'ya karşı da bir ittifak oluşturma çabasına giriştiğini ifade etmiştir[183].

İngiltere ile Rusya arasında yapılan Reval görüşmeleri de Edhem Ruhi'nin önemle değindiği konulardan biri olmuştur. Bu toplantının XX. yüzyılın en önemli

[181] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.382-433.
[182] "Yeni Sulh Konferansı", **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.1-2.
[183] "Politika Alemi", **Balkan**, No:334, 22 Kânunuevvel 1323, s.1.

olayı olduğunu iddia eden Edhem Ruhi, Avrupa'daki siyasi dengelerin alt üst olduğunu belirtmiştir. Yaklaşık 3-4 asırdır devam eden Şark meselesinin bu görüşmelerle bambaşka bir safhaya girdiğini kaleme alan Edhem Ruhi Bey, İngiltere'nin Rusya ve Fransa'yı kendi saflarına çekmesiyle dünyanın bir genel savaşa doğru yöneldiğini ifade etmiştir[184]. Edhem Ruhi, Reval görüşmelerinin ardından yeni bir Avrupa düzeni ortaya çıkacağını, bundan da en büyük zararı Osmanlı Devleti'yle birlikte Almanya ve Avusturya'nın göreceğini iddia etmiştir. Alman imparatorunun, ordusunun tatbikatı esnasında söylediği sert sözleri de köşesine taşımış ve bu sözleri Almanların İngiltere'ye pabuç bırakmayacağı şeklinde yorumlamıştır. Bu iki devletin restleşmesinin ve inadının çok yakın gelecekte Avrupa'da büyük bir savaş başlarabileceği iddiasını tekrarlamıştır[185].

Bir başka makalesinde Fransa'nın Lahey Konferansı'nın ardından yeniden yayınladığı sarı kitap hakkında bir yazı kaleme alan Edhem Ruhi, Fransızların bir sonraki barış konferansından umutlu olduklarını ifade etmiştir. Fransızların bu sözlerinin tam tesi manada yorumlanması gerektiği belirten Edhem Ruhi, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bu derece yakınlaştıktan ve Şark milletlerini bu derece zulüm altına almalarından sonra dünyada bir barış ihtimalinin kalmadığını anlatmıştır[186].

Balkan gazetesinin 500. sayısındaki başyazısında, Almanya'da yayınlanan Berlin Tagblat gazetesinin, bir Alman diplomatıyla yaptığı röportajı yorumlayan Edhem Ruhi Bey, diplomatın Almanya ile Fransa arasındaki sürtüşmenin fazla sürmeyeceği konusundaki fikirlerinin doğru olmadığını, tam tersine ilk fırsatta birbirlerinin kafasını ezmeye yelteneceklerini belirtmiştir[187].

Edhem Ruhi, yeni dünya düzeninde devletlerin ilerleyişi ve başarılı oluşunun artık topla tüfekle değil ekonomiyle gerçekleşeceğine inanmıştır. Büyük devletlerin kendi aralarında yaşadıkları çatışmaların yegane sebebinin ekonomik kaynaklara ulaşmak ve ulaştıkları kaynakları korumak olduğunu belirten Edhem Ruhi, bu tezini Alman general Möltke ve Fransız mareşal Mak Mahon'un sözleriyle desteklemeye

[184] "Mülahazat-ı Siyasiye", **Balkan**, No:475, 8 Haziran 1324, s.1-2.
[185] "Mülahazat-ı Siyasiye 2", **Balkan**, No:476, 10 Haziran 1324, s.1-2.
[186] "Sarı Kitap", **Balkan**, No:493, 29 Haziran 1324, s.1.
[187] "Bir Alman Diplomatının Fikri Ama Almanya'nın Değil!", **Balkan**, No:500, 8 Temmuz 1324, s.1.

çalışmıştır. Almanya ve Fransa üzerinden yaptığı değerlendirmesinde, bu iki ülkenin en muazzam silahlara sahip oldukları halde yıllardır birbirlerine karşı bu silahları kullanmadıklarını anlatmıştır. İki ülke arasındaki mücadelenin bir iktisat mücadelesi olduğunu satılarına yansıtan Edhem Ruhi Bey, Osmanlı Devleti'nin de bu ülkelerle mücadele etmek istiyorsa ekonomik faaliyetlerini, ziraatini, eğitimi ve bilimini geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde başına giydiği fesleri bile Avrupa'dan aldığını ifade eden Edhem Ruhi, devletin bunlara karşı bir önlem almaması halinde başarılı olamayacağı fikrindedir[188].

Balkan gazetesinin mizah köşesi Papagal'de de, Avrupa'daki büyük devletlerin yaşadığı iç siyasi gelişmeler, birbirleriyle olan çekişmeleri ve barış konferanslarıyla ilgili tasvirler ve yorumlar bulunmaktadır. Gazetenin 125. sayısındaki Papagal köşesinde, İtalya'da Papa ile Liberallerin mücadelesi yorumlanmışken[189], 141. sayıda, Almanya'daki Sosyalistler ve Demokratlar arasındaki iktidar mücadelesi anlatılmıştır[190]. Bir diğer sayıda Lahey Konferansı yorumlanırken, siyaseten çözülmesi gereken Avrupa sorunlarının hepsinin ızgarada pişen balıklara benzetildiği, zamanı gelince de askeri çözümler aranacağı belirtilmiştir[191]. Lahey Konferansı, 253. sayıdaki Papagal köşesinde de ele alınmıştır. Papagal'in gösterdiği sahnede Müslümanlar, barış masasını dağıtmaya çalışan bir canavar gibi tasvir edilince gazetenin buna yorumu çok sert olmuştur: "*Vatanlarına ecnebi burnu sokmak istemeyen Arapların müdafa-i ırz ve cana kıyamları canavarlık da, Fransızların veya Lahey Konferansı'nı kuran medeniyet kisvesine bürünmüş insaniyet kasaplarının, Fas'taki menafi-i ticariye ve iktisadiye için binlerce ümmet-i Muhammedin hun-ı masumunu hak helaka sürmeleri mi medeniyet oluyor? Lanet, lanet o medeniyete!*"[192]

İncelediğimiz dönemdeki başyazılarında, Avrupa devletlerinin siyasi meselelerine de değinmiş olan Edhem Ruhi, özellikle yeni Avrupa dengesinin oluşumunu doğru gözlemlemiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine yaptığı

[188] Edhem Ruhi, "Cümle-i Muzafferiyat-ı Siyasiye, İktisadidir", **Balkan**, No:287, 20 Teşrinevvel 1323, s.1-2.
[189] "Papagal", **Balkan**, No:125, 11 Kânunusani 1322, s.4.
[190] "Papagal", **Balkan**, No:141, 8 Şubat 1322, s.4.
[191] "Papagal", **Balkan**, No:156, 28 Şubat 1322, s.3.
[192] "Papagal", **Balkan**, No:253, 4 Eylül 1323, s.4.

değerlendirmelerin doğruluğu, yazıların yazılmasından yaklaşık 7 sene sonra başlayan I. Dünya Savaşı'yla görülebilmektedir. Dünya savaşına giden yolda oluşan ittifakları doğru anlayabilmiş, savaşın taraflarının oluştuğu süreci iyi yorumlamıştır. Özellikle barış konferanslarının sonuçsuz kalacağı yönündeki tahminleriyle, gelecek yıllarda başarılı olabilecek devletlerin ekonomik ilerlemesini sağlayabilenler olacağını analiz edebilmesi önemli bir başarı olarak görülebilir.

3.3.4. Fas Meselesi

XIX. yüzyıldan itibaren tüm büyük devletlerin Fas'a olan ilgisi arttı. İspanya kendisine coğrafi açıdan yakın olması münasebetiyle, Fas'ta toprak bütünlüğü bozulduğu taktirde Fas'ın Akdeniz kıyılarına ve Atlantik sahillerindeki bazı limanlara sahip olmak istiyordu. Fransa, 1830'ta Cezayir'i ele geçirdikten sonra, bölgenin güvenliği için Fas'la ilgileniyordu. İngiltere, elinde bulundurduğu Cebelitarık'ın karşı kıyısındaki Fas'ın başka bir devletin hakimiyetine girmesini istemiyordu. Almanya ise bölgede ticari bir koloni tesis etmek arzusunu taşıyordu[193].

Fas'ta zayıf bir yönetim bulunmaktaydı. Fas sultanı yabancı devletlerin müdahalelerine karşı kendini koruyacak bir güce sahip olmamakla birlikte, yönetimde yetenekli devlet adamlarına da sahip değildi. 1900'den sonra Fransa ve İngiltere, uzun süren düşmanlığın ardından aralarındaki buzları eritmeye başladılar. 1904 senesinde Londra'da iki devlet arasında imzalanan antlaşmayla, Fransa İngiltere lehine Mısır üzerinde hak iddia etmekten vazgeçerken, İngiltere de Fas konusunda söz hakkının Fransa'da olduğunu kabul ettiğini belirtti. Antlaşmanın gizli maddelerinde de Fas sultanının egemenliği sona ererse Fransa, ülkenin Akdeniz kıyılarının bir bölümünü İspanya'ya vermek koşuluyla Fas'a tamamen sahip olacaktı. Fransa hemen sultana baskı kurmaya ve ülkenin güvenliği için reformlar yapılmasını talep etmeye başladı. Ordunun ve maliyenin Fransız uzmanlarca kontrol edilmesini istedi[194].

1905 yılında Almanya'nın, İngiltere ile Fransa arasındaki antlaşmayı bozma çabası Fas buhranı adı verilen siyasi krizi başlattı. 31 Mart 1905'te Fas'a giden

[193] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.436.
[194] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.441-442.

Alman İmparatoru II. Wilhelm, burada yaptığı konuşmada Fas kralını kesin bağımsız bir yönetici olarak tanıdığını deklare edince kriz ortaya çıktı. Konuşmasında Almanya'nın bölgedeki çıkarlarının korunacağını ifade eden imparatordan cesaret alan Fas sultanı, konunun uluslararası bir konferansta görüşülmesini istedi. Bu durum Fransa siyasetinde karışıklıklar doğurdu. Almanlarla çatışmak istemeyen hükümet konferans fikrine sıcak bakarken, Dışişleri Bakanı Delcasse konferans talebinin reddini savundu. Fikirlerini hükümetine benimsetemeyen Delcasse istifa etti[195].

16 Ocak 1906'da Fas meselesinin görüşüleceği konferans toplandı. Almanya'nın fikirlerini sadece Avusturya desteklerken, Fransa tarafında Rusya, İngiltere ve İtalya bulunuyordu. ABD ise tarafsız kalmayı tercih etti. Yapılan görüşmelerin ardından Fas'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ifade eden, ülkedeki asayişi sağlama görevinin Fransa ve İspanya'ya verildiğini gösteren ve ticari alanda tüm devletlere eşitlik verilmesini tanıyan antlaşma 7 Nisan 1906'da imzalandı[196].

Diğer Türk gazetelerinden ve yabancı ajanslardan alınan haberlerin yanı sıra Edhem Ruhi'nin yazdığı başyazılarda da Fas meselesi değerlendirilmiştir. Gazetenin 176. sayısındaki "*Ahval-i Siyasiye*" başlıklı yazısında Edhem Ruhi, büyük devletlerin bir yandan barış konferansı hazırlıkları yaparken diğer yandan Müslüman memleketlerini paylaşmaya hazırlandığından bahsetmiştir. Fransa'nın Fas işlerini yine karıştırdığı, buna karşılık vermesi ümit edilen Almanya'nın ise Fransa'yla uzlaşma yolunu gittiğini anlatmıştır. Büyük devletlerin silahları terketmesinin çok normal olduğu, çünkü Müslüman memleketlerin zaten savunmasız bulunmasından dolayı kolayca paylaşılabileceğini ifade eden Edhem Ruhi, yazısını şöyle bitirmiştir: "*Nasreddin Hoca'nın postu kavgasızca paylaşılıyorken niza ve cidale ne hacet!*"[197]

Fas'ta isyan faaliyetlerinin arttığını ve asayişin bozulduğunu gösteren haberlere de *Balkan* gazetesinde sıkça yer verilmiştir. Bu güvenlik problemlerinden dolayı Fransızların Fas'a asker yolladığının duyulmasının ardından[198], 235. sayıda

[195] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.460-463.
[196] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.464.
[197] "Ahval-i Siyasiye", **Balkan**, No:176, 25 Mart 1323, s.1.
[198] "Fas Gitti", **Balkan**, No:234, 8 Ağustos 1323, s.3-4.

başyazısını yine Fas meselesine ayıran Edhem Ruhi, Fas İslam hükümetinin zamana yenik düştüğünü anlatmıştır. Ülkedeki milyonlarca Müslüman vatandaşın çoğunun buraya İspanyol zulmünden kaçıp geldiği, burada da, zamanında hürriyet ve adalet için kan dökmüş bir Avrupa medeniyetinin "Sorbon"lu evlatlarının zulmüne uğradıklarını ifade etmiştir. Edhem Ruhi, Fransızların ve İspanyolların birlik olup Müslümanlara eziyet ettiklerinden bahsettikten sonra kabahati Müslümanlara da paylaştırmaktadır. Senelerden beri gaflet ve cehalet içinde kalan Müslümanların, kendi mezarlarını kendilerinin kazdığını söylemektedir. Şeriatın "*ilimsiz Müslümanlık olmaz*" ve "*ilimsiz, amelsiz iman kamil değildir*" öğütlerini ve kurallarını unutan her İslam topluluğunun aynı sona varacağını ifade etmiştir. Edhem Ruhi Bey, daha önce Fas için birbirlerine girmelerine rağmen El Cezire Konferansı'nda, İngiltere'ye Mısır'ın, İtalya'ya Trablusgarp'ın, Fransa'ya da Fas'ın bırakılması üzerine uzlaşan devletlerin Müslümanlar karşısında kolaylıkla istediklerini elde etmeye başladıklarını anlatmıştır. Fas sultanının Fransa ordusu ülkesine girmesine rağmen yeterince mücadele etmediğini, kendi saltanatını sürdürmesinin garantisine sahip olduğu için olan bitene sessiz kaldığını ifade eden Edhem Ruhi, İslam aleminin, özellikle de hilafet makamına sahip Osmanlı Devleti'nin bu olaydan ders çıkarmasını beklediğini yazmıştır. Fas'ın başına gelen senaryonun benzerinin İngiltere tarafından Osmanlı için hazırlandığını, bunun işaretinin İngiltere kralının, Makedonya sorununun çözümü için, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Jozeph'i ziyaretinde görülmesi gerektiğini belirtmiştir. "*Erkek gibi vatanını muhafaza edemeyenlere kadınlar gibi ağlamak yakışır*" durumuna düşmemek için bu durumdan ibret alınmasının zorunluluğundan söz etmiştir[199].

296. sayıda Fas meselesiyle ilgili bir başyazı daha görülmektedir. Fransa'nın Fas'ta içinde bulunduğu durumu tarif eden yazıda, Fransa'nın en büyük derdinin, bölgede Müslüman bir hükümet kurulmasından çok Almanya gibi bir ticari rakibin öne çıkması olduğu ifade edilmiştir. Fransa, yapacağı açık bir askeri saldırının Müslümanlardan değil Almanlardan karşılık bulacağı korkusuyla hareket edememektedir. Müslümanların bu durumu değerlendirmesi gerektiğine dikkat çeken

[199] Edhem Ruhi, "Matem Değil İbret", **Balkan**, No:235, 9 Ağustos 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi, bölgedeki Müslümanların cehalet ve gafletten uyanmaları gerektiğine işaret etmiştir[200].

Başka bir sayıda, Paris'te Fransız meclisinde Fas ile ilgili tartışmalara değinilmiştir. Fas'ta nüfuzu genişleyen Mevlana Hafız'a karşı eski Sultan Abdülaziz'in desteklenmesi konuları tartışılmıştır. Almanya'dan çekinen Fransa'nın bölgede rahat hareket edemediğini ifade eden Edhem Ruhi, gelecek günler için de ümitsizliğini anlatmıştır. Müslümanların kendini bilmezliği yüzünden Fransa'ya, olmazsa Almanya'ya, ona da olmazsa İngiltere'ye mutlaka esir düşeceklerini belirtmiştir[201].

Fas meselesi, *Balkan* gazetesinin mizah köşesi olarak da bilinen "Papagal" isimli bölümünde de çeşitli zamanlarda ele alınmıştır. 269. sayıdaki Papagal'de şu ifadeler yer almaktadır:

> "*Bu haftanın Papagal'i Fas meselesini, Avrupa'nın Fas'taki amal-i harisasesini gösteriyor.*
>
> *Levhanın ortasında, azgın bir öküz, beli kırmızı-beyaz-mavi bir bayrakla bağlı beygirin gırtlağına boynuzunu geçirip helaka düşürmüş. Beygirin üstünde bulunan süvariyi etrafından koşan bir iki kişi kurtarmak bahanesiyle hendekten atlatmak istiyor.*"[202]

Edhem Ruhi, öküzün Faslılar, beygirin ise Fas ticareti olduğunu yorumlamış, Faslıların cehalet ve vahşeti, Avrupa'nın ise Fas ticaretini talan etmek istediğini ifade etmiştir. Aynı sahnede hendek şeklinde tasvir edilen kalenin El Cezire Konferansı'nı gösterdiğini, beygirin üstündeki süvarinin de Avrupalılarca hendekten atlatılmaya çalışılan İspanyol olduğunu ifade etmiştir. İngiltere'nin de olanları köşesinden seyredip, mutlulukla gülümsediğini açıklamış olan Edhem Ruhi, bu işte bir siyaset hilesi olduğunu ve bu işe girenlerin gözlerini iyice açmamaları halinde büyük zarara uğrayabileceklerini açıklamaya çalışmıştır.

Bir başka Papagal'de, Fas meselesi şu satırlarla ifade edilmiştir:

---

[200] "Fransa ve Fas Meselesi", **Balkan**, No:296, 6 Teşrinisani 1323, s.1.
[201] "Fransa ve Fas Meselesi", **Balkan**, No:316, 30 Teşrinisani 1323, s.1.
[202] "Papagal", **Balkan**, No:269, 27 Eylül 1323, s.3.

"*Bu hafta Papagal pek tuhaf bir tablo yapmış, alem-i insaniyeti adeta istihfaf ediyor.*

Levhanın ortasında merdiven kurulu bir kürsü varki onun tepesindeki merhamet kapısıdır. Kapının içinde Marok sultanının kasası duruyor. Ortada merdiven ayağında, elinde kandil gözyaşlarını silen İtalya! Onun yan tarafına sıra ile dizilmiş, kimi düşünen kimi gülen Avusturya, Almanya, İngiltere'dir. İskemlede oturmuş düşünen siyah şapkalı da İspanya'dır. Levhanın diğer köşesinde iskemle üstüne çömelmiş napolyon yumurtlayan ise Fransa'dır."[203]

Edhem Ruhi, bu sahnenin açıklamasını yaparken dünyada kuvvetin kaynağının para olduğu belirtmiştir. Paranın sahibi Fransa'nın gücün de sahibi olduğunu ifade eden Edhem Ruhi, zavallı Fas'ın bu güç karşısında çaresiz kaldığını anlatmıştır.

Müslümanların içinde bulundukları gaflet ve cehalet halini tasvir eden bir başka Papagal'de ise şu ifadeler yer almaktadır:

"*Bu hafta Papagal Fas meselesini, yani Avrupalıların o piçliğini ve zavallı Afrika-yı gurebanın ne Allah adamı olduklarını gösteriyor.*

Levhanın sol tarafında gözüken sahnede beyaz masa üstüne konmuş bir tabla üstünde duran, Avrupalıların puding bizim ise muhallebi dediğimiz tatlıyı yemek için Almanya, İspanya, Fransa, İngiltere çatal bıçaklarını kaldırmış parçalamaya bakıyorlar.

Muhallebinin üst tabakası Sudan, onun altı Fas, Marok, onun altındaki büyük tabaka Cezayir'dir.

Bu sahnenin yan tarafında başında sarı yemeni bağlı bir Arap karısı şapkası düşmüş ufak bir çocuğun kıçını şamarlıyor, ki bu çocuk Avrupa, o Arap karısı yani mürebbiye olan Afrika'dır."[204]

Edhem Ruhi Bey'in bu sahneyle ilgili fikirleri daha önceki düşüncelerinden biraz daha farklıdır. Afrika meselesinin içinde bulunan devletlerin, aynı zamanda kendi içlerinde de farklı sesler çıkardıklarını ifade eden Edhem Ruhi, üçlü ittifakın bile bozulmasına sebep olan bu olayın, Avrupa'da dengeleri bozacağını savunmuştur. Fakat gaflet uykusunda olan Müslümanların bu durumu idrak etmesinin ve kendi çıkarlarını korumak için çareler aramasının da zor olduğunu ifade etmiştir.

364. sayıda neşredilen Papagal'de ise şöyle bir betimleme yapılmıştır:

[203] "Papagal", **Balkan**, No:276, 6 Teşrinevvel 1323, s.4.
[204] "Papagal", **Balkan**, No:338, 27 Kânunuevvel 1323, s.4.

"*Bu hafta Papagal Fas meselesinde Almanya'nın ne rol oynadığını, Fransa ile İspanya'nın Fas'a asker sevketmekle Almanya'nın tuzağına düşmüş olduklarını gösteriyor.*

Levhanın sol tarafında Faslı Arap bir ipin ucundan çekiyor fakat bu ip Fransız ve İspanyol nakliyat-ı askeriyesine mahsus olan arabayı devirmiş, yerde yuvarlanmış olanlar Fransız ve İspanyol askerleridir."[205]

Edhem Ruhi bu durumu, Fas meselesinde, Almanya'nın Fransa'yı zor bir pozisyona düşüreceği ve kendi istekleri doğrultusunda yönlendireceği şeklinde yorumlamıştır.

Balkan gazetesi Fas meselesine, değişik zamanlarda farklı bakış açılarıyla yaklaşmaya çalışmıştır. Büyük devletlerin konuyla ilgili takındığı tavırları, özellikle Fas'ta gözü olan Fransa'nın olaydaki rolünü anlatmaya gayret etmiştir. Fas'taki İslam toplumu nezdinde tüm Müslümanların içinde bulunduğu durumu ifadeye çalışan Edhem Ruhi, Müslümanların yaşadıkları sorunların çoğunun kendi bilgisizlik ve gafletinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmış, İslamiyetin kalesi konumunda olan Osmanlı Devleti yöneticilerine de durumdan ders çıkarmaları nasihatini vermeye uğraşmıştır.

[205] "Papagal", **Balkan**, No:364, 31 Kânunusani 1323, s.4.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarına mali bunalımlar, Avrupa'nın değişen siyaset dengesi ve yönetim sisteminin değişmesini isteyen genç bir neslin estirdiği muhalefet rüzgarı ile girmiştir. Ardı ardına gelen toprak kayıplarının yanında devlet, genişlemesine ve bir cihan imparatorluğu olmasına vesile olan bölgeleri de yavaş yavaş terk etme tehlikesiyle baş başa kalmış ve Avrupa'nın büyük ülkelerinin yaptığı siyasi hamlelere de karşılık verememiştir. Edhem Ruhi (Balkan), böyle bir dönemde Fatih'te başlayıp, Sarıyer Kabristanı'nda sona eren çalkantılı bir hayat sürmüştür.

Eğitim amacıyla başladığı Askeri Tıbbiye'de tanıştığı, yaşadıkları döneme baş kaldıran genç beyinlerin etkisinde kalmış, bir anda kendini sokaklarda yönetime muhalefet ederken bulmuştur. Savunduğu fikirleri ve yaptığı eylemleri hiçbir zaman inkar edecek bir kişilikte olmadığını anladığımız Edhem Ruhi, hapis ve sürgünleri göze almış, ailesini bu uğurda feda edecek kadar gözükara bir insan profili çizmiştir.

Jön Türk olarak başladığı gençlik yaşlarını, İttihatçı olarak tamamlayan Edhem Ruhi, hapis, sürgün ya da kaçak hayatı yaşadığı zamanlarda bile ideallerinden taviz vermemiş, tutarsız düşüncelere sahip olmamıştır. Özgürlüklerin ve adaletin çiğnendiğini, vatan ve millet uğruna hizmet etmenin unutulup, kendi kesesini doldurmayı amaçlayanların çoğaldığını, o yıllarda hüküm süren Osmanlı Devleti yönetim anlayışının, bütün bu olumsuzluklara çanak tutacak bir yapıda olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir.

Bulgaristan yılları ise Edhem Ruhi'nin fikirlerinin ve duygularının olgunlaşıp, geliştiği, hatta zirveye çıktığı dönem olmuştur. Bölgedeki Müslüman Türklerin içinde bulunduğu sıkıntılar yaşadığı hislerin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Bulgaristan Müslümanlarının eğitim sıkıntılarından adalet arayışlarına, çektikleri işsizlikten dini yöneticilerinin umursamazlığına kadar bir çok konuyu hem çıkardığı *Balkan* gazetesine taşımış, hem de halk arasında katıldığı toplantılarda gür bir sesle dile getirmiştir. Zaman zaman konunun muhataplarına sert eleştirilerde bulunmuş, zaman zaman da yazdıklarını yanlış anlayanlarca veya yazdıklarından dolayı

çıkarları zedelenenlerce aynı sertlikte eleştirilmiştir. Kendisine yapılan eleştirileri kulak arkası etmemiş ve mutlaka cevaplandırmaya çalışmıştır.

Balkan'ı, dünyanın değişik noktalarından gelen telgrafları da kullanarak, modern bir görüntüye kavuşturmak istemiş ve gazetesini Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin habercisi, aynı zamanda da sözcüsü haline dönüştürmüştür. Gazete içerikleri incelendiğinde, dönemin daha tirajlı yayın organlarından aşağı kalmadığı görülmüştür. Gazetenin Osmanlı yönetimi tarafından da dikkatlice takip edildiği, Edhem Ruhi'nin gıyabında verilen cezalardan anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte de, İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri tarafından, kendisine Bulgaristan'da kalması tavsiye edilmiş, Bulgar Meclisi Sobranya'da vekilliğe kadar yükselmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla sert dili, fevri çıkışları ve Bulgaristan'da değişen iktidarlara ayak uyduramayışı orada da tutuklanmasına sebep olmuştur. Ayrıntıları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olamasak da, Milli Mücadele dönemini İstanbul'da geçiren Edhem Ruhi Bey, ardından başladığı avukatlık mesleğine sıkı sıkıya sarılmıştır. Devam eden yıllarda, eski alışkanlıklarını hatırlayarak, hala vatan-millet uğruna birşeyler yapabileceğini göstermek amacıyla siyasete atılmıştır. Parlak bir siyasi başarı elde edemeyince, bu sefer eski inatçı yapısının aksine vazgeçmeyi tercih etmiştir.

Klasik bir İttihatçı, yani cesur, kafasına koyduğunu yapmak için hiçbir şeyden çekinmeyen, bazen düşüncesizce hareket eden ama serdengeçti ruhuyla savunduğu davanın peşinden koşan bir adam olan Edhem Ruhi Bey'in, çıkardığı en önemli gazete olan, ki bu gazeteye verdiği ismi Soyadı Kanunu'ndan sonra kendine soyadı olarak almıştır, *Balkan*'ın II. Meşrutiyet'e giden 1907-1908 yılları arasındaki sayılarını incelediğimiz bu çalışmamızda, unutulmaması gereken bir isim olduğunu düşündüğümüz bu gazetecinin hayatını ve eserlerini de ortaya koymaya çalıştık. Edhem Ruhi Balkan, fikirleri uğruna verdiği mücadeleler ile tarih sayfalarında yerini almıştır.

Edhem Ruhi Balkan'ın Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleriyle ilgili bilgilerin azlığı, Cumhuriyet Arşivinin bütünüyle tasnifinin ardından ortaya çıkacak yeni belgelerle tamamlanabilecektir. Ayrıca bu çalışma, Bulgar diline hakim

araştırmacılar tarafından Bulgaristan arşivlerinin incelenmesi ve *Balkan* gazetesinin, Türkiye'deki kütüphanelerde bulunmayan 1908 yılından sonraki nüshalarının elde edilmesiyle geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

BİRİNCİ EL KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

BOA, A. MTZ. (04), Nr.138/14, 151/89, 170/15.

BOA, DH. EUM. VRK., Nr.5/3.

BOA, DH. MKT., Nr.936/10, 984/53, 1135/67.

BOA, DH. MUİ., Nr.160/4.

BOA, DH. SYS., Nr.53/44.

BOA, DH. ŞFR., Nr.353/28.

BOA, HR. SFR. (04), Nr.798/61, 246/33, 246/09, 833/85, 843/83, 283/18, 876/49.

BOA, HR. SYS., Nr.1763/4.

BOA. İ.MTZ., Nr:4/104-1.

BOA, MV., Nr.189/37.

BOA, Y. MTV., Nr.311/133.

KİTAPLAR

Ahmed Hamdi: **Bulgar Tarihi**, Trabzon, Serasi Matbaası, 1326.

Edhem Ruhi: **Kırk Haramiler Saltanatı**, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1340.

MAKALELER

Edhem Ruhi: "Adalet-i İlahiye", **Osmanlı**, No:50, 15 Kânunuevvel 1899, s.4.

Edhem Ruhi: "Bir Hatve Daha!", **Osmanlı**, No:136, 15 Temmuz 1904, s.1.

Edhem Ruhi: "Hakikat-i Hal", **Balkan**, No:118, 1 Kânunusani 1322, s.1.

Edhem Ruhi: "Mirsad İmzasına Cevabımız", **Balkan**, No:302, 14 Teşrinisani 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Mirsad İmzasına Cevabımız 2", **Balkan**, No:303, 15 Teşrinisani 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Bu Yaralar Gözyaşıyla Sulanmaz", **Balkan**, No:247, 28 Ağustos 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Ayastefanos Muahedesi Şenlikleri", **Balkan**, No:381, 20 Şubat 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İslam Olmak İnsan Olmaktır", **Balkan**, No:332, 20 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İslam Olmak İnsan Olmaktır 2", **Balkan**, No:333, 21 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Her Gün Yeni Bir Şey! 2", **Balkan**, No:412, 27 Mart 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İfade-i Meram", **Balkan**, No:1, 9 Temmuz 1322, s.1.

Edhem Ruhi: "İstikbalimiz Ümittir", **Balkan**, No:182, 12 Mayıs 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İkinci Senemiz", **Balkan**, No:216, 4 Temmuz 1323, s.1.

Edhem Ruhi: "Gaflet ve Cehalet Beliyyeleri", **Balkan**, No:193, 26 Mayıs 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Gaflet ve Cehalet Beliyyeleri 2", **Balkan**, No:196, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Acı Bir İtiraf", **Balkan**, No:213, 28 Haziran 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz", **Balkan**, No:220, 8 Temmuz 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Her Gün Yeni Bir Şey!", **Balkan**, No:411, 26 Mart 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Filibe Müftülüğü Meselesi", **Balkan**, No:198, 6 Haziran 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Hakikat Acıdır. Fakat Akide-i Kizb ve Tekapudan Şirindir", **Balkan**, No:420, 5 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Hakikat Acıdır. Fakat Akide-i Kizb ve Tekapudan Şirindir 2", **Balkan**, No:421, 6 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Yine Veliaht Meselesi", **Balkan**, No:258, 11 Eylül 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Yine Veliaht Meselesi 2", **Balkan**, No:259, 12 Eylül 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İnsan Fani İse Eser Bakidir", **Balkan**, No:164, 11 Mart 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 6", **Balkan**, No:208, 21 Haziran 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 7", **Balkan**, No:209, 22 Haziran 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Derdini Söylemeyen Deva Bulamaz", **Balkan**, No:211, 24 Haziran 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan Politikası", **Balkan**, No:301, 14 Teşrinisani 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan İhtilafta!", **Balkan**, No:330, 16 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Devlet-i Aliyye ve Bulgaristan İhtilafta 2", **Balkan**, No:331, 18 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Bu İnkılap Fecr-i Hürriyettir", **Balkan**, No:341, 31 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Vatanda Tekamül veya Mukaddime-i İnkılap", **Balkan**, No:309, 22 Teşrinisani 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Tarihe Bak İbret Al", **Balkan**, No:262, 16 Eylül 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Sadrazam Ferit Paşa'nın İstifası veya Saray Cinayetleri", **Balkan**, No:281, 13 Teşrinievvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Tarih Bak İbret Al 3", **Balkan**, No:285, 18 Teşrinievvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Paris'te Müceddin-i Osmaniyye Kongresi", **Balkan**, No:343, 7 Kânunusani 1323, s.1-3.

Edhem Ruhi: "Yaşasın Padişahımız!", **Balkan**, No:506, 15 Temmuz 1324, s.1.

Edhem Ruhi: "Rüya Mı, Hakikat Mi?", **Balkan**, No:507, 16 Temmuz 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "İstikbal Bizimdir", **Balkan**, No:508, 17 Temmuz 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Padişah-ı Millet", **Balkan**, No:509, 18 Temmuz 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Bulgaristan'ın Düvel-i Muazzamaya Cevabı", **Balkan**, No:271, 29 Eylül 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Makedonya Muhtariyeti", **Balkan**, No:320, 5 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Bir İntikad-ı Siyasi", **Balkan**, No:321, 6 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Kabak Yine Türk'ün Başına Patladı!", **Balkan**, No:391, 2 Mart 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Yeşil Masanın Meşum Kararları", **Balkan**, No:424, 10 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Şimdi Gözümüzü Açmazsak, Akıbet Mahv-ı Mutlaktır", **Balkan**, No:410, 25 Mart 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Rivayet-i Muhtelif, Makedonya Hep Tehlideke", **Balkan**, No:414, 29 Mart 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Yine Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:219, 7 Temmuz 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:236, 10 Ağustos 1323, s.1.

Edhem Ruhi: "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:419, 4 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Makedonya Meselesi", **Balkan**, No:191, 24 Mayıs 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Yeşil Masanın Meşum Kararları", **Balkan**, No:424, 10 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Komedya-yı Siyasi", **Balkan**, No:422, 8 Nisan 1324, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Balkan Mesaili ve Avrupa Muvazenesi", **Balkan**, No:423, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Politika Alemi", **Balkan**, No:217, 5 Temmuz 1323, s.1.

Edhem Ruhi: "Avrupa'nın Asya'dan Korkusu", **Balkan**, No:323, 8 Kânunuevvel 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Gaflet Zamanı Değil Gözümüzü Dört Açmalıyız", **Balkan**, No:380, 19 Şubat 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Matem Değil İbret", **Balkan**, No:235, 9 Ağustos 1323, s.1-2.

Edhem Ruhi: "Cümle-i Muzafferiyat-ı Siyasiye, İktisadidir", **Balkan**, No:287, 20 Teşrinevvel 1323, s.1-2.

Hafız Abdurrahim: "Müdafa-i Hukuk-ı İslam Cemiyetleri", **Balkan**, No:433, 20 Nisan 1324, s.3.

İbrahim Temo: "Makedonya Komedyaları", **Balkan**, No:344, 8 Kânunusani 1323, s.1-2.

İbrahim Temo: "Makedonya Komedyaları", **Balkan**, No:345, 9 Kânunusani 1323, s.1-2.

İmzasız: "Ethem Ruhi Balkan Hatıraları", **Canlı Tarihler**, C.VI, İstanbul, Türkiye Yay., 1947, s.3-50.

İmzasız: "Nizamname-i Esasi", **Osmanlı**, No: 136, 15 Temmuz 1904, s.2-3.

İmzasız: "İhtar-ı Mühim", **Osmanlı**, No:68, 15 Eylül 1900, s.1.

İmzasız: "Muharririn-i Osmaniye Kulübü", **Millet**, No:8, 30 Temmuz 1324, s.3.

İmzasız: "Filibe Ahali-i İslamiyesinin Nazar-ı Dikkat ve Hamiyetine", **Balkan**, No:334, 22 Kânunuevvel 1323, s.2-3.

İmzasız: "Filibe Müslüman Mezarlığının İhyası", **Balkan**, No:373, 10 Şubat 1323, s.2.

İmzasız: "Filibe Ahalisinin Nazar-ı Dikkat ve Hamiyetine", **Balkan**, No:337, 26 Kânunuevvel 1323, s.3-4.

İmzasız: "İhtar", **Balkan**, No:181, 31 Mart 1323, s.1.

İmzasız: "Ağızlara Kilit!", **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.3.

İmzasız: "İstanbul Haberleri", **Balkan**, No:150, 20 Şubat 1322, s.3.

İmzasız: "Dahili", **Balkan**, No:265, 20 Eylül 1323, s.2.

İmzasız: "Harici", **Balkan**, No:425, 11 Nisan 1324, s.3.

İmzasız. "Mektup", **Balkan**, No:136, 2 Şubat 1322, s.3-4.

İmzasız: "Vidin'den Mektup", **Balkan**, No:152, 23 Şubat 1322, s.3.

İmzasız: "İlan", **Balkan**, No:410, 25 Mart 1324, s.4.

İmzasız: "İtizar", **Balkan**, No:122, 8 Kânunusani 1322, s.1.

İmzasız: "Müvezzilerimize", **Balkan**, No:273, 3 Teşrinievvel 1323, s.4.

İmzasız: "Sobranya'da Türk Mebuslarının Mutalebi", **Balkan**, No:298, 8 Teşrinisani 1323, s.1-2.

İmzasız: "Sobranya'da İslam Mebusları", **Balkan**, No:301, 14 Teşrinisani 1323, s.2-3.

İmzasız: "Yine Hayırlı Bir Haber!", **Balkan**, No:310, 23 Teşrinisani 1323, s.2-3.

İmzasız: "Gözümüzü Açalım Ama Neye?", **Balkan**, No:428, 15 Nisan 1324, s.1.

İmzasız: "Kiril Matudi Yortusu", **Balkan**, No:452, 13 Mayıs 1324, s.1-2.

İmzasız: "Mefahir-i Milli", **Balkan**, No:407, 21 Mart 1324, s.1-2.

İmzasız: "Mefahir-i Milli", **Balkan**, No:408, 22 Mart 1324, s.2-3.

İmzasız: "Elbette İftihar Ederiz!", **Balkan**, No:501, 9 Temmuz 1324, s.1-2.

İmzasız: "Zavallı Sahipsiz Millet", **Balkan**, No:375, 13 Şubat 1323, s.1.

İmzasız: "Bulgaristan'da Ayastefanos Muahedesi Şenlikleri", **Balkan**, No:374, 12 Şubat 1323, s.3.

İmzasız: "Laf Lafı Açıyor", **Balkan**, No:13, 31 Temmuz 1322, s.1.

İmzasız: "Cehalete Karşı", **Balkan**, No:194, 27 Mayıs 1323, s.1-2.

İmzasız: "Cehalete Karşı 2", **Balkan**, No:195, 28 Mayıs 1323, s.1-2.

İmzasız: "Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz 2", **Balkan**, No:223, 12 Temmuz 1323, s.1.

İmzasız: "Acıklı Bir Mektup", **Balkan**, No:461, 23 Mayıs 1324, s.2-3.

İmzasız: “Beyanname”, **Balkan**, No:201, 9 Haziran 1323, s.1-2.

İmzasız: “Beyanname 2”, **Balkan**, No:202, 10 Haziran 1323, s.1-2.

İmzasız: “Beyanname 3”, **Balkan**, No:203, 13 Haziran 1323, s.1-2.

İmzasız: “Muallimin-i İslamiye Cemiyeti”, **Balkan**, No:474, 7 Haziran 1324, s.3.

İmzasız: “Filibe Encümen İntihabı”, **Balkan**, No:448, 8 Mayıs 1324, s.2-3.

İmzasız: “Filibe Mekteplerine İane”, **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.3-4.

İmzasız: “Filibe Mekteplerine İane”, **Balkan**, No:128, 20 Kânunusani 1322, s.2-3.

İmzasız: “Mektub-ı Mahsus”, **Balkan**, No:252, 2 Eylül 1323, s.2-3.

İmzasız: “Yaşasın Pazarcık Gençleri ve Muallimleri”, **Balkan**, No:362, 29 Kânunusani 1323, s.3.

İmzasız: “Balbikar Mektebi Menfaatine Keşide Olunan Piyangonun Kazanan Numaraları Şunlardır”, **Balkan**, No:450, 10 Mayıs 1324, s.3.

İmzasız: “Filibe Mekatib-i İslamiyesi İntihabları”, **Balkan**, No:468, 31 Mayıs 1324, s.2.

İmzasız: “Müftüler Meselesi”, **Balkan**, No:153, 24 Şubat 1322, s.1-2.

İmzasız: “Müftülük mü, Batakhane mi?”, **Balkan**, No:176, 25 Mart 1323, s.2.

İmzasız: “Filibe Müftülüğü”, **Balkan**, No:195, 28 Mayıs 1323, s.4.

İmzasız: “Filibe Müftülüğü”, **Balkan**, No:196, 2 Haziran 1323, s.4.

İmzasız: “Filibe’de Müftü Meselesi”, **Balkan**, No:203, 13 Haziran 1323, s.3.

İmzasız: “Filibe Müftülüğü”, **Balkan**, No:207, 19 Haziran 1323, s.1-2.

İmzasız: “Allah Bizi Islah Etsin”, **Balkan**, No:243, 22 Ağustos 1323, s.1-2.

İmzasız: “Her Gün Yeni Bir Şey 3”, **Balkan**, No:413, 28 Mart 1324, s.1-2.

İmzasız: “Saltanat-ı Seniyye Komiserinin Filibe’yi Teşrifi”, **Balkan**, No:465, 28 Mayıs 1324, s.1-2.

İmzasız: “Bulgaristan’da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri”, **Balkan**, No:350, 18 Kânunusani 1323, s.1-2.

İmzasız: “Bulgaristan’da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri”, **Balkan**, No:351, 16 Kânunusani 1323, s.1-2.

İmzasız: “Veraset-i Saltanat Meselesi”, **Balkan**, No:156, 28 Şubat 1322, s.2.

İmzasız: “Zat-ı Şahane’nin Hastalığı ve Yine Veliaht Meselesi”, **Balkan**, No:257, 9 Eylül 1323, s.3.

İmzasız: “Babıali ve Düvel-i Muazzama”, **Balkan**, No:154, 25 Şubat 1322, s.1.

İmzasız: “Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 1”, **Balkan**, No:173, 22 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 2”, **Balkan**, No:174, 23 Mart 1323, s.1-2.

İmzasız: “Ya Kanun-ı Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 3”, **Balkan**, No:175, 24 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 4”, **Balkan**, No:180, 30 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Ya Kanun-i Esasi, Ya Mahvımız Mutlak 5”, **Balkan**, No:181, 31 Mart 1323, s.1-2.

İmzasız: “Türkiye’de İhtilal”, **Balkan**, No:198, 6 Haziran 1323, s.3.

İmzasız: “Sabahulhayr”, **Balkan**, No:260, 13 Eylül 1323, s.2.

İmzasız: “Vatanda Tekamül veya Mukaddime-i İnkılap 2”, **Balkan**, No:310, 23 Teşrinisani 1323, s.1-2.

İmzasız: “Zat-ı Şahaneye Suikast”, **Balkan**, No:320, 5 Kânunuevvel 1323, s.3.

İmzasız: “Türkiye’de Sansür Eğlenceleri”, **Balkan**, No:308, 21 Teşrinisani 1323, s.1-2.

İmzasız: “Paris’te Osmanlı İnkılapçılarının Kongresi ve İttihadı”, **Balkan**, No:340, 29 Kânunuevvel 1323, s.3-4.

İmzasız: “Vatanda İnkılap Ümitleri”, **Balkan**, No:369, 6 Şubat 1323, s.1-2.

İmzasız: “Türkiye’de İnkılap Mukaddimeleri”, **Balkan**, No:416, 1 Nisan 1324, s.1-2.

İmzasız: “Türkiye’de İnkılap Başladı”, **Balkan**, No:496, 3 Temmuz 1324, s.1-2.

İmzasız: “Türkiye’de İnkılap Başladı 2”, **Balkan**, No:499, 6 Temmuz 1324, s.1-2.

İmzasız: “Türkiye’de İnkılap Başladı 3”, **Balkan**, No:502, 10 Temmuz 1324, s.1-2.

İmzasız: “Tebdil-i Vükela-yı Osmani”, **Balkan**, No:505, 13 Temmuz 1324, s.1-2.

İmzasız: “Cümle-i Siyasi”, **Balkan**, No:509, 18 Temmuz 1324, s.2.

İmzasız: “Ah Şu Makedonya”, **Balkan**, No:129, 22 Kânunusani 1322, s.1-2.

İmzasız: “Mülahaza-i Siyasi”, **Balkan**, No:177, 27 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Makedonya Meselesi İçin İçin Yanıyor”, **Balkan**, No:146, 13 Şubat 1322, s.1.

İmzasız: “Yine Makedonya”, **Balkan**, No:256, 8 Eylül 1323, s.1-2.

İmzasız: “Makedonya Meselesi Fenalaşıyor”, **Balkan**, No:388, 28 Şubat 1323, s.1.

İmzasız: “Makedonya Meselesi”, **Balkan**, No:306, 18 Teşrinsani 1323, s.1.

İmzasız: “Makedonya Meselesi ve Avrupalıların Hırs ve Tamahı”, **Balkan**, No:395, 7 Mart 1324, s.1-2.

İmzasız: “Makedonya Meselesinde İhtilaf ve Hükümet-i Seniyye’ye Ümid-i Necat”, **Balkan**, No:396, 8 Mart 1324, s.1.

İmzasız: “Yirminci Asırda Şark Meselesi 2”, **Balkan**, No:399, 12 Mart 1324, s.1-2.

İmzasız: “Makedonya Meselesi”, **Balkan**, No:402, 15 Mart 1324, s.1.

İmzasız: “Makedonya Meselesi”, **Balkan**, No:406, 20 Mart 1324, s.1-2.

İmzasız: “Mavi Kitap”, **Balkan**, No:408, 22 Mart 1324, s.1.

İmzasız: “Bakalım Ne Olacak?”, **Balkan**, No:462, 24 Mayıs 1324, s.1.

İmzasız: “Mülahaza-i Siyasi”, **Balkan**, No:178, 28 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Kabak Yine Türk’ün Başına”, **Balkan**, No:228, 18 Temmuz 1323, s.1.

İmzasız: “Zilletle Yaşamaz İzzetle Ölürüz”, **Balkan**, No:267, 23 Eylül 1323, s.1-2.

İmzasız: “Bu Fırsat Pek Mühimdir”, **Balkan**, No:280, 12 Teşrinievvel 1323, s.1.

İmzasız: “Gizli Bir Korku, Bir Hazırlık Var Ama Ne?”, **Balkan**, No:487, 22 Haziran 1324, s.1-2.

İmzasız: “Balkan Muvazenesi”, **Balkan**, No:186, 17 Mayıs 1323, s.1.

İmzasız: “Balkan Milletleri Darada!”, **Balkan**, No:266, 21 Eylül 1323, s.1.

İmzasız: “Balkan Cemahir-i Müttefikesi”, **Balkan**, No:378, 16 Şubat 1323, s.1-2.

İmzasız: “Japonlar Yirminci Asrın Mader-i Hürriyetidir”, **Balkan**, No:441, 30 Nisan 1324, s.1.

İmzasız: “Alem-i İslam’da İnkılap”, **Balkan**, No:438, 26 Nisan 1324, s.1-2.

İmzasız: “Heyecan-ı İslam Endişesi”, **Balkan**, No:444, 3 Mayıs 1324, s.1.

İmzasız: “Bu Sefaletin Sonu Karanlıktır”, **Balkan**, No:152, 23 Şubat 1322, s.1-2.

İmzasız: “Gözümüzü Açalım Ama Neye?”, **Balkan**, No:429, 16 Nisan 1324, s.1.

İmzasız: “Yirminci Asırda Ruslar”, **Balkan**, No:468, 31 Mayıs 1324, s.1.

İmzasız: “Bakalım Yeni Dünya mı Uyanık Eski Dünya mı?”, **Balkan**, No:284, 17 Teşrinevvel 1323, s.1.

İmzasız: “Alem-i İslam’a Matem”, **Balkan**, No:480, 14 Haziran 1324, s.1-2.

İmzasız: “Yeni Sulh Konferansı”, **Balkan**, No:127, 18 Kânunusani 1322, s.1-2.

İmzasız: “Politika Alemi”, **Balkan**, No:334, 22 Kânunuevvel 1323, s.1.

İmzasız: “Mülahazat-ı Siyasiye”, **Balkan**, No:475, 8 Haziran 1324, s.1-2.

İmzasız: “Mülahazat-ı Siyasiye 2”, **Balkan**, No:476, 10 Haziran 1324, s.1-2.

İmzasız: “Sarı Kitap”, **Balkan**, No:493, 29 Haziran 1324, s.1.

İmzasız: “Bir Alman Diplomatının Fikri Ama Almanya’nın Değil!”, **Balkan**, No:500, 8 Temmuz 1324, s.1.

İmzasız: “Ahval-i Siyasiye”, **Balkan**, No:176, 25 Mart 1323, s.1.

İmzasız: “Fas Gitti”, **Balkan**, No:234, 8 Ağustos 1323, s.3-4.

İmzasız: “Fransa ve Fas Meselesi”, **Balkan**, No:296, 6 Teşrinisani 1323, s.1.

İmzasız: “Fransa ve Fas Meselesi”, **Balkan**, No:316, 30 Teşrinisani 1323, s.1.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:125, 11 Kânunusani 1322, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:485, 20 Haziran 1324, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:352, 17 Kânunusani 1323, s.3-4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:131, 25 Kânunusani 1322, s.3-4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:151, 22 Şubat 1322, s.3-4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan,** No:161, 7 Mart 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:166, 14 Mart 1323, s.3.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:371, 8 Şubat 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:232, 26 Temmuz 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:448, 8 Mayıs 1324, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan,** No:502, 10 Temmuz 1324, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:125, 11 Kânunusani 1322, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:141, 8 Şubat 1322, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:156, 28 Şubat 1322, s.3.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:253, 4 Eylül 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:269, 27 Eylül 1323, s.3.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:276, 6 Teşrinevvel 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:338, 27 Kânunuevvel 1323, s.4.

İmzasız: “Papagal”, **Balkan**, No:364, 31 Kânunusani 1323, s.4.

Şinasi: “Mukaddime”, **Tasvir-i Efkar**, No:1, 30 Zilhicce 1278, s.1.

İKİNCİ EL KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Acaroğlu, M.Türker: **Bulgaristan’da Türk Gazeteciliği (1865-1985)**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1990.

Afyoncu, Erhan: **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2009.

Ağababa, Ali Fahri: **Şeref Kurbanları: II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgün Hikayesi**, İstanbul, Çatı Yay., 2007.

Ahmetoğlu, Selim: **İttihatçı Aktüaliteden Kitlesel Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)**, İstanbul, Libra Yay., 2010.

Akçura, Yusuf: **Muasır Avrupa’da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.

Akşin, Sina: **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.

Alptekin, İlker: **Balkanlarda İdari İnisiyatif**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2015.

Apak, Rahmi: **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, TTK Yay., 1988.

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul, Alkım Yay., 2007.

Ateş, Sabri: **Tunalı Hilmi Bey: Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Aydın**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2009.

Aydın, Mahir: **Şarki Rumeli Vilayeti**, Ankara, TTK Yay., 1992.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C.III, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.

Cihan, Süleyman Sefer: **Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti**, İstanbul, YBTD Yay., t.y.

Crampton, R.J.: **Bulgaria**, New York, Oxford University Press, 2007.

Çelik, Mehmet: **Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868**, İstanbul, Libra Yay., 2010.

Çetinkaya, Yalçın Doğan: **1908 Osmanlı Boykotu**, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

Deliorman, Altan: **Kırık Kanatlı Jön-Türk**, İstanbul, Bayrak Yay., 2009.

Erickson, Edward J.; Uyar, Mesut: **Osmanlı Askeri Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2014.

Findley, Carter V.: **Modern Türkiye Tarihi**, 3.baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2014.

Gözübüyük, A.Şeref; Kili, Suna: **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985.

Gürer, Turgut: **Komitacı: BJK'nin Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları**, İstanbul, Gürer Yay., 2008.

Hanioğlu, M.Şükrü: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, t.y.

Hanioğlu, M.Şükrü: **The Young Turks In Opposition**, New York, Oxford University Press, 1995.

İnalcık, Halil: **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.

İnalcık, Halil: **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2017.

İnan, Yusuf Ziya: **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul, Bayramaşık Yay., 1978.

İnuğur, M.Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Der Yay., t.y.

İpek, Nedim: **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, TTK Yay., 1999.

Jelavich, Barbara: **Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar**, 4.baskı, İstanbul, Küre Yay., 2015.

Jorga, Nicolae: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.V, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009.

Karpat, Kemal H.: **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik,** İstanbul, Timaş Yay., 2012.

Karakışla, Yavuz Selim: **Eski İnsanlar Eski Cemiyetler: Osmanlı Toplumsal Tarihi Çalışmaları (1904-1926)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

Kocabaşoğlu, Uygar: **"Hürriyet"i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul, İ.B.Ü. Yay., 2010.

Kohn, Hans: **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2007.

Koloğlu, Orhan: **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2013.

Koloğlu, Orhan: **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, BAS-HAŞ, 2005.

Kuran, Ahmet Bedevi: **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956.

Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 5.baskı, İstanbul, TTK Yay., 2010.

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Mazower, Mark: **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, İstanbul, Alfa Yay., 2014.

Okday, İ.Hakkı Tevfik: **Bulgaristan'da Türk Basını**, İstanbul, Hürriyet Ofset, t.y.

Ortaylı, İlber: **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, Timaş Yay., 2012.

Pitcher, Donald Edgar: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, 4.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2013.

Şimşir, Bilal N.: **Bulgaristan Türkleri**, 3.basım, Ankara, Bilgi Yay., 2012.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif: **Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar**, İstanbul, Toker Yay., 1989.

Todorova, Maria: **Balkanları Tahayyül Etmek**, 4.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2013.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952.

Yıldırım, Bülent: **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)**, Ankara, TTK Yay., 2014.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 30.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2015.

MAKALELER

Abdullah, Fevziye: "Mizancı Mehmed Murad Bey", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.II, No: 3-4, İstanbul, 1952, s.67-88.

Ahmetbeyoğlu, Ali: "Kubrat Han ve Büyük Bulgarya Devleti'nin Kuruluşu", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, No:13, Bahar 2007, s.35-42.

Aydın, Hakan: "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:27, Konya, 2010, s.553-569.

Aydın, Mahir: "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:9, İstanbul, 1989, s.209-234.

Bal, Halil: "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, IRCICA Yay., 2002, s.363-379.

Bayhan, Ahmet Ali; Ertekin, M.Zahir: "Eserlere Adanmış Bir Hayat: İbrahim Hakkı Konyalı Hayatı ve Eserleri", **Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı**, Ed. Hasan Bahar, Konya, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015, s.1-101.

Bayhan, Gamze; Güz, Nurettin: "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret, **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C.1, No:1, Bolu, 2016, s.1-15.

Bayır, Özgün Erler: "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:45, İstanbul, 2011, s.45-72.

Baykal, Bekir Sıtkı: "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", **A.Ü. DTCFD**, C.II, No:4, Ankara, 1944, s.500-517.

Beydilli, Kemal: "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:9, İstanbul, 1989, s.78-99.

Burma, Mustafa: "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", **TÜBAED**, C.I, No:1, Aralık 2012, s.67-89.

Çığ, Ünsal: "19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine", **Türkiye'de Yerel Basın**, Ed. Suat Gezgin, İstanbul, İ.Ü. İletişim Fakültesi Yay., 2007, s.29-76.

Davison, Roderic H. Davison: "Midhat Paşa and Ottoman Foreign Relations", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:5, İstanbul, 1986, s.161-173.

Deliorman, M.Necmettin: "Balkanlar Mücahidi: RUHİ", **Türk Dünyası**, No:24, İstanbul, 1972, s.10-12.

Demirkol, Gökhan: "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Çorum, C.9, No:2, 2016, s.687-710.

Güz, Nurettin: "Osmanlı Basını", **S.Ü. İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.1, No:3, Konya, 2000, s.40-57.

Hacısalihoğlu, Neriman: "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", **Balkanlar ve Göç**, Ed. Ali Fuat Örenç, Bursa, Bursa Kültür A.Ş. Yay., 2013, s.515-523.

Hacısalihoğlu, Neriman: "Bulgaristan Prensliği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2009, s.107-118.

Hanioğlu, M.Şükrü: "Jön Türkler", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.584-587.

İlgürel, Mücteba: "İstimalet", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.362-363.

Kara, Gülnar; Toprak, Serap: "19.Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", **İTBAD**, C.V, No:4, 2016, s.677-689.

Kayapınar, Ayşe "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.810-819.

Kiel, Machiel: "Filibe", **DİA**, C.XIII, İstanbul, TDV Yay., 1986, s.79-82.

Kuyucuklu, Nazif: "Bulgaristan", **DİA**, C.VI, İstanbul, TDV Yay., 1992, s.391-396.

Miftakhov, Zufar Z.: "İlk Bulgar Devlet Oluşumları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.617-624.

Oğuz, Gülser: "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yayın Organı Osmanlı Gazetesi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, No:6 , Güz 2007, s.135-156.

Öke, Mim Kemal "Şark Meselesi ve II.Abdülhamid'in Garp Politikaları", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, No:3, İstanbul, 1982, s.247-276.

Tezcan, Asuman: "Âli Kararname ve Basın", **S.Ü. İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.3, No:4, Konya, 2005, s.166-172.

Tokay, A.Gül: "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.319-328.

Yücel, Mualla Uydu: "Hazar, Peçenek, Uz, Berendi ve Kumanların Doğu Avrupa ve Balkanlara Yerleşmeleri", **Balkanlar ve Göç**, Ed. Ali Fuat Örenç, Bursa, Bursa Kültür A.Ş. Yay., 2013, s.21-38.

TEZLER

Çelik, Hümeyra: "Başlangıcından II. Meşrutiyete Osmanlı İmparatorluğu'nda Basın", **S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Isparta, 2012.